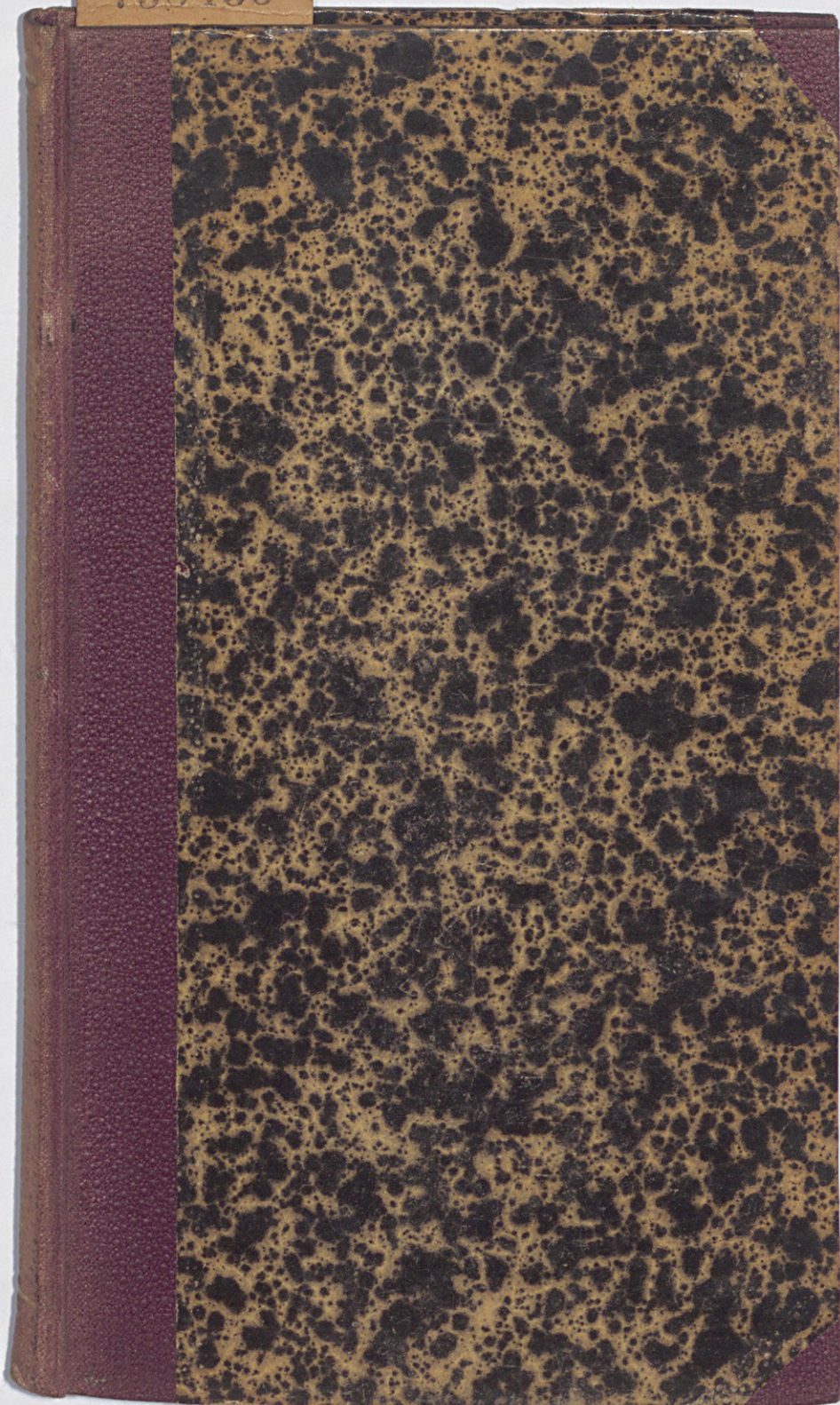

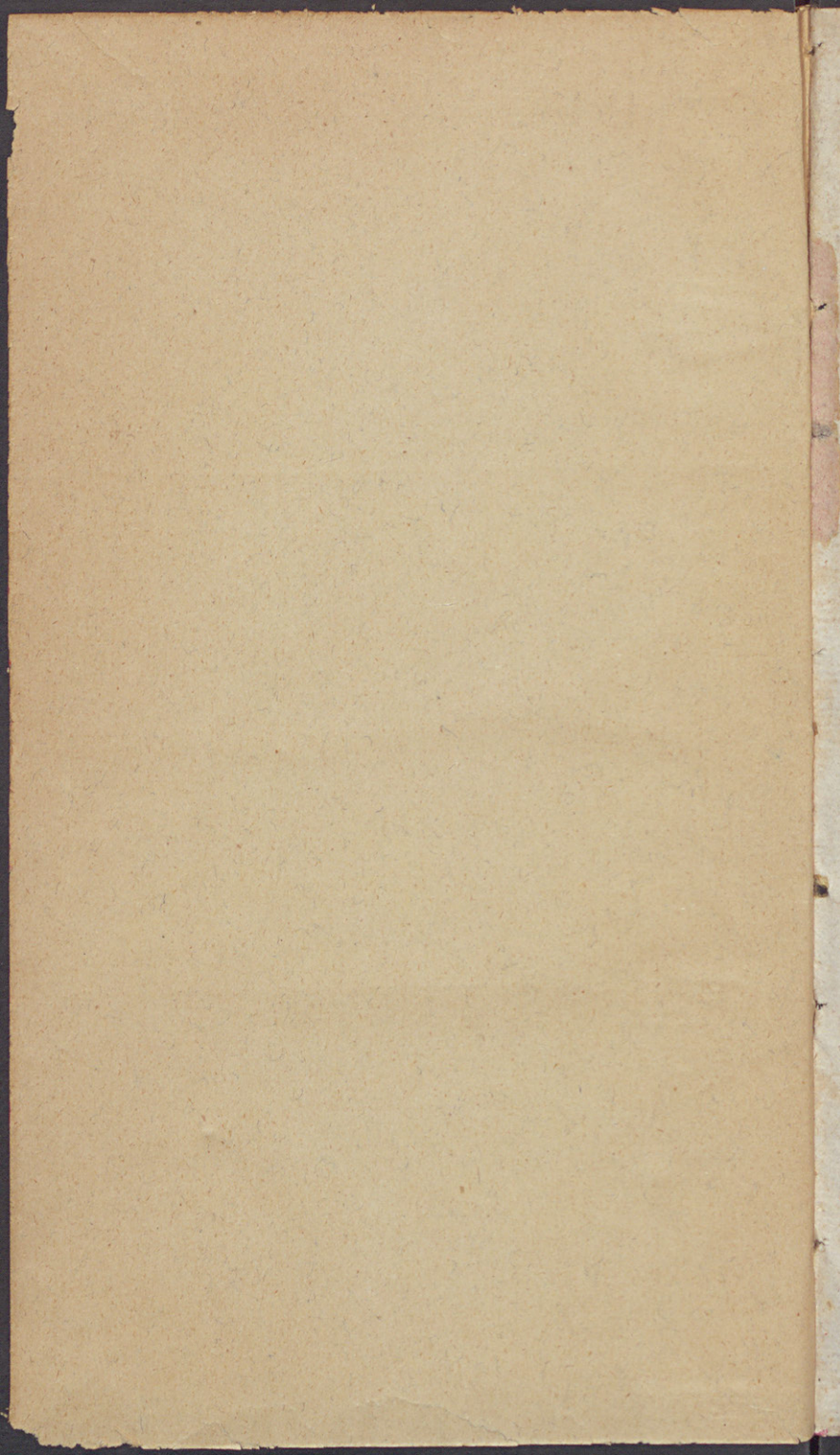
758435

L 3384

Kanyó Antal
könyv-
kötészete
Ipolyvároson

L
SZ

27/3.

A'

**MAGYAR
NEMZETISÉGRŐL.**

ÍRTA

KÁLLAY FERENCZ

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' RENDES TAGJA.

PESTEN,
TRATTNER-KÁROLYI NYOMTATÁSA,
(URI UTSZA 612. SZ.)
1836.

Haec gens virorum copia florens ingenua est et libera.

Leo Imperator apud Kollar

Amoenit. Jur. publ. R. U. Vol. 1. e. 2.

NAGY IVÁN

TEKINTETES

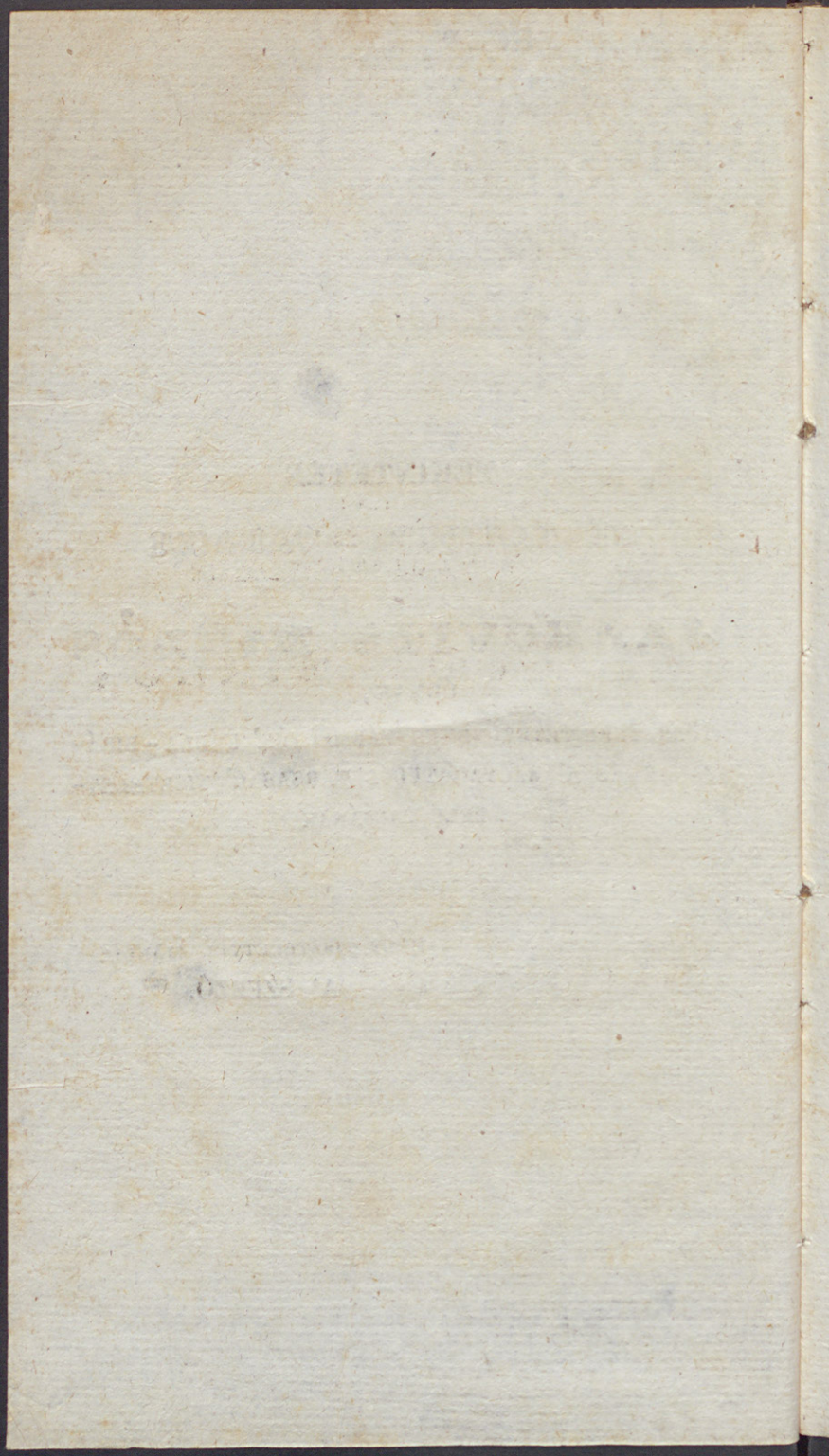
JESZENICZEI ÉS VADASSI

JANKOVITS MIKLÓS

ÚRNAK,

**TÖBB TEKINTETES NEMES VÁRMEGYÉK' TÁBLA-BIRÁ-
JÁNAK, 'S A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TISZTELET-
BELI TAGJÁNAK**

**MÉLY TISZTELETTEL AJÁNlja
A' SZERZŐ.**

Tekintetes Úr!

Senkinék nagyobb örömmel és készséggel nem ajánlhatom a' *Magyar Nemzetiségről* irt értekezésemet, mint a' Tekintetes Urnak, ki maga is a' magyar nemzeti dolgok' bőv ismereteinek szembetünő bizonyságait adá, 's mint literator, és igaz hazafi mindegyre fáradhatatlan most is a' magyar hony' diszét tulajdon szorgalma által felyebb emelni.

Fogadja el töllem tisztelet' és barátság' jeléül e' csekély ajánlatot, 's példája gerjeszzen másokat is a' magyar tudományosság' szeretetére;

1313 20101107

hogy a' maradéknak minél több olly
oszlopai legyenek, millyekről írja
Horácz:

„incisa notis marmora publicis
„per quae spiritus et vita redit bonis
„post mortem ducibus.“

A Tekintetes Urnak

Tisztelő Barátja

KÁLLAY FERENCZ.

A' Magyar Nemzetiségről.

Sok Nemzetek, kik a' Magyarokkal egy időben, előbb, vagy később is mint a' költözködő madarak oda hagyván Ásiát napnyugot felé tolatkoztak, a' kérlelhetetlen időnek, és feledékenységnek lettek áldozatjaikká, (Nro. 1.) midőn a' magyar nemzet már már ezer évü uj honjában fenntartotta nem csak a' nemzeti létet, hanem vérrel szerzett örökében más csinosult nemzeteket a' lelki tökéletesedésben is mindegyre nyomba követni törekszik.

Ritka jelenet az a' történetekben, hogy egy ősihonjától megszűni szakadt nemzet szerencsésen és soká megvívihasson az uj éghajlat, szomszédság, természet' és mesterségi akadályokkal, melyek nemzeti sajátságait, ugymint a' *vértiszta le származást, nyelvet, és constitutiót* — ezen bástya védfalait a' nemzeti állandóságnak — vég eleayészettel fenyegették mindenha.

(Nro. 1.) Priscus Rhaetor egy helye néminémü képét alja a' honból kidult nemzetek' vándorlásainak „Circa id tempus (hogy Genserich fija *Honorich* „őnek vette Honoriat) Saraguri, Urogi, Hunogari „legatos ad orientales Romanos miserunt. Hae „getes propriis sedibus ejectae commissa pugna

Az oroszslav, gallusfrank, ángolsax, olasz longobard nemzetek nyelvei bizonyítják már, ha a' historia nem szólana is, hogy nállok külömbkülömbféle népfajokból fórtot a' test öszve, melly váitozás után uj nemzetiségre keletkeztek osztán; midőn nyelvök' genesissében a' vad tókék megkapták a' tápláló erőt, melly az elválasztó kőfalakat lassanként döntögette egymás után le, 's a' statusokat in statu irtogatni kezdte a' természet' azon örökös törvényénél fogva, melly egységre törekszik, 's a' zavart elemeket kristallizálja; vagy mint *Godofred* (ad L. 33 ff. ad municip. l.) és *Plinius* (l. 3. c. 5) írják a' római nagy világról „*Italia cunctarum gentium in toto orbe patria facta dicitur, numine Deum e-* „*lecta, quae sparsa congregaret imperia, ritus-* „*que molliret, et tot populorum discordes feras-* „*que linguas sermonis commercio contraheret ad* „*colloquia, et humanitatem homini daret.*“

Készen kapták napnyugot nemzetjei Róma nyelvében a' cultura elemeit, csak a' Magyar és Török nem kölcsönözhettek abból, mert bukva volt már az Imperium, mikor ezek felléptek Europa' piatzára, mert nyelvök külömben sem talált napnyugot' nyelveivel, mellyek a' köz anyanyelv' méhéből megindultak a' kibontakozásra (Nro. 2.)

„*cum Sabiris, quos expulerant Abari, et ipsi quoque* „*extorres facti a populis citeriorem oram mari o-* „*ceani habitantibus, quemadmodum et Saragui ad* „*novarum Sedium comparationem erumpentes: Hun-* „*nos Acathiros adorti erant, et conjunctis vrbibus,* „*multis proeliis initis gentem devicerant, et lemum* „*ad Romanos nanciscendae eorum societatis cupidi* „*se contulerunt*“ *Attila Posonii* 1745. p. 16.

(Nro. 2.) Piringer legujabb könyvében *Die Magyarén Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet Wien* 1833.

Nem egyörömöst teszem a' Magyarat Török mellé, mert régi viharos viszonyaik csak bús képeket támasztanak a' hazafi kebelben, de hálá istennek még is megérte azt a' Magyar, hogy kevély üldözője roppant hatalmával sem tudta az országot *Sandschakátussá* formálni, nem jutott görög vagy bolgár sorsra, ha bár korona birtokaiban kénytelen vala is csonkúlást szenvednie. Megérte azt is a' Magyar, és viszont hálá az istennek, hogy a' tudományosságban jóval maga után hagyta egykori csak rovatalokból élt győztes urát, kinek Busbek szerint földgömbünk három része kevés volt a' sultáni czimben, (Nro 3.) 's imé még négyszáz év sem repült Stamboul fellett az óta el, hogy fel ütötte zászlóját a' nagy város kőfalain, 's már is ingadoz a' büszke thron, — midőn a' Magyar szinte ezer év' ostromát ki

---

mondja a' vezér szóban, hogy a' magyar nyelv eredeti, nincs napnyugoti nyelvekkel egybeköttetésben; önnállású alakozatjában, és a' legrégebbs nyelvekhez tart, midőn más europai nyelvek több nyelvek vegyületéből formálták ki magokat mostani tiszta formájokra.

(Nro. 3) A. G. *Busbequii omnia opera* Amstelodami 1660. p. 453.

Suliman levelét első Ferdinándhoz meg lehet olvasni illy czimzetű könyvben is, *Epistolarum turcicarum Libri XIV. Ex recensione Nicolai Reusneri*. Francofurti ad Moenum 1598 in 4. pompás fennhéjázó, kevély dölyfös hosszú titulussában magát napkelet' és napnyugot' urának írja: (Lib. X. p. 95.) Még hosszabb czimje van azon esküvés levélben, melly közte és Zápolya János közt készült (Lib. VII. p. 91.)

Ugyan ott megtalálni Amurath' levelét a' Lengyelekhez 1575-ből, mellyben inti őket, hogy Báthori Istvánt válaszsák királynak, külömben szolgaságba viszi gyermekeiket is, hol magát a' többek közt az egész föld urának és kormányozójának az

állván mint Phoenix megújulásának megy elibe a' tudomány utján, mellynek megvetését későn fájlalja az ásiái osmánép. (Nro. 4.)

---

isten' küldötjének vallja (L. XII. p. 1.) Illy gombán irt Suliman az erdélyi Nemességhez is, *nam hoc quidem regnum meum est, vos autem servi mei estis, et mancipia* (L. IX. p. 13) mikép 1553-ban is fenyegeti őket hogy kövön követ nem hágy, ha a' németeket megszenvedik magok közt. *Ilias Calumitatum* szóval fejezi ki törvény könyvünk is a' török rajtunk való zsarnoklását.

(Nro. 4.) Már a' XVII-dik század elein, mikor a' török hatalom virágzó pontján volt több tudósok megjövendölték annak hamari megbukását, mivel a' nemzet nem kedvelte a' tudományokat. Schulterus írja a' többek közt.

Nos de turcica senectute praesenti non vaticinia tantum, sed alia etiam indicia reddunt certissimos. Igy Besoldus (*Consideratio Legis et Sectae Saracenorum* p. 48) írta mégelább a' törökökről. „Certum multi habent, adpropinquare quoque saracenicæ legis ruinam. Nam sane jam diu est, quod „disciplina et eruditio ab eadem recessit“ (l. Bayle *Dict. Hist. et Critique* T. III. p. 268.) képzelni sem lehet azt az indolentiát, millyel a' török nyelve kimivelése eránt is viseltetett, tanuság okáért azért e' pont felett is némely jegyzeteket teszek. Erdélyi születésü névtelen barát, ki magát *Monachus Septemcastrensis*nek nevezi török fogságba esvén le írta aztán hosszas fogsága után azoknak szokásait a' XVI-dik században, melly könyvből Hottinger *Historia orientalis* címü munkájában (Tiguri 1660. in 4-o) néhány helyeket közöl, mellyekszerint Magyar ország szélein lakók közzül igen sokan török vallást vettek fel, és a' Rosnyákok, tótok, arnauták, elszegényedvén a' török pusztítás miatt kéntelenek voltak határ széleinket elhagyni, 's dolgozni Adrianopoly vidékeire mentek, hol csupán élelmekért legterhesebb kézi munkákat megtettek, 's ugy el szaporodtak, hogy nyelvek is elfolytotta a' török nyelvet azon a' vidéken; de halljuk magát

Kedves és mindig szívtől szakadt tárgya lesz hát a' Magyarinak ősi nemzeti létének okait fejtegetni, a' történetek hosszú lánczsorán visszazamenni az elhunyt időkre, mellyeknek kebele megérlelte a' nemzetiséget alkotó magvakat, szülte és okozta azoknak öszve forrásait, hogy zivatar szerteszét ne szorhassa az egyes részeket, öszve ne zilálja az elemeket, mellyek a' nemzeti lét tartósságát képezik.

---

az író. „Illius idiomatis et generationis tanta ibi „inerevit multitudo, et maxime in civitate regia, „quae Edrenopolis dicitur, ut fere omnes masculi „et foeminae parvi et magni hoc idioma loqui didicerint. Nam in curia ipsius regis vix aliquando „idioma Turcorum auditur, et quod tota curia „ipsius regis, maior pars Magnatum, ex renegatis „illius idiomatis congregata existat.“ (Hottinger l. c. p. 462.) Az újabb időkből írja *Gau* a' híres utazó: „Die Sitten der Türken zeugen von einem Verfalle, „der unfehlbar den Untergang ihrer Herrschaft nach „sich ziehen wird. Sie sind den Ausschweifungen „gänzlich ergeben, jeder Art unfähig, und nur zu „befehlen gewohnt.“ (Neu entdeckte Denkmähler von Nubiens. Stuttgart 1822.) Burnouf a' párisi asiai tudós társaság' titoknokja írja, hogy a' jobb stilusu török könyveket magok a' törökök sem értik arabs és persa szótár nélkül. *C'est une vice de la langue, qui retarde chez eux les progrès des connaissances.* Bámulni lehet ugymond hogy a' törökök eddig elé nyelveknek semmi grammatikát magok nem csináltak, az arabs és persa nyelvet nagy tüzzel tanulják, ezekre több grammatikát készítettek, 's tulajdon nyelvek iránt legnagyobb hidegséggel viseltetnek. Az európai Tudósok pótogaltják azt ki, a' mi az ő kötelességek lett volna. Még csak valamire való szótárjok is csak egy van. *Leddjet-ul-loghat* czimmel, melly Konstanczinápolyban a' Hidschret (Hegira) 1216-ik esztendejében jött ki. (l. Nouveau Journal asiatique 1832. Nro. 49. p. 64.) Réfaa török utazó írta legközelebb Parisban e' szavakat is le „La civilisation des chrétiens, leurs

Kard és penna voltak mindég az emberiség két factorai, amaz az erőnek, ez az értelmességnek jelképe, két rokon elemek, mellyek a kútfőből, ugymint az emberből szállván ki az életre, viszonyos irányaikban el is határozzák az emberi társaság állapotját. Egyik a másikat támogatja, (Nro. 5.) mint a testnek a lélekkel, ugy kell a statusban is az erőnek harmóniában állani az értelmességgel, a mi csak igaz tudomány által mehet végbe, melly nem csábit, mind örökké szelid, és szent, mint a' czél, a' mit elérni törekszik. —

Az illy tudomány már az, melly a' multat egybeköti a' jelenlévővel, ebbe a' jövendőt belékepezi, nem kirekesztőleg sajátja egy vagy más városnak, ennek vagy amannak az országnak, hanem mint emberiség tudománya meszszehat, kiterjedő, 's ugyan azért az embernek és polgár-

---

„arts, leur tactique, leurs inventions de toute es-
 „pèce, ont élevé si haut leur richesse et leur puis-
 „sance, que les Mahométans seroient devant eux
 „comme s'ils n'étaient pas, sans la protection parti-
 „culière que Dieu accorde a' l'islamisme“ 's imé itt
 is kitündöklök a' török butaság. (l. Nouveau Jour-
 nal asiat. 1833. Nro. 63. p. 222.)

(Nro. 5.) Hammer Török ország' historiájában az Ule-
 mák' és Jancsárok' egy czélra dolgozását (status
 fenntartása) illy formálag tünteti ki; e' két elv sze-
 rint lehet a' közép idő historiáját a' papság és vi-
 tézség munkálatjaiban megítélni, régebben is a' tu-
 dománynak kezét kellett fogni az erővel, hogy a'
 statusok' életében valami derekas állhasson elé. —
 „Der Orden der Mewlewi (a' világosság' tudománya
 „tanítóji) ist als die bürgerliche Bruderschaft der
 „Herren der Feder, d. i. der Efendi oder Kanzleyen,
 „wie der Orden der Begtashi als die militärische
 „Bruderschaft der Herren des Säbels, d. i. der Ja-
 „nitsaren zu betrachten.“ *Geschichte des osmani-
 schen Reiches. I. Th. p. 139.*

nak, kissebb és nagyobb társaságoknak elidegeníthetetlen örökje.

Hozzá fogok hát a' kitüzött tárgy megfejtéséhez, kikeresvén az okokat, mellyek a' magyar nemzeti létnek tartósságot szültek, megérintvén mái állásunk pontját is, honnan ősi őszinteséggel elébb elébb kell mozogni a' hazafiuságnak.

Az emberiség' történeteit három fő momentum alá lehet 's kell huzni, ugymint a' *mythus*, *rege* és *historia'* momentumai alá: kölcsönösön váltja egyik a' mászt fel. A' *historia* ott kezdődik, hol a' rege megszakad, a' *mythusból* regére nyilik át az ut, mert az ember az istenből száll magába vissza, mikor nemének 's fajának érdekteit kezdi már felfogni, hős tetteit regékbe foglalja, mellyekkel utat nyit a' *historiára* (Nro. 6.)

(Nro. 6.) Heyne irt egy értekezést *De fide historica aetatis mythicae*, mellyet 1798-ban febr. 17-ik napján a' Göttingai tudós Egyetemben felolvasott. E' Tudós véleménye szerint *mythus* mind az, a' mit a' régi világ beszélt és gondolt addig, míg tulajdon régi nyelvén írásba tehetett valamit.

A' rege, ugy mond, a' *mythusnak* felel meg, minél fogva a' *mythologiának* egész más néző pontjai támadnának, mint rendesen a' mesés világot nézték. *Historiai mythus*, — értelembeli *mythus* Heyne szerint mind a' kettő csak képes beszédbe van öntve, a' mi a' valónak külső héjját tenné. (l. az Akademia év könyveit 1798-ból).

A' Stockholmi Akademia év' könyveiben hasonlólag találtatik Rosenhane Ország cancellariája Titoknokának egy derék értekezése Norvegia és Svétzia *historiája* viszontagságairól, mellyben a' kútfóket három osztályba rakja, u. m. 1) *mythologiaiak* p. o. az Edda, 2) *költőiek* (poetikumok) 3) *historiaiak*. l. *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* 1798. S. 1075.

Mig valamely nemzet magában és elzárva él, mig érintésbe nem jő más népekkel, addig mythusok, vagy regék' birtokában van csak, mert mint Rosenkranz helyesen meg jegyzi, valamely nemzet' historiája ott kezdődik, hol az érintésbe hozta már magát más népekkel, a' mit fellengősb értelemben a' nemzetnek mint nemzetnek első cselekedetül lehet venni. A' kik ezt az érintést vezetik, vagy eszközlik historia' hőseivé válnak, mint *Cyrus* Persia alapítója, ki ma is él a' persa poesiben, mint *Artur* a' Silurok' királya, ki az Angelsaxok ellen viaskodott, *Wladimir* kiow fényes napja, ki az Oroszokat első szedte rendbe, mint *Árpád*, ki Magyarjait áthozta a' karpatokon, minekútánna, paizson felemeltetvén fővezérnek ki kiáltatott a' népfajok közt.

Nemzetünk' europai historiája tehát tulajdonkép Árpáddal kezdődik, ki első megfészkelte magát az ujhonban, 's gondolkodott arról, hogy bujdosó népének hazát szerezzen.

Depping koszorus irásában azt jegyzi meg a' IX-ik század' második feléről, hogy az Európának legalacsonyabb idő szaka volt, mikor Nagy

---

Rosenkranz Károly (*Geschichte der deutschen Poesie im Mittelalter* Halle 1830) a' német regék' idejét ott kezdi, hol a' nép vándorlások megindultak, mert úgy mond: ott van a' kezdete is a' régítől vagy mythustól való megválásnak, mert a' keresztyén vallás köztök is meg indult, azért épikum és nem mythikum többé a' regéknek alakja. A' mythusokból csak a' Skandinaviáiak tartottak meg valamit, a' más német tőkéből eredett népeknél kis töredékekben is alig maradt valami meg a' mythusos időből. Erdemes azt is, a' mit Kant elmondott e' tárgyban, megolvasni *Critik der reinen Vernunft* Riga 1787. S. 880., mivel szavai találnak a' felyebb ki fejtett nézetekkel.

Károly Monarchiája már feloszlott, örökössei gyávaságban éltek, a' byzantiumi udvar elerőtelenedve volt, másfelől a' Muhamedánusok Ásiában lábra kaptak, Europa kebelét pedig a' pogány Dán, Normann 's más vad nemzetek kények szerint dulták, 's a' szorgalom kevés gyümölcsseit is, mint azok a' római culturából átjöttek, 's a' keresztyén vallás fedező szárnyai alatt valamennyire ápolgatva voltak, mostoha kezekkel öszve tiporták. (Nro. 7.)

Illy idősorokban léptek hát Magyarjaink Európában fel, hol őket a' rólok szállongot hir, hogy Attila' ivadékai, és dicsően fegyveresek, a' német és görög udvar' frigyeseikké tette. Egy irgalmatlan ellenségek volt csak hosszu vándor utjukban, a' zordon Petsenének, kiket égi csapásként úgy szolván a' Volgától fogva hátakon hoztak a' Dunáig. Nem nyughattak tőlök a' bujdosók Krimiában, melly egykor a' mythus szerint Iphigeniának és több görög vándoroknak szállást adott, hol későbbben a' hatalmas Kozár nép két tengernek parancsolt 's Messoudi arabs író szerint a' fekete tengernek is Kozár nevet adott. (Nro. 8.)

(Nro. 7.) I. „Die Heerfahrten der Normannen bis zu ihrer festen Niederlassung in Frankreich. Nach G. C. Deppings gekrönter Reisschrift von F. Ismar, Hamburg 1829. 2 Bände.“

(Nro. 8.) Messoudi (Masoudi) arabs írónak a' X-ik századból közli könyve kivonatját Silvestre de Sacy arabs chrestomathiájában I. *Nouveau Journal Asiatique* 1832. Nro. 53. p. 458. Herbelot Eb. Alvardi föld író után éppen azt bizonyítja, hogy a' kaspium tenger is, melly felett a' kozárok laktak egy időben *Bar Khozar* vagy is Kozár tenger nevet viselt. A' Captsák (Descht Kiptchak) föld szomszéd a' kozar földel, melly kettőt gyakran egynek is vettek. *Bibliothèque orientale Tom. III. a' Paris 1783. p. 493.*

Meg kellett hát új honjoktól is csak hamar válniok, jó szomszédjaiktól, 's talán rokon vérektől is a' Kozároktól bucsut venniük, hogy ujlakhelyet nézzenek ki, és szerezzenek magoknak, minekutánna kaján ellenségek másod izben is nyakokra jött, kiforgatván őket biztos szállásaikból, (Nro. 9.) és mintha az isten igaza csak harmadszor telyesednék bé, bévezeti végre Árpád a' fáradt népet Pannoniába, hol az tiz év leforgása alatt a' Morva, és Moldova, a' Kárpát és ádriai tenger közt fekvő nagy földnek urává is leve (891).

Leg-

(Nro 9.) Hogy a' Petsenének valóságos ostorai voltak a' Magyar nemzetnek egész utjokban nyilván írja Constantinus Porphyrogenitus de adm. imp. c. 37 et 38. hogy pedig a' Kozár nemzetnek rokon ága lehetett a' magyar, abból is lehet gondolni, a' mitugyan csak Const. Porphyrogenitus hagyott emlékezetbe, hogy a' Magyarok nem csak jól éltek a' Kozárokkal, hanem a' Chagánjok okos tanátsal is éltette őket, hogy válaszanak magoknak egy főt, ki igazgassa az egész testet, és maga már a' Magyarokhoz állott Kozár *Kabar* tribus' története is arra mutat, hogy a' beszéd módban is meg értették egymást, a' minthogy Const. Porphyr. jegyzése szerint a' *Kabar* tribus nyelve csak dialectusban volt különböző a' Turkok' vagy Magyarok' nyelvétől, kik amazt el is tanulták tőlök. A' Kozárok emlékét ma is híven fenntartják Erdélyben *Kozárvár* romjai, valamint a' XVI-ik században virágzó volt még a' *Kozárvári* nemzetség, mellyből *Kozárvári Sophiát* Tomori Christof nőnek vette magának. Cornides Gyűjteményeiben 1234-beli oklevélben *chazor velge* (kozár völgy) fordul elő. Pilisben *Kozárom* helység neve, mellyet Pázmándy említ, Bakats Tamástól maradt levelekben viszont *Chazárvár* 1517-ből oda mutatnak, hogy a' Kozár és Magyar nemzetnek hajdan valami rokonságban kellett egymáshoz állani, a' mit már tudós Hazánkfia Bayer Theophil

'Sig-

Legfontosabb jelenet azért a' Magyarok' viselt dolgaiban az *ország elfoglalása*, melly rendszeresen ment végben, 's hogy állandó hazájokká válhatott, nem lehetett történetnek, hanem célirányos intézeteknek a' következése, mellyek oztán a' nemzetilétre is hathatósan befolytak, mivel az elfoglalt birtokból *Magyar haza* név, ebből *magyar nemzeti lét* kerekedtek ki, vagy is jobban kimondva a' birtok szülte a' hazát, a' haza a' nemzeti létet; mert honfészek nélkül a' nemzetek hasonlók az égmadaraihoz, mellyeknek széles e' világ a' hazájok.

⁂Sigmond is gyanított az elmúlt század elein, mint ki tetszik azon nevezetes leveléből, mellyet Pétervárából irt Bél Mátyásnak Pozsonyba „Morduanos „intelligo a Fennis intelligi. His Hungari nostri, „aut potius Magyarici atque Uzi finitimi fuere Constantini Porphyrogenitae Imperatoris temporibus, „quod ostendam in Tabula Geographica Russiae vicinarumque regionum, ut fuit circiter a. c. 893 „tum, cum Turcae, revera inquam Turcae, Pannoniam tenerent, *Chazarorum necessarij* — Et „paulo ante isthuc tempus maxima pars regionum „inde usque a Volga ad Oceanum septentrionalem „et Balthicum mare nationibus inculta fuit, quae „Fennice locutae sunt. Inde *opinor* Magyaros (*Магари* Constantino) commercio cum his populis permixto contagionem sermonis peregrini traxisse.“ *Math. Belii apparatus ad Historiam Hungariae, Posonii 1735. p. 415.*

Mi helyesen van így a' finnus és magyar nyelv közt való hasonlatosság kimagyarázva elég itt csak meg érinteni — ! de mi hasznos lenne Bayernek említett könyvét, u. m. orosz ország föld abroszát, 893 körül új vizsgálat alá venni kiki átláthatja, mert Bayer tanult ember volt, és ismerte a' Magyarokat, mivel magát is azokhoz számlálta „*nam et ipse patrem, avum, atavum Hungaros habu*“ írja más levelében Bélhez.

A' fő szempontok, mellyeknek igazságáért már a' historia kezeskedik, így következnek a' kijelelt fontos tárgy megtekintésében.

Először: Hét csapatban száll a' rokon vérű nemzet át Európába, mindenik csapatnak külön vezére lévén, kiket csak nyelvök és harczfrigyek kötött annyiban öszve, hogy utjokban a' megtámadást és magok oltalmazását köz erővel eszközlik, külömben mindenik csapat a' mástól független.

Meg kell itt azt is vallani, hogy Const. Porphy. előadása a' Magyarok régi lakhelyeiről 's tb. (c. 38, 39, 40 de adm. imp.) homájos, a' mi okozta osztán a' Lebediás és Atelkuzu tartományok felett való külömb külömbféle értelmet. Pray a' Magyarokat 889-ben a' Kozárok mellett telepíti le, kik Krimiában laktak, Lebediást Moldvába, Bessarabiába 's Ukrania egy részibe teszi Halits végső szélivel, Kiowtól egynapi járásföldre: Kelemen (Historia juris hung. priv. Budae 1818. p. 23.) Pray értelmét elfogadván a' Volga és Tanais között szállítja a' Magyarokat Lebediásba. Az Atelkusu föld Pray szerint Oláhországban volt, Katona szerint Moldvában, Feszler a' Bog és Szereth közü földet veszi annak. Gebhardi (Geschichte des ungr. Reichs 1 Th. S. 348) Thunmann után az *Atelkusu* szót paczináki nyelven dunavizi földre alkalmaztatja, mert *Atel* paczináki nyelven - viz, *cusa* - Duna, az atelkusi föld tehát a' *Baruch*, *Bog*, *Nester*, *Prut* és *Szeret* folyó vizek közt esett. Kereszturi Sámuel Lebediást vagy Anonymus Dentumogeriáját a' mái Baschkiriában keresi, legujabban pedig Dankovszki irt a' Magyarok régi lakhelyéről, (*Hungariae Gentis avitum cognomen, origo genuina sedesque priscae* Poşon. 1825) 's Lebediást a' Kaukasus felső csúcsán tul teszi *Kara Kuban*, *Terek*, és *Mánits* folyó vizek, a' *Kaspium* tenger, és *Kaukasus* közzé, melly hely a' hosszúság 57° 30' és a' szélesség 43° 46' gradussaira esik, honnan Atelkusuba jöttek, vagy is az *Atala* és *Koisu* folyó vizek közt eső földre, melly Persiának napnyugotra esett.

Ez az állapot mint közönséges bélyeg napkeleten mint napnyugoton egyaránt mutatkozott az olly népek' történeteiben, kik a' természetnek nyers fiai lévén az erőt az értelmességgel nem egyenlíthették még ki a' civilisatio vonalán. Így voltak a' Germanok ámbár rokon neműek több nemzetségekre feloszolva külön fők alatt, kik csak háború idejében egyesítették magokat a' Rómaiak ellen; 's függetlenségeket annyira szerették, hogy *Hermann* és *Marbod*, ezek a' nemzeti lét erős oszlopai a' népfajok szabadság' szereteteknek áldozatjaik lettek, kiket egyesíteni, 's egy testbe öszveolvasztani akartak.

A' Frankusok vagy szabad nemzetségek hasonló független csapatokat formáltak a' *Lahn*,

---

Hammer a' magyar tudós társaságnak beküldött értekezésében, melly az év könyvekben fog megjelenni Dankovszki állítását megczáfolja, mondván a' többek közt, hogy a' Koisu viz Kumától (*Χιδμας*) napkeletre foly, azért Lebediásból nem mehettek a' Magyarok arra a' részre, hanem napnyugoton a' Volga és Danapris közt kell az Atelkust keresni, mivel Lebediásból napnyugotra indultak ki Constantinus Porphyrogenitus *Turk* nevezetű Magyarjai, 's a' Danaprisnek *Usu* nevéroltöbb bizonyosságokat fel hord, miket itt kiírni szükségtelen, minekutánna ugy is az értekezés világot fog látni.

Mindent öszvevéve Const. Porphyrog. 38, 39, 40 fejezeteiből annyit historiai bizonyossággal ki lehet venni, hogy a' Paczinákok kergették ki a' Magyarokat Lebediásból, mellyet Hammer a' Volgán túl a' mai Viatkai tartományban keres, hol a' Kilmás folyó vizet meg lehet találni, hogy másodsor is a' Paczinákok forgatták ki őket Atelkusu birtokából, melly későbbben Paczinakia név alatt nem csak a' Volga és Danapris közt eső földre, hanem a' Dunáig kiterjedt, és így Moldvát, Oláh országot is magában foglalta.

Saale és *Rhajna* folyóvizek mellett, 's nem elébb, mint mikor Galliát elfoglalták forrottak öszve a' nagy Chlodovig alatt. (496.)

A' Longobárdoknak szinte hatvan csórdáik meg meg annyi apró független herczegségeket formáltak felső Olaszországban. és hogy meszsziire ne menjünk, Klaproth szerint az *Ossétek* vagy *Kósák*, a' *Tserk*, *Ingus*, *Leszqus* és *Beszlényi* népek független szabad csapatokban lakják Kaukasus' mellékeit, sőt 1831-ből is tudjuk már, hogy Daghestánban a' *Chamkul* és *Tarkou* hegyek lakossai, a' *Koumok*, *Tchetchensés* 's több más nép fajok egyesítették magokat; véres háborúban keveredvén az Oroszokkal. (Nro. 10.)

Másodszor: Észrevették és látták csak hamar azt a' Magyarok, hogy csupa harcz frigy magában nem elégséges még további boldogulásokra, azért függetlenségekből valamit fel kell áldozni, ha roszabb sorsra nem akarnak jutni, mint a' miért Ásiát oda kellett hagyniok. Egy fővezérnek adták hát alá magokat a' nép fajok fejei szabad szerződés szerint, melly legelső lépés volt a' test öszve forrasztására.

Kettőt kell már itt mindjárt megjegyezni, u. m. a' választást, és a' szerződés' pontjait. A'

(Nro 10) I. az orosz tudósításokat Nouveau Journal Asiatique May 1832. p. 466 és 1833 Nro 61. p. 18 et Seq. Heber calcuttai Lordpüspök (Hebers Leben und Nachrichten über Indien Berlin 1831.) Közép Indiában a' széles és független Rajaputok birodalmáról is azt írja, hogy az több apró egymástól nem függő dynastiákból áll, nincs köztök szövetséges egyezés, melly egy testbe alkotná őket, csak a' közös félelem egyesíti néha őket. — Ezek a' Rajaputiak a' Brama sarjadékainak régi nemességét teszik azt írja Heber, tisztán fenntartották vér származójokat, azért legkevélyebbek is.

mi a' választást illeti, az nem csak a' leghatalmasabbra, hanem a' legfényesebb származatúra is esett. *Non quia potentior bello sed etiam clarior genere* írja Anonymus. — A' regés világ különösön ragaszkodott mindég a' régi származású familiákhoz

„multosque per annos

Stat fortuna domus, et avi numerantur avorum“

régen, mint ma még bizonyos tekintetben helyt áll. Magok a' Görögök királyaik' eredetét az istenekhez vitték fel. Romában a' Patriciusok (patres maiorum gentium) nemzetségi régiségeket Romulus idejéből huzván le öszve sem házasodtak sok ideig a' pórsereggel.

Nem csak a' Magyarok ügyeltek ezen nemzetségi leszármazásra, hanem más ásiak' népek is, különösön pedig az Arabsok, kiknek historikussaikban a' familiával való kérkedés és perlekedés csak nem olly formálag tűnnek fel, mint Justinus a' régi Scythák és Aegyiptomiak közt volt versengést nemzetsiségek' régisége felett emlékezetbe hagyta. (Nro. 11.)

Említenem is alig kell, hogy ez a' szokás jóltevő befolyással volt e' hét csapat' öszve olvadására, mert ha már az első választásban veszedni kellett volna a' népfajok' fejeinek, öszveomol vala az ugy is még gyenge társaságos alkotmány, mellynek egységéért a' Fővezér fami-

---

(Nro 11.) „Quos nomine *Machil* autem notavimus. hos „arabiam felicem habere, ortumque ducere a *Saba*. „Et quia maxima semper inter eas fuit disceptatio „utra pars nobilitatis primas partes obtineret: hinc „factum est, quod utrinque multa conscripta fuerint „colloquia, atque epigrammata, quibus quisque suae „gentis encomia, mores atque ritus decantare solitus est.“ *Hottingeri Histor. orient. p. 6.*

liájának kellett kezeskednie; és tudjuk a' későbbi időkből minő viharok lázongtak szent István után, hogy a' király' választásokban nem tudtak a' fő urak megegyezni.

A' mi a' szerződés' pontjait illeti, meg kell vallani, hogy azok a' nemzeti lét' jövőndő biztosítására meg meg anynyi alapok voltak: mert a' fővezér' familiája el volt választva, mellyből választhatott csak a' maradék magának urat, 's az által nyilván kijelentették, hogy a' hét csapatnak azután is, ha majd birtokot szereznek, egy megoszolhatatlan nemzetnek kell maradniok. — Elvégezték továbbá azt is, hogy a' szerzendő birtok köz felosztás alá fog jőni, a' mi más szókkal anynyit tett, hogy status birtok, és nemzeti egység két elválhatatlan fő oldalai a' felállítandó magyar birodalomnak.

De itt még nem állapotok meg a' szerződésben, hanem előre nézve az addig független csapatok' fejei lemondások díjjául kikötötték magoknak a' tanácskozásba és törvényadásba való befolyást, 's a' hiveség megszegésnek pedig kölcsönös megbüntetését határoztak el (Nro. 12.)

Ez itt elő adott öt sarkponton fordul meg a' Magyaroknak első statusos szerződése, mellyben mint embryóban rejtődött a' nagy alkotmány el, mellynek valóságosításához hozzá is kellett mindjárt fogni, hogy chimaerai álommá ne váljon a' szövetség, mellybe olly elhatározott akarattal léptek.

(Nro 12) „Vt si quis de posteris eorum infidelis foret, „contra personam ducalem, et discordiam faceret inter ducem et cognatos suos, sanguis nocentis funderetur, sicut sanguis eorum fuit fusus in iuramento, quod fecerunt Almo Duci“ — *Anonymus c. VI.* Itt Almuson Arpádot kell érteni, I. *Kelemen Hist. Iuris ung. p. 24.* —

Valóban komolyan megtekintve a' neveztem szerződést, nem lehet abban nem bámolni az elmerajz' derékségét, mellynek rövidség és mélység a' főbélyegei. Egy bizonyos termékeny és vezérlő kormányelv felállítására, mellyben épen a' lappang, a' mit a' philosophusok plastikai erőnek neveznek, volt akkor társaságunk' technikájának a' remeke, mivel annak fogamatja magától békövetkezett, 's a' csapatok' fejei, mint némely régi törvény adókról írja a' historia, józan elvek lábra állítása után lentebbi állásokba nyugodtan vissza léphettek.

Visgáljuk meg csak szoroson az érintett szerződést, önkéntesen fog szemünkbe tünni, hogy az a' monarchiai igazgatás módnak előképe volt, és szent Istvánnak utat tört a' koronára és felkenetetésre az a' paizs, mellyen Árpádot hat más vezértársai felemelték, 's fővezérnek kikiáltották. Ne történt légyen ez meg, ne esett volna meg a' szerződés, Magyarjaink is úgy eltűntek volna a' világpiatzáról, mint eltűntek a' nállok sokkal hatalmasabb *Petseneg*, *Kozár*, *Bolgár*, *Hunnus*, *Kun* és *Avar* nemzetek, kikről töredékekben is alig tudunk már valamit, midőn a' magyar nemzetnek az időtől fogva folyvástlag foly a' maikorig historiája.

De még több is van azon remek szövetségben elrejtve, mellyeknek valóságáról az egy idejü Const. Porphy. mint Anonymus is nem hagyunk kételkedni, mellyeknek úgy voltát később maga a' tett megigazolta.

A' polgári egyetem' állandósága be van abban mintegy burkolva, a' dynastia és nemzet sérthetetlensége meg van állitva, melly kettőnek a' jövőndő fennmaradásért egy kézre kellett játszani. Cicero mondja egy helyen, „hogy „a' mi a' musikában a' hármonia, éppen az va-

„lamelly statusban az igazgatásbeli egység, melly „jó létet és oltalmat ad.“ (de republ. II. 42). — Ez az egység szülte a' birtok szerzést, ebből folyt ki, a' második szerződés, miről Anonymus nyilván emlékezik, (historia ducum c. 40.) midőn mondja, hogy Zalán' megalázása után szerbe veték az elfoglalt országot, 's 34 nap tanakodtak polgári állapotjuk' telyes, és tökéletes rendbeszedése felett.

A' már készen lévő terv, és megalapított nemzeti egység' szellemében megindultak hát a' csapatok seregei az utmutatók után, kik Galliciából áthozták őket a' Karpatusokon, hogy Attila' egykori birodalmát jure postliminii vissza foglalják, 's itt már Spittler szóljon helyettem, ki idegen létire is nagy figyelemmel volt a' magyar nemzet' történeteire, 's a' vezéreknek okos magok viseletét méltó dicsérettel fejti ki az ország' elfoglalásban.

„Nagyon előre nézők voltak, ugy mond Spittler, az ország' elfoglalásában, nem sebes nyargalással, hanem csendes lépésekkel mentek „előbb mindég jól megfontolt terv szerint. Mindenkor ugy léptek tovább, hogy a' már megnyert részt el ne veszéjtsék, azért várat építettek, hol vagyomjaikat bátorságos karba helyheztessék, melly cselekedetek a' Volga, „és Dnieper melléki sebes nyargalástól merőleg különbözött. Megkimélték a' föld népét, „ellemenben a' sláv fejedelmekkel, kik közt felvult oszolva az ország, kik magok közt is egyenetlenek voltak, keményen bántak, a' mi oda mutat, hogy az országot meg is akarták tartani. Szerteszét kémeiket bocsátottak ki az uj „hon' kivisgálására, kik a' rájuk bizott dologban hiveségesen eljárak, 's a' szép vizeket,

„gyönyörű legelőket, az arany' és só bővségét
 „nem győzték eléggé dicsérni.“ (Nro. 13.)

Nyilvános innen, hogy első vezéreink azon
 időhöz képest, mellyben éltek, characterrel te-
 lyes életet folytattak, 's olly energiát fejtet-
 tekki magokból, mellynek gyenge árnyéklatát
 sem látjuk a' később százrészre szakadt hazá-
 ban, mikor felfúvalkodás, és belső versenydüh,
 mint az egyet nem értés' rossz daemonjai izekről
 izekre emésztették a' nemes sarjadékot, 's elő-
 re megkészítették a' hazának Mohácsnál a' sir-
 vermet, hogy az a' sok század' dicső alapítvá-
 nyát a' nemzeti létet is egy perczben elnyelje
 (Nro. 14.)

(Nro 13.) Spittlers akademische Vorlesungen mss.

(Nro 14.) Rogerius (carmen miserab. c. 9.) már tisztán
 ki írja, hogy II-dik András alatt divatozott az
 egyenetlenség, melly IV. Bela fija alatt a' mongol
 pusztításban megtermette a' maga rossz gyümölcsét.
 „Contra vitam patris et filiorum nequiter conspira-
 „verant, ut illis gladio interemptis facilius quilibet
 „posset de Hungaria, quam sibi per partes divide-
 „rant, portionem sibi debitam sine conditione cujus-
 „libet obtinere“ I. II-dik András szavait is Praynál
 annal. P. 1. p. 214. és Hist. Reg. P. 1. p. 210. Kun-
 László idejét úgy festi Turóczi mint az erdelyi hi-
 storikusok Básta' idő szakát, a' Kun László sze-
 kere és Básta szekere unum et idem. — „Tempore
 „istius Regis Ladislai coepit Hungaria a sua magni-
 „fica gloria reflecti: — coeperunt namque in ea in-
 „testina bella consurgere, civitates confringi, villae
 „per combustiones ad nihilum redigi, pax et con-
 „cordia penitus conculcari, divites deficere, et no-
 „biles rusticari prae inopia paupertatis. Illo tempore
 „Bigae, scilicet duarum rotarum vehiculum a regni
 „incolis currus Ladislai regis dicebatur, quia propter
 „continua spolia animalia vehicula trahentia defece-
 „rant in regno, sed homines more pecorum bigis
 „juncti vices animalium impendebant.“ (Chron. P. I.

Azt mondja Livius, (Dec. 1. L. 11.) hogy ha Brutus Roma' kezdetében akármellyik király alatt követné el azt, a' mit Tarquinius később elkövetett, legveszedelmesebb csapást ejtett volna a' statuson, ekképen ha a' későbbi zavaros egyenetlenségeknek legkisebb nyoma mutatta volna is magát a' négy első magyar vezér alatt, vége lejéud vala az országnak, vagy az soha lábra sem is állott volna, midőn most ellenben látjuk, hogy annak remek, mélyen gyökerezett alapjai a' belső hazafi háborúkat, és a' török igát is diadalmason kiállották.

„Quid enim futurum fuit, si plebs soluto „metu regio agitari coepta esset tribunitiis pro- „cellis, et in aliena urbe cum patribus serere „certamina? priusquam pignora conjugum, cha- „ritasque ipsius soli, cui longo tempore asvesci- „tur, animos eorum consociasset? Dissipatae „res nondum adultae discordia forent, quas fo- „vit tranquilla moderatio imperii, eoque nutri- „endo perduxit, ut bonam frugem libertatis ma- „turis jam viribus ferre possint.“

Mint a' világosság a' nappal, úgy találnak e' szók a' magyar történetekkel, mert a' négy első vezér egy századon túl uralkodván, nem csak hazát alkottak, hanem azt meg is erősítették. Szent István pedig, ki maga is 41 évig ural-

---

c. 81.) A' tudós Aeneas Sylvius Cardinal korában még u. m. 1457-ben megjövendölte Magyar ország' Török által lejendö megromlását, miért fájlalta is Hunyadi János' halálát. „*Ecce redit hostis*“ (írja Alphons Cardinal barátjának) *et nemo est qui laboranti Hungariae opem ferat, et vereor ne Hungaria pessum eat, et nobile regnum hostilis gladius evertat*) Epistolae Turcicae ex Recens. Nic. Reusneri Francof. ad Moenum 1598. L. 10. p. 178.) Mátyás dicsően uralkodó

kodott, az atyjától már elkezdett keresztyén hit-
tel valóságos Monáchiát kapcsolt egybe, és így
első volt, ki a' keresztyén magyar birodalmat
be is iktatta Europa több keresztyén statusainak
sorába, úgy hogy Kálmán alatt már Alberich
szerént *adulta fides perfectum religionis robur
accepit, et legalis vinculum catenae relaxari
potuit.*

Hazához, constitutióhoz, és a' keresztyén
valláshoz vethetvén így meg hátát a' nemzeti
lét az első másfélszázad alatt, későbbi boron-
gások csak a' felnöött fának ágait tördelték, de
mély gyökerét ki nem dulhatták többé a' föld-
ből, hol az magát már acclimatizálta.

A' nemzeti lét megerősödésének ha ed-
dig csak nagy rajzait mutattam, meg kell most
már azt is érintenem, micsoda magános okok,
vagy nemzeti sajátságok folytak arra öszve,
hogy a' bujdosó Magyarok egy fő alá adván

---

királyunk volt az még, ki az ország' megbuktát
hatalmas kézzel fenn tudta tartani, és hogy Várna
nem vált Mohácsá azt csak Hunyadi Jánosnak kö-
szönhetjük, mert mi szigorú idők következtek bé
a' két Hős' halála után, nem szükség hosszan fes-
tenem. II-dik Ulászló már tekintetét sem tudta
fenn tartani, Sáros és Borsod vármegye' követjei
a' Diaetát (1493) kérése és intése ellen is végzés
előtt oda hagyták. Zápolya István és Ujlaki Lőrincz
's több fő demesek csak csufolkodtak vele (Bonfin.
D. 5. L. 3. — Istvánfi L. 3.) Ujlaki ökörnek is
nevezte, l. az adatokat Kelemen által öszveszedve
magyar törvény' historiájában lap 240 etsequ. az 1514-
beli vagy VII-ik Decretum' előbeszédjében áll. „quod
„ordo ab omnibus et rebus et officiis sublatus es-
„set, ac per arreptam hoc pacto licentiam omnia
„cum maxima totius regni oppressione praepostere
„et quasi confuso quodam turbine agerentur.“ Ezek
az *ipsissima verba* eleget tudatnak velünk, mint foly-
hattak akkor a' dolgok —!

magokat, nemzeti léteket *hazával, constitutióval* és a' *heresztyén vallással* mint egy körülövedzhettek. — Magában is látnivaló dolog, hogy ha mind ezekre nem lett volna meg a' nemzetben megkívántató belső erő, külső környülmények e' három eredeti formát nem teremthették vala magoktól elő.

Azon belső erők, mellyek a' nemzetben dolgoztak, Isten, és így természet ajándékai voltak, ezeket magokkal hozták ki Ásiából, 's Európában csak alkalmaztották a' formákhoz, mint a' lelkes művész a' maga ideálját átönti a' durva anyagba.

Minden írók, nevezetesen Leo Császár egyenlő bizonytságot tesznek arról, hogy Magyarjaink jó katonák voltak, fegyverkezéseik, hadirendek, és gyakorlottságok első felleptökkor már bámulást okoztak, ugy hogy akkor nem volt körül belől nemzet, melly ebben a' tekintetben felyülmulta volna őket.

Hogy első Henrik a' merseburgi *memento morit* adhatta, (935) majd huszév mulva (955) a' nagy Ottó Augsburgnál viszont diadalmoskodott nem más volt az oka, mint a' német chronikák írják, mint az, hogy már az előtt sokat paskolták őket a' Magyarok, azért kénytelenek voltak a' hadiskolában tőlök eltanulni a' könnyülovaglás, várépítést, 's gyorsabb fegyverforgatást, 's úgy mint egy időben Roma Carthágótól, Europa Napoleontól kitanulták a' sanyaruságban a' vitézkesedés' titkait: 's azok, kik mindég győzve valának, végre is győzedelmesen hagyták oda Márs'mezejét. (Nro. 15.)

(Nro 15.) Montesquieu is azt mondja az Oroszokról, midőn így ír: XII-dik Károly olly czélokot tett fel, mellyeket csak hosszu háborúk által lehet elérni,

Vádolják ugyan magyar seregeinket az elkövetett dúlásokért, és felcsikart prédákért, sőt maga Spittler is azt mondja, hogy száz esztendőnél tovább hátráltatták Németország' culturáját; de a' harmincz esztendő háborúról is éppen azt mondta el Schiller, és ki volt annak az oka? Bajos igaz ítéletet olly dologban tenni, hol a' kétfél' érdekelei viszonyosan találkoznak öszve.

Azokhoz, a' miket Horváth István ebben a' tárgyban már elmondott (Rajzolatok I: 79, 80.) hogy t. i. a' Magyarok soha el nem hagyták hazájokat, ha csak vagy mint szövetségesek más külföldi nemzetektől meg nem hivatattak, vagy pedig mint megbántott felek (p. o. ha megtagadták tőlök a' kikötött adót) torlani nem mentek sérelmeket, ezekhez, mondom, még csak azt adom, hogy Magyarjainkat ültették is néha, és készítették alattomban a' gazdag prédákra; mert tudni való dolog, hogy Németország több partokra volt szakadva első megtelepedésünk' idejében. Maga a' nagy Ottó levele, mellyet Luitprand közöl, fontos tanubizonyság erre a' tárgyra mikép készítette a' Magyarokat XIIIdik János Pápa, hogy rontsanak Németországra; és az is bizonyos, hogy Ottó boszszút vett a' Pápán, 's VIIIIdik Leót tette helyibe.

Imé az emlékezetes levél szószerint való foglalatja: „Saleucum natione Bulgarum, educatione Hungarum Domini Papae familiarissimum,

---

országa pedig hoszszu háborúkra nem alkalmatos volt. Nem hanyatló hanem nevedő birodalommal volt neki baja. Minden háború oskola volt a' Muszkákra nézve, 's minden vesztés a' győzelemhez közelebb vitte őket, kívülről való vesztés által jobban megtanulták hazájok' belső oltalmazását

De l'Esprit des Loix Livre X. ch. XIII.

„et Zachaeum virum reprobatum, atque huma-
 „narum inscium literarum a Domino Papa Epi-
 „scopum consecratum, et Hungaris, *ad prae-*
 „*dandum ut super nos irruant* — destinatum Capuae
 „captos esse audivimus. Haec Dominum Papam
 „nullis narrantibus fecisse crederemus, nisi lite-
 „rae fidem admitterent, quae plumbo signatae
 „ejus nominis characteres signat.“ (Historia sui
 temporis LVI: c: 6.) Nem tagadhatni azonban,
 hogy kezdetben magoktól is ne 'sákmányoltak
 volna, mert Anonymus nyilván írja Zoltán ide-
 jéből, hogy külön vezéreket tettek, *cum quibus*
diversa regna vastarent. (Hist. D: c: 53.) De ez
 nem volt szokatlan dolog olly időben, mikor
 még az europai statusok Róma és Nagy Károly
 Császár' birodalma' romjain a' chaoszból alig
 indultak meg a' kifejtődés felé. — A' Góthok,
 Frankok, Longobardok, Dánok, Normannok,
 'stbb ebben a' tekintetben semmivel sem voltak
 elébb valók, (Nro. 16.) 's mindenütt csak a' keresz-
 tyén vallás' lábrakapásával enyhültek a' vad in-
 dulatok, szelidültek az erkölcsök, míg a' had'
 és békesség' állapotját a' nevedő civilisatio a'
 maga zászlója alá vehette, 's a' nemzeti jogok'
 sérthetetlenségét leg alább tudományos theoriá-
 ban megalapithatta.

(Nro 16.) A' sok közzül egykét példa Gregorius Turo-
 nensis (IV. 35.) a' hatodik századból írja hogy Ger-
 gely Pápa panaszkodott *de depopulatis urbibus*
eversis castris, concrematis ecclesiis, destructis
monasteriis — Longobardi per septem annos Ita-
liam pervagati spoliarunt ecclesias, et Sacerdotes
interfecerunt. — Az istriai tartományok' püspök-
 jei panaszolkodnak *Mauritiusnak super incursus*
Gothorum, et ceterorum Barbarorum, scilicet et
nunc Longobardorum nefandae gentis. Szent Seve-
 rin' legendájából közlik a' bécsi tudományos év

A' gyors hadi erő mellett, melly ép testi alkotóra mutat, birtak az első Magyarok olly lelki tulajdonokkal is, mellyek a' nemzeti lét' kibontakozására multhatatlanul szükségesek.

E' lelki tehetségek közt főhelyt foglalt el az *erkölcsiség*, melly minden jónak és szépnek veteményes ágya.

Magyarjaink előtt ismeretlen dolog volt a' sok feleség, egy nő 's egy férj vaia melly familiának és statusnak első rendithetetlen alapja, és ha a' vitéz bátorság hazát adott a' Magyaroknak, ugy más felől nemzeti létének a' *monogamia* szolgált védpaisul.

Midőn a' Frankusok' törvényei a' más nemmel való ki csapongásról telyesek, törvénykönyvünkben csak gyéren van az szóba hozva, 's leginkább az idő után, mikor már idegen szokások csusztak a' bejött idegenekkel hozzánk. Szent István még csak a' szüz leány elragadását tilalmozza, és hogy szabad személy szolgáló leányt nőnek ne vegyen, de már szent László és Kál-

---

könyvek: „Heruli insperate irruentes oppidum Ju-
vavo vastantes plurimos duxere captivos, Maxi-
mum vero Presbyterum patibulo suspenderunt.“
(LVIII. B. S. 81.)

Campanus írja 1502-ben a' regenspurgi gyűlésről egy Cardinálnak: „Posthaec lectae sunt literae
„Carniolanorum plenae efferatissimae immanitatis:
„nullum relictum templum, nullam agrestem casam
„a Turcis in Carniolia: jacere passim cadavera oc-
„cisorum, senum atque infantum, et jam coelum foe-
„tore corrumpi. Abrepta praeterea esse ad millia
„ferme hominum viginti etc.“ (Epistolae Turcicae
L. 3 p. 100.) Mit követtek el hajdan Magyar országon a' német, lengyel, olasz, cseh katonák, hány ezer foglyot nem vitt el közzülünk a' Török eleven emlékezetébe volt még nagy atyáinknak — 's hangosan szólnak rólok törvény könyveink. —

mán az útonálló erőszak, szeplősítés és gyermek gyilkos anya ellen is törvényt tesznek, majd a vérfertelemért *Majthény, Báty, Dely, Hollósi, Pellerdi* 1599ben országgyűlése előtt bevádoltatnak, a' zabolai Mikes Sigmond' kétfijai pedig Tarnóczi Sára elragadtatásáért 1630ban jószágaiktól is megfosztatnak, a' mik, hozzá téve azt is, milly kemények törvényeink a' nő hűségtelessége eránt (Lad. LI. c. XIII Trip. P. 1. t. 105, 1723. 12.) bizonyságul szolgálnak arra, hogy nemzetünk gyűlölte mindég a' feslett erköltsöt, 's az olasz Bonfin'szavai magok helyén állanak mondván „nagyobb mértékletességben és szüzességben „nem élhetni a' magyar katonánál, ki a' hitetlen, „ségtől, és törvénytelen szeretettől leginkább ir- „tódzik. Nagyobb része a' házasság és gyermekes „lovasságnak gyakran három esztendeig is távol „katonáskodik házából, de soha házassági hitét „meg nem töri.“ (Dec. IV. LVIII. p. 643.) Minélfogva Tacitus mondása is „*Sera juvenem Venus, eoque inexhausta pubertas*“ a' régi Magyarokat inkább illetheti, mint a' luxus szülte későbbi korcsosságot, mellytől hogy jó megválni, a' nevelés tudománya mellett ön kárunkból is meg tanulhattuk. (Nro. 17.)

Egy más nem kevésbé tekintetett érdemlő tárgy Eldődeinknek vallása, mellyet a' hagyomán szerint Zoroastertől vettek a' Persák. A' szüntelen égő tüzet a' napban imádták, melly az örökké való-

---

(Nro 17.) Szent István L. 10. c. 25. Kálmán 1. c. 59. rendelik, hogy a' leányrabló ha gazdagabb tiz, ha szegényebb öt tulokkal váltsák meg vétkeket, 's a' leányt visszaadják. — Szent László a' szüzön vagy becsületes asszonyon erőszakot tevőt a' gyilkosok közzé sorozza, II. dik Lajos (decr. 1522. art. 36) rendeli ut *Ecclesiarum et mulierum violatores capite*

valónak leg megfoghatóbb jelképe. Babonákkal, 's más testiségre mutató mythusokkal nem volt ez a' vallás kivált kezdetben meg kevere, 's ennyiben bálvány imádóknak nem is lehet őket olly mértékben tartani mint más pogány népeket, kiknek isteneik embereket kívántak engesztelő áldozatul, midőn Eldődeink csak lóval áldoztak, zárt templomjaik, bálványaik, külön papjaik sem voltak, hanem a' feljövő napot az ég alatt, fák, folyóvizek vagy emlékkövek mellett tisztelték, 's mint Anonymus írja három négy nap tartott sátoros ünnepek, mikor a' familiás gazdák áldozatjaikat véghez vitték, azután vigadtak, tánczoltak, a' nélkül, hogy ter-

---

pite plectantur. Stella Márton János a' magyar aszonyok' hűségéről hasonló bizonyítást tesz, mint Bonfin a' férjfiakéről (Epist. Turc. LIX. p. 51. — de anno 1543.) Különös az, mint egyez a' régi Germánok' szokása és életek' módja a' magyarokéval, ha Tacitust megnézzük: p. o. e' pontban írja: „*Matrimonia severa — Dotem non uxor marito — sed uxori maritus offert — Mulieres septa pudicitia agunt, nullis spectaculorum illecebris corruptae. Paucissima in universa gente adulteria, quorum poena praesens, et maritalis permissa — ismét Literarum secreta viri pariter ac feminae ignorant,* Pázmándy (schediasmata circa originem — Uhro magyarum etc. Pestini 1787. p. 163 — 175) ez utolsó helyet félre értette, mondván, hogy az a' Gothokra nem illik, kiknek runáik voltak, holott itt Tacitus csak a' szerelmes levelezésekről szól, mint Romában a' szokás volt. Több hasonlatosságok közt ez is ide tart. *Conveniunt armati, si displicet sententia fremitu aspernantur, si placet frameas concutiunt.* Verantz Antal éppen így ír a' székely nemzet gyűlekezeteiről I. Kovachich: *Scriptores Rerum Hungar. minores* T. 11. p. 107. et seq.)

mészeti tiszta örömeket ember áldozatokkal megmocskolták volna. (Nro. 18.)

(Nro 18.) A' L. B. Casuum S. Galli Continuatio (auctore Ekkerhardo IV. in Monum. German. historicis edit G. Henricus Pertz Tom. 11. Hannoverae 1829. p. 105.) írja a' Magyaroknak Szent Gallenre való rohanásáról 925-ből hogy kipihenvén magokat ettek, ittak, énekeltek, tánczoltak és kiábáltak isteneikhez. Megírja, hogy nyers húst is ettek a' táborban, de véres emberi áldozatról hallgat. Valóban a' nap imádók' vallása, mint azt Zoroaster meg tisztította, 's mig az később viszont el nem fajult, igen természetes vallás volt. Ma is meg van Bako, vagy Bakony körül a' szüntelen égő tűz tisztelete Abcheron félszigetben északra Bakontól, 's 12 verstnyire a' Caspium tengertől, mellyet India észak napkeleti résziből a' Hindusok meglátogatnak, melly nem egyéb mint a' föld alatti fejtő naphta tüze, miről szép tudósítást közöl a' *Nouveau Journal Asiatique* czimű folyó irat (1833. Nro 64. p.358.) és már Masoudi arabs író 943-ból tesz a' Bakoni szüntelen égő tüzről említést, tehát azóta is kilencz száz esztendeje már hogy ez a' tűz ott tart, 's tisztelet' tárgya, de ha szinte szent dolognak tartják is a' tüzet; azt csak az istenség jelképének veszik. Az erről tudósító orosz utazó azt jegyzi meg, hogy nem naphta az a' mi ég, hanem talán carbonisált gas hydrogeneum, melly a' föld mélységeiben kifejtődván a' meszes föld nyílásain feljő, s meggyúl a' lángnál, 's ugy szüntelen ég, de magától meg nem gyúl, sem égő szén által, hanem lángnak kell oda járulni; azért az ott lakó klastrombeliek vigyázva járnak a' gyertyával.

A' nap, vagy tűz imádók vallása nyelvbeli tekintetben is megérdemli a' Magyarok' figyelmét, miről egy két példát adok, meg érintvén itt, hogy a' Persáknál is a' tűz körül való tánczolás és vigadás ünnepélyes szertartás volt. „La fête appelée „*Sedeh* ou *Sedouk* dans la quelle les Persans allument de grands feux pendant la nuit, au tour des „quels ils font des festins et des danses, est de plus „solennelles parmi eux.“ (Herbelot *Bibl. orient.* T. 11. p. 447.)

Már egy illy nemzetet nem lehet a' Pápuákkal, vagy más emberevő Caledoniaiakkal egy osztály alá húzni, mert tiszta és egyszerű val-

Bersin, *ader Bers*, *ader Bersin* annyi mint Bersin tüze, *Bers* mint Hammer meg czáfolhatatlanul kimutatá (Wien. Jahrbücher der Literatur Band IX. p. 18 — 20.) egy a' Görögök' Perseussával, de Halling jegyzete szerint abban meg tévedt, hogy a' nap és tűz tisztelet e' prophétáját Keikhosrew (Kyros Malcolm persiai historiája szerint) idejére teszi, holott Hesiodus már említi Perseust. A' Bersin által felállított nap és tűz tisztelete 1400 évvel Christus urunk születése előtt elterjedt mindenfele Asiában, különösen Chorasánból és Baktriából kihatott az Oxus folyó víz' felé és Indiába. Kis Asia, Görög ország a' népek első vándorlásával és így nagyon jókor megkapták ezt a' vallást, melyet később Zoroaster reformált, a' tudatlanság több féle babonákat és kegyetlenségeket csúsztatván abba bé.

Az ekkép Zoroaster által reformált tűz vallás, vagy naptisztelete volt az a' kötél, melly sok rokon nemzeteket egybe kötött, melly azután is, hogy a' keresztyén vallás megindult, napkeleten a' persa és párthus dynastiák által pártoltatott; melyet a' hatalmas islamismus sem tudott máig is egészen ki irtani. Priscus Rhaetor egy nevezetes helyet hagyott fenn, mimódon felvigyáztak a' persa uralkodók még az idegen hatalom alatt lévőkre is, ha e' vallást követték: . Venit et legatio a Persarum rege, quae „multos e Perside ad Romanos Eoos confugere querabatur, et Magos atque alios, qui jam inde a priscis temporibus Romanorum finium sunt incolae, „a patriis moribus, legibus et institutis, et antiquo „religionis cultu abduci. Qua de causa demigrant, „maxime qui ignem, qui apud eos vocatur *inextinguibilis*, in perpetuum ardere secundum legem non „sinunt. — — — Romani responderunt, se quam „primum legatos missuros, haec omnia cum Parthorum rege disceptaturos. *Attila missis exceptisque „Legationibus illustris.*“ *Posonii* 1745. p. 18. A' „régi persa és indus nyelvyben már több olly magyar

lások, mellyben a' meséskedésnek semmi, vagy legalább kevés nyoma van, nemes férjfiakra, és nem gyávákra mutat, azért Spittler maga sem

szavainkat feltaláljuk, mellyek különösen a' tűz vallás szertartások fogatjaival birnak: Illyenek p. o. *perzselni, perzs, parázs, sütni, sütés, égni, égés, isten, nap, ármány ármányos, piros, Bersény, Bersényi* stbb. szavaink, mellyek egy köz eredeti anya nyelvből maradtak fenn, 's más, a' Zend és Sanscrit nyelvekkel rokon nyelvekben is fellelhetők.

Critikai szótáromban mindezekről bővebb kifejtéseket fogok adni, töredékképen itt légyen elég egy két szóról a' következő jegyzet — *parázs* — Adelung nagy szótárában *Sappan* czikkely alatt ezek állanak: „Sappan — das Brasilienholz Caesalpinia Sappan L. kemény, homályos, veres, nehéz fa, „festésre használják. *Bois de Bresil, de Sapan*, „vagy *de Japon*, mert tán elébb Japánból hozták; „A' *Brasil* szó *Brisolum, Brisiacum bresillum* formákban elő jő 1193. 1368, 1400, 1321-beli régi oklevelekben mint láng veres szín (hochrothe Farbe) *Bras* régi gyökér szó tüzet jelent. *бразев* = „brennen, *Brasa* swednyelven ein helles Feuer. *Bras* e „franciaul eine Kohle, *Brys* islandnyelven eine „brennende Farbe, *brusare* olaszul brennen. E' fától „nevezték el Brasiliát később a' feltalálók, mert „nem is gondolták, hogy azt ott találni fognak, „mellyet az előtt keleti Indiából hordogattak Európába. Carpentiernél 1400-beli oklevélben *Bresillum* „est arbor quaedam, e cuius succo optimus fit color „rubeus, más 1368-beli oklevélben „In colorem „*Brisiaci aut alterius boni ligni*. IV. Károly 1321-beli oklevelében *Brisolium et quodcunque pastel-* „*lum*; 1193-beli oklevélben in Muratorii antiqu. ital- „Th. 2. p. 594 *grana de Brasile* emlittetnek.

Pohl, a' bécsi császári természeti gyűjtemények' fő őrje könyvében (Reise im Innern von Brasilien. Wien 1 Th. 1832.) írja: „Pedro Alvarez Cabra, „találta fel Brasiliát 1500-ban April 15-dik napján „'s nevezte *Vera Cruznak* (igaz kereszt). mai nevét „sokkal később kapta *Brasa* szótól (glühende Koh-

ad hitelt a' német chronikák' írójnak, kik ré-
múltokban sok alacsonyságot költöttek Eldöde-

„le) a' brasil fának égő veres színére mutatván
„a' szó.“

Az indus Upanishad czimü szent könyvben a'
parázs szó Puruscha formában jó elő, *le Puruscha,*
le rayon lumineux, semence productive (Nouveau
Journal Asiat. 1833. Nro 64. p. 295.) mivel, látni
való hogy a' görög *πυρ*, = tűz, a' magyar *pir; pi-*
ros is nyilván egyeznek. Ugyan csak ott p. 324 a'
napkeleti miniatur persa kéz iratokról értekezvén
Denis írja a' *Souz u Ghudez* czimü. kéz iratról
hogy az szerelem' scénakat ábrázol, qui se termi-
nent par une *Suttie* (brûlure la liquefaction) *Suttie*
Sanscrit nyelven sütés, égetés. Ugyan ott a' Bakoni
szüntelen égő tűzről írja az orosz utazó (p. 358.)
hogy a' tűz nállok szent, de nem istenség, hanem
ához hasonlatosság — mai Hindous nyelven *aghan*
tüzet jelent a' mi viszont az *ég, égés és égni* sza-
vainkal egyez. A' 68-dik szám alatti füzetben p. 180.
mondatik a' *Suttie* szóról — hogy az Sanscrit szó,
értik alatta közönségesen az aszonyok' magok felál-
dozását, mikor elevenen megégettetik magokat, az-
ért a' *Sati* szó bonne és vertueuse értelemben is
vétetik, de csak az illy özvegyekre illik, kik meg-
égettetik magokat (*Satis Saat = Sütés* egy gyö-
kérré mutatnak, a' *Sütő* régi székely familia neve
is ide tart.)

A' francia Academia nagy szótárába *Brasier*
Feu de charbons ardent szókkal magyaráztatik,
Leibnitznál *faber aerarius* (Collect. Etymolog. p. 18.
edit. Eccardi.)

A' *Puruscha* v. parázs szóról (mint világok
lelke) I. Nouveau Journal 1833. Nro 63. p. 199, 212,
217. Mindezekről és még többekről a' magok helyén
bővebben lesz szó: itt a' fák tiszteletéről, mennyi-
ben arról törvényeikben is van említés, mi érte-
lemben kell azt venni, a' következő felvilágosítás
maga helyén áll.

A' régi persa emlékeken gyakran elő jó a'
szárnyas galamb, melly szárnyaikat terjeszti, a' mi
a' *Mythra*' jelképe, az élők' és holtak' királyáé,

inkre; nevezetesen egy régi chronika író azt hagyta rólok emlékezetben, hogy ha a' föld meg nem nyil, vagy az ég le nem szakad, töllök meg nem menekedhetni, és Veith szerint olasz országban illy szavakkal könyörögtek hajdan „*ab ungarorum nos defendas jaculis.*“

Elég itt rövideden annyit megjegyezni, hogy ma is persiai karamaniában a' *Geberek* vagy *Gaurok*, Indiában a' *Parsusok* ezt a' vallást követik, szerények, szorgalmatosok, szelid erkölcsűek, egy feleség tartók, borral, hússal élnek, 's mindenben mértékletesek, (Nro. 19.) és ha

---

ki a' lelkek bírāja és conductora volt. A' persák mind olly fákat választottak ki, mellyeknek szüntelen zöldelnek levelei; p. o. myrtus, cyprus, fenyő, borostyán vagy babér (*laurus*) fákat, vagy pedig éghető nedvel birnak, naphtások vagy szurkosok, mellyek a' zendavesta szerint a' halhatatlanságnak 's tűznek (az élet' örökös csirájának) kiábrázoló jelei voltak. Persiában máig is a' régi szokások közül némelylek fenn maradtak, bizonyos fák, kivált a' források mellett, tiszteletben tartatnak, mellyeknek ágaira materia darabokat aggatnak, mikhez senki sem mer nyulni. William Ouseley több ismeretést ad erről a' fák tiszteletéről, melly ma is meg van Persiában, *Travels in various countries of the East; more particularly Persia* az első kötethez járult appendix IX-dik §-ában: vesd öszve Pannofka levelét e' tárgyról *Nouveau Journal as. Nro 68. p. 131.* 's a' mit Bayle öszve gyűjtött a' sok esztendő nagy fák' tiszteletéről *Dict. Hist. et Crit. art. Hamadryades*, és Tacitus 's Julius Caesar helyeit a' *Druidesekről*, kik az ujabbi felfedezések szerint Persia északi részéből a' Caspium és Oxus mellől vitték vallásokat Galliába át.

(Nro 19.) l. *Conversat. Lexicon art. Gebern.* Denis ugyan azt mondja 1823-ból, hogy a' mai Pársok tudatlan emberek, elfelejtették nyelveket, hazájokat, vallásokat, neveket, annyival inkább nem tudják Eldődjeik szokásaikat. Ez ha igaz is, nem csuda, mert mindég üldöztetés alatt voltak az islamismus ideje

már illy új adatok is megbizonyítják a' jó erkölcs'képezést e' vallás által, kétség kívül Eldődeink erkölcsi meg nem vesztegetett állapotjokra tisztább kutfőkből nem húzhatunk következtést.

Az általam sokszor említett Spittler azt szerette volna csak tudni, hogy vajon fejer lóval áldoztak e' a' Magyarok? mert ő, vallások' nagy tisztaságáról, annak zoroasteri származatjáról meg volt győződve.

A' fejer lóról való hagyomán ma is él a' nemzet közt, mellyel vezéreink megvették az országot, a' XII-dik században Párisban elhalálozott Bethlennek szüléi több ajándékok között fejer lovat is küldöttek a' püspöki épület számára, hogy köveket hordjanak rajta. (Nro. 20.)

óta: de nem így volt ez még az elmúlt században is „Leibnitz írja egy helyt Sanson dans son voyage de Perse publié vers la fin de 1695. rapporte, que „les Gaures de Perse ont encore leur ancienne langue, et leurs anciennes caracteres. et qu'ils ont „encore des vieilles membranes gardeés par leurs „Mages, mais qu'ils les cachent, qu'ils rendent des „honneurs au Soleil, et au feu, non pas comme a „Dieu, mais comme a des creatures fort parfaites, „car ils considerent le Soleil comme le siege de „Dieu.“ (Opera omnia T. VI, p. 188.)

(Nro 20.) Jobb helyen nem állhatnak Tornai István francia Püspök' két levelei, mellyeket III-dik Béla Királyunkhoz és az özvegyhez, az elholt Bethlen anyához küldött, mellyek a' régiségért is figyelmünket megérdemlik, 's arra is szolgálnak bizonyoságul, hogy a' főbb magyar Urak már a' XII-dik században Párisba küldték fijaikat tanulni, sőt a' papságra készülők is utazásokat tettek oda. Telyes foglalatban szerző tudtával e' két levél nincs még sehol is folyó iratainkban vagy más magyar könyvekben közölve, mert Cornides is csak egyiket közölte in vindiciis Anonymi, azért érdekes foglalatjoknál fogva mind a' kettőt itt közli a' szerző, mint

Nagy Lajos megvervén keményen 1356ban
a' Velenczéseket, a' békesség pontjai közzé tet-

azokat illy czimü könyvben *Maxima Bibliotheca veterum Patrum et antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum Lugduni Batavorum* 1677. a' 25-dik Tomusban megtalálhatni, honnan egykori volt erdélyi Fő kormányos Bruckenthal Sámuel még kormányszéki Titoknok korában a' familia számára ki iratta azokat, és Bandi Ferencz udvari Tanácsossal együtt 1760-ban Augustus 22-dik napján hitelesen meg is erősítette a' másolatot.

Tornai István Torneacum vagy Torno városától vette nevét, 's magát Stephanus Tornocensisnek írja mi névről *Torna* alatt egykor szólani fogok: kedves embere volt a' francia királynak, és a' Páának, abbás későbbben püspök volt, a' tolosai eretnekek ellen volt kiküldve 's megholt 1203-ban. Az első levél így van Pagina 11. Tom. 25. „Epi-
„stola XL. Illustri regi Hungariae. Manifestis ad
„nos venientium literis in dies experti sumus, quia
„justitiam diligitis et colitis veritatem. Haec est
„sublimitas regni vestri haec vestri gloria Principa-
„tus. Inde est quod Excellentiam vestram scire vo-
„lumus, quia bonae memoriae adolescens *Bethleen*
„qui apud nos in Domino requiescit, in sancta con-
„fessione et fide catholica coram omnibus absque
„contradictione seu querela Creditorum aut fidejus-
„sorum in Ecclesia nostra sepultus est: Sed et cum
„nuper ob hanc eandem causam nuncii parentum
„ipsius ad nos venissent diligenter inquiri fecimus,
„an aliquo debito sive apud Christianos sive apud
„Judaicum obligatus Parisiis teneretur. Facta circiter
„decem diebus hac inquisitione non est inventus
„qui vel principaliter vel secundario praedictum ado-
„lescentem sibi diceret obligatum: parati erant prae-
„dicti nunciy solvere, si quis sibi pro eo aliquid
„fateretur deberi. Verum tamen sicut non comparuit
„creditor sic defuit fidejussor. Hic inter fuerunt *Cle-
„rici de Regno vestro Jacobus Michael et Adrianus.*
„Valeat Sanctitas vestra et Regnum vestrum coram
„domino roberetur.“

te, hogy minden esztendőben egy fejer lovat küldjenek adóban, (Nro. 21.) mikből alkalmassint lehet következtetni, hogy Eldódeink a' fejer lovat régi vallásoknál fogva még becsben is tartották.

Helyesen jegyzi meg Bél Mátyás Oláh Miklóstra tett jegyzeteiben *Fejérvár* alatt, hogy az

Mi szép vonás ez a' régi magyar urakról, kik külföldre embereiket ki küldötték, hogy fijaik' adósságait, ha lennének kifizessék! 's ez a' XIII-dik század' erkölcsi érzete. *Másik level.*

Epistola XLI. „Christianae ejus uxori pro filio ipsorum contristari sicut et caeteri qui spem non habent super filio vestro bonae memoriae Betleem non debetis, quoniam in sancta confessione in fide catholica in spe communi in charitate non ficta in manu Domini spiritum suum commendavit — in ecclesia nostra coram Clericorum et Laicorum multitudine fidei, missis peractis et oblato pro eo vivificato sacrificio sepultus est. Crediti aut Debiti nulla mentio, nulla commemoratio quarum occasione rumorum quorundam, quos postmodum falsos didicimus. Venerant ad nos nuntii vestri, et sicut diximus nihil eorum quae dicta fuerant invenerunt, diligenter a nobis inquisitione facta per decem circiter dies nec christianus nec Judaeus apparuit, qui sibi praedictum filium vestrum aliquo Debito diceret obligatum. Haec vidimus, haec testamur. De caetero vobis quotidianas et uberes gratias agimus super beneficiis vestris, qui primis secunda muneribus additis. Attulerunt nobis xenia devotionis vestrae duas casualas sericas et unum vexillum et marcam argenti cum nummo aureo XV. Sol. ad faciendum calicem et equum album ad convehendos lapides in opus aedificii nostri Liberalitate obtulerunt. Retribuat vobis Deus in vita aeterna et pro tantis beneficiis vestris benefaciat vobis in aeternum.“

(Nro 21.) Laurent. de Monacis Chron. Venet. Libr. VI. p. 110. Mazzerus in Actis SS. ungar. Sem. 1. p. 100. apud Eder Observat. critic. p. 40.

elnevezés jó jelgyanánt vétetett, mert számos példákra akadunk Ásia történeteiben erre. Malcolm írja Persia historiájában, hogy a' chinai Császár fejér elefánton lovagolt Kosru idejében, *Ómár* Kalifa fővezérét Abu Obeydet egy fejér elefánt által tapodtatta el a' persa táborban. (Nro. 22.) Abrahah Negiaschi az Abyssinok' Császára jóval Mohammed ideje előtt boszszút akarván állani a' mekkai lakosokon sok elefántokat vitt ellenek, maga pedig fejér elefánton ment elől, mellyet szépségéért és nagy termetéért Máhmoudinak neveztek. Hasonlókép Mahmoud, Sebechteghin' fija a' Gaznevidek' Sultánja meghódítván Indiát (405dik Hegirában) fejér elefánton ült, mellyet katonái a' győzedelem bizonyos jelének tartottak; így tett az előtt is néhány évvel mikor Kádár és Ilek tatár chánok hadat vittek ellene, kiket szerencsésen meg is győzött. A' chinai historikusok írják, hogy *Hán* hires dynastia alapítója seregeinek egy részét fejér lovakra szokta volt felültetni, és hogy Taçin vagy Likien nevü részében a' chinai birodalomnak sok fekete serényü fejér lovak találatnak. (Nro. 23.)

(Nro. 22.) Geschichte Persiens von John Malcolm übersetzt von Becker, Leipzig 1830. B. 1. S. 240, 246.

(Nro 23.) Deguignes (Histoire général des Huns etc. Paris 1756. Livr. 1. p. 29) írja a' Hunnusokról „La „cavalerie divisée en quatre corp, qui étoient distingués par la couleur des cheveux blancs, pomelés, (almás szürke) noirs, et isabelles.“

Schmid pétervári Professor egy azok közzül, kik a' mongol nyelvet legjobban értik, írja Sanan Säzen (kit mások, nevezetesen a' francziák, széltire Szétsennek irnak) mongol historiájából, hogy mikor Temudschin a' *Bida* nép közt fő chänná választott, négy száz ezer kunyhót számlált a' *Bida* nép, egy madár pacsirta formában leszállt sátora előtt

A' fejer lóval való áldozat ugy látszik északi Asiában Nagy Tatar országban és a' Chinaiaknál eleitől fogva szokásban volt. Kie-li Khán a' Tou-kieui Tatórok' feje így áldozott fejer lovat, midőn 626ban Christus ur. sz. után Tham-thaitçoum chinai császárral megbékélt. Később Apo-khi is a' Leao dynastia alapítója 925ben fekete bikát áldozott az égnek, és fejer lovat a' földnek, mikor pedig fija született a' vadászok egy fejer szarvast fogtak, melly a' historikusok megjegyzése szerint jó jelnek vétetett. (Nro. 24.)

A' bráhmai mythológiában Dasaratha a' dérek fejedelem hasonlóképp ló áldozatot rendelt, hogy fiat nyerhessen magának (Nro. 25.) 's Re-

---

egy fejer négyszegű kőre, öt pompás színben ragyogtak tollai, kiáltván *Tschingis Tschingis* ujra felszállott. a' mit jó jelnek vévén a' nép, harmad nap mulva *Sotto Bokdo Tschingis* chagánnak ki kiáltatott, a' mi közép névnek meg is maradt, mert első neve volt *Temudschin*, közép neve *Sotto Bokdo Tschingis*, harmadik neve, hogy északi Chinát el foglalta *Sotto Bokdo Deuming Tschingis*. Nem soká kilencz fejer csipkészetű zászló emelkedett fel Onon folyóvíznél, hogy a' négyszegű fejer kő megrepedt, mint Dellühn Buldaghenál négy csipkészetű fekete jele őrző angyalának feltűnt. Vitézzeit így *Tsingischan* u. m. a' Bida népet *Kőkő Mongolnak* azaz kék Mongoloknak nevezte el. (Fundgruben des Orients VI-tes B. III-tes Heft, S. 328, 329.)

(Nro. 24.) A' más egyéb felhordott adatok Herbelot napkeleti könyvtárából vétettek Tom. 1. p. 90. Tom. II. p. 475. Tom. III. p. 29. Tom. V. pag. 346. Tom. VI. p. 5 — 18. 70 — 267.

(Nro. 25.) Pausanias írja, hogy a' Lacedemoniaiaknál is meg volt a' ló áldozat, mikor Helenának sok kérői voltak, Tyndarus Ulysses' tanácsából fogadást tetetett elébb a' kérők által, hogy nem állanak

ginald Heber volt calcuttai Lordpüspök a' gan-
gesi *Khizr* bálványról írja, hogy az a' tengeren
és vizen utazók' véd istene, kinek az Indusok
áldoznak, azt hívén, hogy az utolsó ítélet napján
fejér lovon fog lovagolva meg jelenni. (Nro. 26.)

bosszút azok, a' kik el nem nyerhetik, és ha vala-
mellyik még is bosszúra akarja kikelni, a' többiek
menteni fogják Helenát: „Progressis vero occurrit
„equi quod appellant monumentum. (*ἵππας μνημα*)
„Tyndarus enim, equo ibi mactato Helenae procos
„juramento obstrinxit, equi extis insistens. Erat
„vero id jus jurandum eos Helenam, quique Hele-
„nae in nuptiis caeteris praelatus foret, adjuturos,
„si qua his injuria fierit. Exacto autem hoc jura-
„mento, equum ibi loco defodit.“ (I. Meursii de
Regno Laconico Libri duo ultrajecti 1687. p. 21.)
Hornius György a' Parthusokról is mondja hogy
lóval áldoztak, kiket a' Persákkal egy fajnak vesz.
„Si propius nosse cupias, a quo Scytharum genere
„orti, Massagetarum eorum Conditores putarim, qui
„utrique et Massagetae et Persae soli equos immo-
„larunt: hac ratione, quod celeri Deo, celer hostia
„conveniat.“ (Origines Americanae LIII. c. IV.) Itt
hát az oka is meg volna, miért áldoztak a' napnak
lóval — Ysbrant Ides első muszka országi követ
chinában (1692-ben) leirván követségi utját a' wo-
guli Tatárokról azt jegyzi meg, hogy esztendőnként
egyszer áldoznak külömb külömbféle állatokat leöl-
vén, mellyek közt a' lovak és tigris bőrü kosok bő-
rei tiszteleteknek fő tárgyai, napot és holdat imád-
ják, de hiszik hogy egy fő isten igazgat az égben,
mint azt is, hogy a' halottak feltámadnak. Ha meg-
hal valamellyik Vogulnak a' nőjertartozik esztendeig
gyászolni, az az özvegykedni, ha meg házasodnak fe-
leségeket szüléiktől meg kell vásárolni, 's a' negye-
dik izen belől nem szabad atyafiságba házasodni. Mi-
kor mind e' szokásokról ki kérdezte Ysbrantides
őket, nem tudtak azoknak eredetéről semmi felvilágo-
sítást azon kívül adni, hogy régi bagyománnal fogva
követik elhunyt Eleiknek e' szokásaikat. (Dreyjähri-
ge Reise nach China. Frankfurt 1707. p. 14, 16.)

(Nro 26.) Jahrbücher der Literatur 60-ter Band. p. 122.

A' mongol regékben *Strong dzsan gamlov* a' budhismus' visza állítója fekete öltözetben gyászszal behuzott fejrlovon jelent meg, mikor a' budhismus' fő ellenségének *Dhármanak* szívébe lőtte a' nyilat. (Nro. 27.)

Ennyi példák bizonyságul szolgálnak arra, hogy a' fejr szinnel jó jelentést kötöttek öszve eleitől fogva az emberek, és midőn Cuspinianusban olvassuk, hogy II. Lajos' huga Anna elmátkásodásakor nyolcz fejr lovas hintóban lépett fel Bécsben, mellyet más hat fejr lovas megaranyozott hintó kísért, észünkbe juttathatja Eldődeinknek a' fejrlovak különös becsbe tartását, a' mit mint asiai hagyományt magokkal hoztak ki Európába. (Nro. 28.)

Psychologiai magyarázatját a' fejr gyász vagy sötét szín jelentéseinek magában a' természetben feltaláljuk. A' nap és éjszaka, a' tudatlanság és ismeret, a' szelidség, és vadság két polaris pontjai a' testi és erkölcsi világnak, mellyek körül a' jó és rossz tusakodva forognak, s az ember lelki képzetek e' két dolgozó erőnek meg felelő módosításokat öltenek fel magokra.

(Nro 27.) Nouveau Journal Asiatique Nro 49. — 1832 — p. 51. vesd öszve a' mit a' fejr elefántok tiszteletéről mond Bayle Japánban, Chinában, Tonquinban, Siamban, Peguban Dict. Hist. et Crit. art. *Japon* és Low angol kapitány Bulletin des Sciences historiques, antiquités, Philologie. Redigé par MM. Champollion a Paris 1831. Nro 7. p. 295.

o 28.) Comitabantur hunc (Ludovicum) soror eius Anna, aurea veste et pulcherrima torque, mirum in modum multis gemmis et monilibus ornata, quae in amplissimo curru deaurato ac imaginibus exornato octo equis candidis trahebatur. — Sequebatur hunc alius currus deauratus cum sex niveis equis, et quatuor alii currus, in quibus singulis quatuor

Innen meg magyarázható, miért a' fekete szín kevés kivétellel a' régiéknél is gyász szín volt, (Nro 29.) miért az antikokon, hol halál ábrázoltatik, félig fekete félig fejer Geniusok, fejer és fekete gyermekek (álom és halál) tűnnek elő, miért Orestest fejer és fekete furiák kergetik, (felgyógyulás előtt való állapot és tébolyodás) miért Busirisnek mint földalatti Serapisnak sötét vagy fekete színe volt Aegyiptomban, miért Áfrikában a' Felahta nép faj zászlója fejer, millyen volt hajdan a' francziáké, és moslimoké is, mejlyet fejerben öltözött Sklávok visznek hitük és hivségek tisztaságának jelül, miért Isisnek vagy is a' földnek tett áldozatok fejer köntösben mentek végben, mikép a' Druidek is öltözve voltak, mikor fejer bikákkal áldoztak. Innen meg magyarázható az Osmán nép fejer és fekete berbéc sü, mint szinte az Ommiadák' és Abbassidek' fejer 's fekete színű zászlói, miért china felső része *Kara Khátai* nevet visel a' sürü és Zordon erdőség miatt, mint hasonló okból Moldva Cumania nigra és Kara Bogdania nevet nyert, miért Moctade, Billah bagdádi Chalifa negyven ezer fejer 's u-

---

equi unius coloris repleti virginibus et matronis, quae reginae servierunt, (történt ez 1515-ben. Diarium Joannis Cuspiniani apud Belium adpar. ad Hist. R. ung. p. 294.)

(Nro 29.) Egy chinai születésű író a' tarentumi Érsekhez irt levelében, mellyben Chinát leírja, a' fejer színről azt írja, hogy az gyász szín ott. „Cum ca-
 „daver effertur, omnes invitati illud comitantur,
 „viciniores quidem consanguines induti vestibus
 „albis, qui color apud Sinas lugubris est, remo-
 „tiores vero saltem piliolum album gestantes, atque
 ita longissima fit processio, sonique musici cum
 fletu miscentur.“ *Bulletins des Sciences* l. c. p. 296.

gyan annyi fekete herélteket tartott udvari pompára, miért IVdik Henrik fejér kótsagtolla Francia országban a' vitézség' és hirnév' jelképe lett, miért Mátyás Királyunk fejér és veres bort folytatott Visegrádon a' csatornákon valahányszor triumphust tartott, miért az Arabsok fejér a' Persák fekete öltözetben harczoltak 749ben Hacem Márván alatt, miért a' római Candidatusok, kik közönséges hivatalba leptek tiszta fejér dolmányt ét tógát viseltek, miért tartják az asiai Komuk és Cserk népek a' fejér bak ketskét olly nagy tiszteletben, miért mondja Virgil is. „Taurum Neptuno, taurum tibi pulcher Apollo, Nigram hiemi pecudem Zepheris felicibus „albam.“ (Aeneis LIIL. v. 119.) Ezeknek és más színü historiai jeleneteknek okait pszichologiai magyarázatjokkal együtt az emberi léleknek a' természettel való egybenköttetésében lelhetjük csak fel. (Nro. 30.)

(Nro 30.) A' felyebbi adatokról I. *Creutzer* jegyzéseit Raoul Rochette munkájára Jahrb. der Lit. 1831. B. LIV. 5. 83. et 162. Ugyan ott *Bröndstedet* B. LVII. S. 30. Clappertont B. LVIII. S. 67 et sequ. Herbelot Biblioth. Orient. T. II. p. 198. T. IV. p. 197. Theoph. Bayeri Historia oshrróena et Edessana Petropoli 1734. p. p. 278. Nicolai Olahi Hungaria VI. Plinius Hist. Nat. LXXXV. c. 57. hol a' fejéritők társaságáról (Fullones) és a' metellusi törvényről van szó, ismét Plinius I. c. L. XVI. c. 45. hol a' Druidek' fa tiszteletéről és áldozatjaikról beszél. Van Dale Dissertat. IX. antiquitatibus quin et marmoribus cum Romanis tum Graecis inservientes Amstelodami 1702. in 4-o p. 168. Tudom. Gyűjtemény 1832. XI-dik füzet lap 80 á' Komuk és Cserk népekről. Hammers Geschichte des osmanischen Reichs 1-te Lieferung S. 88. Pesth 1834. Tacitus de mor. Germ. c. 43. az Ariusok' fekete paizsairól.

Az a' jelenet továbbá, hogy Eldódeink! nehezen vették fel a' keresztyén vallást, onnan eredett, hogy a' régi szokásoknak és hagyományoknak nagy hatalma van, mellytől könnyen nem válhatni meg, annyival inkább nehezebben eshettek sarkalatos változtatások olly időben, mikor ugy szólván a' szent széket kivéve tudatlanság lebegett Europa felett. (Nro 31.)

A' prágai Albert életében az áll „*quod juxta positis Hungaris umbram christianitatis impresit*, majd ismét „*religio (christiana) intermiscetur cum paganismo polluta, et coepit esse deterior barbarismo lanquidus et tepidus christianismus.*“ Szent Istvánról bizonyos, hogy erőhatalommal élt a' Magyarokat keresztyénekké tévén, de még első András és első Béla alatt is zúgott a' nép az ellen, 's az *adulta fides*, mint már felyebb is érintettük Kálmán idejére esett, az az szinte másfélszázad kellet arra, hogy a' Geyza alatt elkezdett nagy és dicsőséges munka tökéletességre mehessen.

De e' még nem elég, mert Erdélyben később is a' bálványos várakban régi szertartás szerint áldoztak, 's a' kezdi Aporok egyik várát 'Sigmond még 1404ben is *arx idololatriae*-nek nevezi. A' királyhalmi *Petki István* alatt

1643-

(Nro 31.) Thuróczi (P. 11. c. 45.) írja: „*Plebs constituit sibi Praepositos, quibus praeparaverunt orci- stram de lignis, unde ab hominibus possent videri, et audiri. Praepositi vero miserunt ad Regem et ad Proceres nuncios, dicentes: Concede nobis ritum patrum nostrorum in paganismo vivere, Episcopos lapidare, Presbyteros exterminare, clericos strangulare, Decimatores suspendere, Ecclesias destruere, campanas constituere.*“ cf. Kovachich *vestig. Comit. Budae 1790. p. 53 et seq.*

(Nro 32.)

1613ban hozott *Csik Gyergó és Kászon* székek szentegyházi constitutiójában olvassuk. „Eleitől „fogva, régi időkben is mindenkor tilalmos a „sátoros innepeken való tánczolásnak, Királyné „Aszony ültetésnek módja, melly pogányoktól „maradt szokás ezután is tilalmos,“ 's imé a már érdekettem Anonymus közlése itt is meg valóságosul. (Nro. 32.)

Ugyan azon gyűjteményből kitetszik az is, hogy a' búcsúkra 1717ig fegyveresen jártak a' Székelyek, hogy a' papok' diákjai tisztességes lakadalmi multságokban tánczolhattak, a' megesezt személyeknek, ha öszve keltek megejtőjökkel, elébb szalma koszorút kellett fejekre együtt tenni, 's ugy az esketésre elő állani. (Nro. 33.)

(Nro 32.) *Constitutiones Ecclesiarum Csik Gyergyo Kászon cum consensu Stephani Petki de Királyhalma 1613. 5. Aprilis latae — Mss.*

(Nro 33.) Malcolm írja persiai historiájában (Tom. 1. S. 51.) hogy ott régi szokás az engedelemért esdeklő meg győzetett feleknek szalmát venni a' szájokba, 's ugy kérni engedelmet. Tatór országban 's Indiában azt írja Malcolm ma is meg van ez a' szokás. Adelung írja a' Strohkrantz szó alatt, hogy régen a' megesezt fejeznépek azt tették fejekre becsületek elvesztése jeléül, mi szokás itt ott Adelung idejében még megtartatott Németországban, 's az illy megesezt személyek házasságok szalma házasságnak neveztetett. Francia országban már a' XIII-dik századból van reá példa, hol néha kakából is fontak koszorút. Illyenre czéloz Richard Püspök (Salisburg) midőn 1217-ben rendelésében mondja: „Nec quisquam annulum de junco, vel quacunquē „vili materia, vel pretiosa jocando manibus innectat „muliercularum, ut liberius cum illis fornicetur, „nedum jocarí se putat, honoribus matrimonialibus „se adstringat.“

Dufresne Glossar, voce *annulus*. Az ünnepélyes házasságnál is szoktak másnap a' menyasszonynak

Sátoras innepeken; míg beharangoztak szabad volt mindent árulni az egy kivétellel, hogy a' mézárosok lovon, vagy hátakon, nem pedig ökrökön vigyék a' marhahúst a' szentegyházhoz.

Tudjuk továbbá az Anyaszentegyház történetéből azt is, hogy már 955ben az augspurgi 'sinat megtiltotta a' papoknak minden kivétel nélkül a' házasságot, 's majd VII. Gergely Pápa 1084ben teljes folyamatra is vétette a' határozást, de még is több század alatt lehetett azt a' magyar földön egész épségben behozni, ámbar Szent László és Kálmán igyekeztek is a' rendelést teljesedésbe venni. (Colom. LII. c. 1. Péterfi S. Concil. p. 58. 59.) Magok a' püspökök Thurótzi és Péterfi bizonyosságai szerint Szent László idejében még házasok voltak. A' *ritus explorandae veritatis* című káptalani jegyzetében 1235ből jó elő *Domina Rosa filia Bricii archipresbiteri*, (Nro. 34.) 1444ben is úgy látjuk még, hogy az esztergomi Érsek Dienes a' barczasági papok' házas voltokon nem hogy megütközött volna, sőt inkább visitatora Tamás Praepost az akkor ujonnan hozott constitutióban csak a' Szent László bigamus papjait, az az, a' kik özvegyet, vagy rossz életü fejei személyt vettek nőnek, vagy másodsor is megházasodtak, tiltja el a' szolgálattól, ellenben a' becsületes nőjü papokat nem csak szolgálatjaikban, hanem papi privilegiumaikban is meghagyta.

---

illy szalma koszorút át adni, mellyet a' szalma koszorús szónok tett fel, 's beszédet tartott róla.

(Nro 34.) I. ki nyomtatva Belii adpar. ad histor. R. Ung. Posonii 1735. p. 225.

(Nro. 35.) Ekképen az 1649ben tartott Erdélyi országgyűlésben határoztatott, mint az, 1653ban szóról szóra fel is vétetett a' törvénykönyvbe (Aprob. P. 1. Tit. VII. art. 1.) „A' vicáriusságról néhai idvezült Rákótzai György Fejedelemtől akkori vicariusnak adattatott levele szerint, hogy tisztiben eljárhasson, és hogy nőtelen pap is lehessen Esperest, ha nős papok is választják, végeztetett.“

De nem csak a' Magyaroknál, hanem a' Kunoknál is nehezen terjedt a' keresztyén vallás, mert Benkő Milkoviájából bizonyos, a' mit több más oklevelek is igazolnak; hogy a' XI-dik században már a' Kunok érintésbe jöttek a' Magyarokkal, és Salamon, Szent László, III-dik Béla és Imre királyaink, kik velek hadba is keveredtek, a' milkóviai püspökségre különös gondot is fordítottak, csak hogy őket meggyerhesék a' keresztyén vallásnak, de az igyekezetnek másfél száz esztendeig nem látni sikerét, és legelőbb 1220ban jó elő példa, hogy Robert esztergomi Érsek Cumániába menvén Boriz népéből mint egy 15 ezer lelket megkeresztelt, de ez is csak olly formálag esett meg, mint a' prágai Adalberth térítése, *umbram christianitatis impressit*, mert a' Pápa IX-dik Gergely bullái egymást érik azután is, mellyekben sürgeti a' Kunok' megtérítését, 's ámbár IV-dik Béla és később Kun László alatt csapatokban telepedtek is meg hazánkban a' Kunok, 's e' két királynak különös ke-

---

(Nro 35.) I. Josephi Benkő Milkovia P. 11. hol a' constitutio ki van nyomtatva, Hormayer is azt írja Emlék beszédében. (Die Bayern im Morgenlande 1832) hogy Bavoriában is a' X-dik századtól elkezdve a' XII-dik századig házasok voltak a' papok: sok levelekét hord fel.

gyelmeivel éltek, még is 1279ig tehát kétszáz esztendeig nem boldogúlhattak velek a' térítés dolgában. Ekkor és nem előbb ajánlották magokat *Alpra* és *Uzur* Kunvezérek, hogy keresztyén módon akarnak élni, sátoriakat elhagyják, falukba mennek lakni, nem ontnak több keresztyén vért, mint az előtt cselekedtek, hanem a' szakáll és hosszú hajviseletet továbbra is kikötöttek magoknak. (Nro. 36.)

Ezen adatoknál fogva nem csuda tehát, hogy a' vonakodás Kálmán idején is túlhatott, nem csuda az is, hogy régi nemzeti szokásaikból mind vallásos mind politikai tekintetben később időkben is sokat megtartottak a' magyarok.

Illy régi szokásoknak tartom én a' már érintetteken kívül, a' *vérben mártott kopja vagy dárda hordozását az országban*, mellynek utolsó nyomát 1599ben találom, mikor Báthori András Mihály Vajda ellen szerencsétlenül küzdött. (Nro. 37.)

(Nro 36.) I. Kovachich Supplementa ad vestig. Comit. Budae 1798. T. 1. p. 36 et seq. Tudományos Gyűjtemény 1829. VII. Kötet I. 30. Horváth István rajzolatok a' Magyar Nemzet legrégebb történeteiből I. 94., hol 1410-ből is van oklevél említve.

(Nro. 37.) „Mikó Györgyöt Tamásfalvi Jánost Mihály Vajda a' Székelyekhez küldi 1599-ben hogy pártoljanak hozzá, Báthori András pedig vérben kevert kopját vagy dárdát hordoztatott. Három széken meg a' Mihály vajda ellen való felkelésre.“ *Barabas Samuel Erdélyország historiája* Bethlen Farkas után Mss. láss több példát erről *Hist. Értekezésében a' Székely nemzetéről.* I. 140. IV. Bela és II-dik Lajos is meghordatta az országban a' véres fegyvert, de kevesen gyűltek öszve *Kelemen Hist. Juris Huug.* p. 277.

2) A' *tűzjeladást* az ugy neveztetett tűzhal-
mokon, ha ellenség közelített (Nro. 38.) mellyre
még a' XVII-dik században is van példa, és Qua-

(Nro 38.) Stella Márton írja 1543-ból: *Signa itaque et ignes e speculis et montibus observant, ad quae uti edictum est in tutiora fugere et sese servare possint* (Epist. Turcic. l. c. L. IX, p. 44.) I. az 1463-ban készült katonai constitutióját Erdély ország három nemzetének Kovachichnál *Script. Rerum Hung. Minor. T. 11. p. 384.* Quatremére írja Abdallahben Zobair életében *Kitab Alagani* után, hogy mikor Meccát ostromlották a' Syrusok egy éjszaka nagy lármát hallván a' városon kívül, ne hogy hirtelen megtámadással berontson az ellenség tűz jelt csinált katonáinak öszve hívására, 's a' tüzet egy lándzsa tetejére függesztette fel. (Nouveau Journal Asiat 1832. Nro. 53. p. 403.) Herbelot írja, hogy Thou-thoum a' Hoie heu Chán nőt kért magának 795 ben a' Chinai Császár udvarából, mikor a' is czeremoniák főmestere beszédet tartván a' Császárhoz ajánlotta a' kérést, 's azt mondta a' többek közt, , si le mariage s'effectue les sentinelles de nos frontières seront dispensées d'allumer des feux, et de faire fumée pour signaux d'alarmes.“ (Bibl. orient. T. VI. p. 202 — 205.) Ysbrant Ides is írja követségi utjában (l. c. S. 152) hogy Peking város körül van véve gazdag kertekkel, mulató házakkal, 's mindenfertály órára kőtornyok vagynak, mellyekben a' katonák strásálnak, honnan ha ellenség közelít jókor tűz jelt adnak a' vigyázatra, egy toronyból a' másba áthatván a' meggyújtott tűzvilága néhány óra alatt az által tudósítva van a' főváros.

Angliában is a' corki megyében 1830-ban föld alatti szobákat fedezvén fel a' lakosok azokat erősegeknek hiszik, mellyekből a' vigyázók egyik a' másikat tudósította tűz jel adás által, mások azt hiszik a' hagyomán szerint, hogy a' Dánokat azokban fojtották öszve tűz füstjével, miután az Irlandok megverték őket. — Egyik mint a' másik megtörténhetett. *Bulletin des Sciences historiques etc.* 1830. Nro. 9. p. 42.

tremére szerint az Arabsoknál, sőt a' Chinaiaknál is szokásban van.

3) A' *ma is divatban lévő nemzeti Tiszteknek felemelését vármegyék és székek gyűléseiben*, melly az Árpád paizson lett felemeltetésére emlékeztet vissza, a' mit Constantinus Porphy: Kozár szokásnak mond lenni, de már Tacitus a' belga germán népről írja: (Hist. LIV.) *Caninefatibus Dux erat Brinio. More gentis deligebatur scuto impositus, et sustinentium humeris vibratus.* A' Frankusok régi chronikájából írja ki hasonlóképp Eccard: *Franci petierunt Consilium, et elegerunt Faramundum filium Marcomiri, et levaverunt eum super se regem crinitum.* Leibnitii opera omnia Genevae 1768, T. IV. p. 158.)

4) A' *hadban meg nem jelenteknek halálos büntetését*, kik mint Verbótzai írja *cultro per media viscera scindebantur* (l. Sigism. D. V. art. 7. et Lud. II. D. IV. art 54), melly osztán, lágyulván később a' törvények, jószág vesztésre változtatott által, ámbár Erdélyben még 1648ban is a' törvény halált mondott, hanem ha a' Fejedelem megkegyelmezne. (Nro. 39.)

5) A' *tetemre való fel hívást és halál ujitást* melly szokás még a' pogány világból jött a' Székelyekre által (l. szokásbeli törvényeket Nro. 13. és az 1594beli febr. 2. Fejérváron tartott országgyűlés végzéseit in Thesauro actorum Comitium Transylv. p. 701. e Collectione Samuelis Szabó a' Nagyenyedi könyvtárban) 's az aprob.

---

ro. 39.) „Siculi insurgere negligentes poena mortis
 „puniantur, sed bona non amittant, ut pro redem-
 „ptione capitis (si ita Princeps mitigare vellet) fra-
 „tribus aut vicinis impignorare possint. (art. 13.
 „anni 1648. 16. martii) l. Verböczit is a' fő vált-
 „ságról P. 11. Tit. 56.

C. P. V. Edict. 54. e' szókkal töröltetett el: „A' gyilkosságnak casussában az a' régenten bėjött, 's keresztyénséghez nem illendő szokás, melly miatt a' holt test sok ideig a' föld színén tartatott, ugy mint a' melly mondatott tetemre való hívásnak, és ugyan akkor való hit feladásnak, azért való fizetéssel együtt, viszont a' melly halál ujjitásnak is hivattatik, mind ezek a' Székelység közzül is in perpetuum tolláltatnak.“ (Nro. 40.)

6) *A' kegyelem adást, száműzést és menedékhelyet vagy asyllumot*

A' haza, és nemzet árulóknak a' Fejedelmek ideje előtt maga a' nemzet, azután a' királyok, a' gyilkosnak pedig csak a' meg öletett atyafiai, kikkel egyezni kellett, adhattak kegyelmet. (I. Histor. Érték. a' Székely Nemzetről I. 181.) A' király lábai előtt való menedék helyről emlékezet van a' Kovachich által közlött 1279beli oklevélben, melly a' bűnösnek meg mentette ugyan életét, de számkivetve maradt a' hazából. (Nro. 41.)

(Nro 40.) A' *tetem* szó előző Hunyadi János' gubernátori magyar esküvésében *feold tetemedet ugy fogadgya be, onneith harmadnapon ugy ki ne vessse etc.*

(Nro 41.) Supplem. ad vest: Comit: T. 1: p. 36 et sequ. Szent László idejében az asylumba szaladás megmentette a' vétkes életét: asyllum volt a' király udvara, az ecclesia, és a' püspökök lábai I. *Kelemen Hist. Jur. H. Budae* 1818. Mátyás király alatt 1481-ben hozatotte' törvény: „In sententia capitali „convictus triduo apud Judicem detineatur concordiae causa, qua non succedente adversario tradatur, cuius est *caput vel bona eligere* (Kelemen „l. c. p. 223.)

A' római institutiók a' birodalom megbukása után is fenn maradtak sok részben az uj nemzetek

Még a' közönséges vétkekben is, millyen p. o. a' hamis vád, azt olvassuk István ország-birája leveléből, hogy 1268ban Ebesd fiai Ponich Jakabnak ad petitionem et instantiam Domini Regis elengedték a' homlokban megbélyege-zést. (Kovachich Suppl. T. 1. p. 152.) Verbótzai is nyilván mondja, (P. 11. tit. 57) hogy a' bíró kézben lévő főbenjáró bűnösnek a' megsértetett fél engedhet meg, ha pedig még el nem volt fogva, a' királyi kegyelemnek csak esztendeig tartott ereje. Így látjuk még az 1655beli Diaeta 35dik számú végzésében kimondva: *quod condemnatis malefactoribus ne gratiam rex impertiri velit*, 's nem elébb mint 1715ben alapítatott meg a' királyi kegyelem adás a' maga mái telyes for-májában. (art. 48. 1715.)

Szóltam magyar eleink vitézségekről, szó-lottam vallásukról, szólok most már nyelvekről is, mert e' három fő elemekből állott a' belső erő, mellyeket mint isten ajándékait magokkal kihoztak Ásiából, 's mint mondám arra szolgál-tak, hogy nemzeti léteket új hazájokban consti-tutióval és a' keresztyén vallással körülövedz-hették.

Nem hazafi az, legalább nem telyes mér-tékben hazafi, a' ki nyelvünk édességét nem érzi, vagy nem tudja becsülni ezt a' hathatós

---

között, de szokásaikhoz képest változtatva: így p. o. a' pénzbeli egyezés vétkes esetekben sok száza-dig jus publicum volt Európának, azután jött béa' fűzes vas és forró viz próba, a' duellum, honnan meg magyarázható lesz, miért minden európai nem-zetek törvényes rendszereikben több féle hasonlatos-ságokra akadhatnak. *Essai Sur l' Histoire De l' action Publique et Du Ministère Public par M. J. A. Delpou* 2. Vol. in 8 Paris 1830.

kapcsot, melly honyunk' földével, kiholt dicső Eleink' árnyékaival öszvekött bennünket.

És micsoda nyelv ez a' magyar nyelv? hogy ezer év után is zöldellően virít, 's kihajtásait a' grátiák mindegyre kedvelőkbe ké teszik.

Valójában nagy, felette nagy kincsel áldott meg az ég nyelvünkben, 's ha vétkeztünk ellene, az, fanyar gyermekeitől még sem vontja meg áldását, Pozsonytól Bukarestig, a' Tátrától Fiuméig máig is ömledeznek rajta az édes hangok, mellyeket egykor a' *Drugethek, Országok, Hunyadiak, Zrinyiek, Báthoriak, Bethlenek* ejtettek ki ajakaikon. Érezzük most már, hogy ezt a' kincset elásni, vagy véka alá rejteni háladatlanság lenne, 's megbántanók hős eleink szent porait, ha diszes ősi nyelvünkől magunk magunkat vétkeesen ki forgatnánk.

Most midőn édes magyar nyelvünkről akarok szólani, hazánk őrző geniussát kérem, hogy szent fáklyájával világosítson nékem, 's hazámfiainak, hogy ollyas valamit mondhassak el nyelvünk ügyében, melly hasznos tanúságot szerez nemzetemnek.

A' teremtés' céljáig felmenvén az emberekben ugy vesszük észre, hogy ezeknek a' nyelv, vagy is a' beszéd, különös tulajdonok, mi által magokat vég nélkül felemelik minden más teremtett dolgok felett. Mérhetetlen titok a' testnek egyesülése a' lélekkel, mellyből fejlődnek ki azok a' tehetségek, mellyek alkalmatossá teszik az embert arra, hogy a' test' érzéseit a' kívülről reá ható nyomatok szerint gondolkodó erejénél fogva ugy fel dolgozhassa lelkében, hogy ennek a' munkálatnak első szüleménye, u. m. a' *magáról való öntudat* titkos értesítését is adja mind annak, a' mit az ember maga körül lát, hall, és tapasztal.

Az *ön tudat* tehát minden munkásságnak tulajdonképen a' fészke, a' szüli az ideákat, melyek a' cselekedetekben lételre is jőnek. De az ideák korlátoltak, mert véges valóság véghetetlenre nem terjeszkedhetik, ellemben tökéletesek lehetnek azok, mert az ideákban az okos valóság ki képezheti a' maga létének határait, törekedéseit tiszta irányok közzé veheti, a' miben áll végre is az ember tökéletessége, melly nem egyéb, mint a' test által korlátolt léleknek hiv másolatja a' cselekedetek világában, 's ezen kevés szókbán úgy gondolom mindent elmondottam, a' mit a' nyelv vagy beszéd pszichologiai elemeiről rövideden ellehet mondani.

A' mi magát már a' nyelv praxisát vagy is a' beszédmód technikáját illeti, a' történeti adatok következő vezér fonalat nyujtanak a' vizsgálódó kezibe.

1-ször. Eleven *ön tudat*, akár mint jutott is valaki arra, a' lélek képező tehetségét nagyobb ingerben tartja, mint a' homályos érzés, amaz már teremt és alkot az emberiségnek kimért ideák világában, míg ennek előbb meg kell az utat futni, mellyet amaz már elhagyott, Egyes emberekben a' mindennapi példa bizonyítja ezt, mert a' ki több tökéletes ideákkal bír, könnyebben és értelmesebben fejezi ki magát, mint az, kinek kevés számú ideái vagynak, 's azok sem tökéletesek: így a' melly nemzethen nagyobb az értelmességnek tömege, gazdagabb és hajlékonyabb nyelvel is bír, mint más nemzet, hol a' lelki képező erő kevés ingerre talál.

2-szor. A' gondolatoknak és dolgoknak jelképe lévén a' nyelv, az egyszersmind a' pallérozságnak is mértéke, melly kimutatja a' szegénység és gazdagság, veszteglés és ipar, előmenetel és elmaradás állapotját.

3-szor. A' nyelv az ideák és ismeretek kicserélésére is eszköz lévén, ha az csupán csak beszéd által gyakoroltatik, nem lehet olly tökéletes, mint ha az már írásban is van foglalva, mert az írott betűk nem csak állandóságot adnak a' nyelvnek, hanem a' gondolatok kölcsönös kicserélésének utját is megszélesítik, mivel az író mindenkivel beszél, a' ki nyelvét érti, és olvas, a' beszéllő csak ahoz szól, ki beszédjét hallgatja.

Ezen vezér fonalakhoz képest kérdjük most már meg a' történeteket, mit mondanak azok magyar nyelvünkről.

Magában már nemzetünknek hadi tettei, tiszta vallások, jó erkölcsök arra mutatnak, hogy szűk és szegény nyelvel nem jöttek ők ki Ásiából, 's nem talál rájuk semmiképen az, a' mit Tacitus a' Finusokról mond (c. 4. de moribus Germ.) *Fennis mira ferocitas, foeda paupertas, non arma, non equi, non penates, victui herba, restitui pelles, cubile humus.*

Azok, kik egyezés szerint egy fő alá adván magokat országot tudtak alapítani, a' polgári és katonai hivatalokat mindjárt kezdetben egymástól elválasztották, az igazság kiszolgáltatása módjáról törvényeket tettek, 's társaságos viszonjaikat 34 napi tanácskozás után szerkezetekbe vették, azok bizonyoson gazdag, és tömött nyelvel is birtak, mert illyes valamihez nem lehet tökéletes ideák nélkül fogni, és mivel a' fölebbi egész nyilván abstractióra mutat, nyelvek akkori jókarban léte kétséget sem szenved, mert az abstractio nem lehet egy két óra szüleménye, az addig hatásra nagy utat kell elébb megtenni, hogy a' nyelvben kiképezhessék magokat a' lélek' reflexiói, a' mi

hosszú idő, ásiai gyakorlottság nélkül lóvágatva megnem eshetett. (Nro 42.)

Megvallom mindég bizonyos bádjatság foglalta el lelkemet, valahányszor olvasnom kellett némelly írókban, hogy Ásiából kivetődött Magyarjaink csak halászni és vadászni tudtak, szántást vetést, kézi mesterségeket, csinos városi életet, szóval szelidebb szokást azután tanultak, hogy keresztyénekké lettek, a' mit leginkább a' német és sláv nyelvből át kölcsönözött szók bővségéből kívánnak bebizonyítani, (Nro. 43.)

(Nro 42.) Piringer nem ok nélkül utal szavainkból a' régi Magyarok' gazdagságára és nyelvek jó karban létire Asiában. *Selyem, bársony, bibor, him varrás, gyöngy, kincs* mind napkeleti gazdagságra mutatnak, ugy Feszlernél az állatok nevei, *oroszlán, hiúz, párdutz, teve, sas*, így a' házi butyorok nevei *pad, szék, úgy, szökrény, edény, üveg, tsésze, medencze, pohár, tükör, nyoszolya*, a' scythiai jó állapotra mutatnak, azért a' ház és asztal szókat sem tartja Piringer europai kölcsönözetnek, és nagyon helyesenn, mint alább kifogom mutatni. I. *Die Magyaren Sprache Wien 1833 S. 194—196* — Ugyan itt mondja Piringer azt is, hogy a' *bálván, áldom, imádkozni, áldozni, innep, ördög, tündér, varázsló, boszorkány, házasság, lakodalom, kengyel, sarkantyú*, (gyökér *sark* mint *keztyü*) mind napkeleti honra mutatnak.

(Nro 43.) Jól tudom azt, hogy itt sokan azt az ellenvetést tehetik, hogy a' Magyarok mig pogányok voltak csak külföldön prédáltak, 's legelebb Geyza (972) kezdett gondolkodni a' Magyarok delgairól, mivel a' ki-kicsapások és véresharcok következtében megkezdték gyengülni, 's Alold írja, hogy Geyza intette népét, ne menjen prédára többet, hanem kereskedjen a' jó magyar föld terméseivel, azért ha durvák nem valának, nem üztek volna kóbori életet, de erre csak azt lehet felelni, hogy a' háború folytatás az időben szokás és mintegy úri dolog volt, más nemzetek is mint felyebb megje-

feledvén azt, hogy nagyon sikámló úton indultak el, mikor csupa szó hasonlatosságból következtetnek, mire Lisbonától elkezdve Peckingig, Islandtól a' Négerek lakhelyekig minden nemzet nyelveiben bőven akadhatni, és Leibnitz és Eccard minden vizsgálatjaik után is nem tudták a' csomót feloldani, mivel a' kölcsönözések, átváltoztatások észre vehetetlenül estek és esnek meg, 's annak kinyomozása, mikor, mikép,

---

gyezettett hason tetteket követték el. A' német nyelvet legbövebbnek tartják a' Tudósok Europa minden nyelvei közt, és széles elágazásaiban gazdag kincsekkel bir, maga a' nemzet is hatalmas volt még Róma virágzó korában, de azért a' tudományokban, úgy mint ma vesszük, járatlan volt. Ha nem igaz is a' mit Bodinus ír (Method. ad Hist. Cognit. p. 104.) *Germani Taciti temporibus omni disciplina car fuere, ut parum a bestiis discreparent*, a' minthogy nem is igaz, de másfelől igaz szent Hieronymus bizonyosága a' IV-dik századból „Hieronymus epist. CXXXV. callosam tenendo capulum „Germanorum manum, ac digitos tractandis sagittis aptiores, ad stilum calamumque sua demum „aetate mollescere demum cepisse adfirmat.“ (Jac. Burckhard de Linguae Latinae in Germania fatis Wolfenbütteli 1721 p. 16) Így voltak a' Magyarok is kezdetben, inkább lovagolni mint irni, inkább harczolni mint tanulni szerettek. Gilbertus Genebrardus Chron. L. 11. ad annum V. C. 428 apud B. G. Struve Fasc. 1. actor. Litterarior. ex Mss erutorum p. 40 írja „Disciplinarum capaces quum „nonessent Germani ab octingentis annis duntaxat „idest a Carolo nostro Magno ut ipsimet adfirmant „suam linguam literis coeperunt (deák betűkkel) „exscribere. et cum christiana religione Musas excipere.“ Még Aeneas Sylvius idejében is és így a' XV-dik században a' tudományokban nem voltak elébb a' Magyaroknál a' Germánok, 's tudva van a' német Tudósok előtt, mennyit tett ez az olasz biboros Pap arra, hogy a' német fő urak udvarában a' tanulás szeretete megindulhatott, kikiről írja egy

és kitől vett egy vagy más szavakat át, meggyőzőhetetlen akadályokkal van öszveköttve, hol a' *vocum numerus, junctaeque umbone phalanges* sem használnak már, mivel nem csak a' görög és deák, hanem minden más europai nyelvek az ásiái régibb nyelvekben lelik fel gyökerezetjüket, mellyek ujra egy valaha köz anya nyelvben öszvefolytak. (Nro 44.)

---

levelében (epist CXI) *Principes equos potius et canes alere, leones ursosque multa carne pascere solitos, Poetarum intestinis nihil praebere.* Más vele egy idejü olasz Tudós Joan. Ant. Campanus is így ír (epist. 15. Lib. IX.) „Germani comparare libellos „perfacile, naturam bonis artibus imbuere nequaquam potuerunt, Gens victu aspera, inculta moribus, studio venandi et militiae barbaricae dedita, quae ad justum congressum multo etiam paratior, haec studia humanitatis non tam attingit, quam non potest capere.“ Czelirányosnak véltem e' példákban világossá tenni, hogy a' nyelvek, és nemzetek tudományos kifejlésében egyiket a' másik felett ok nélkül ne taxáljuk. Midőn Aeneas Sylvius (Epist. ad Diversas 1. CXX.) írja hogy St Gallenben a' klastromban szépkönyvtárt talált, csudálkozik egyszersmind, hogy ott körül belől a' tanult embereknek nagy fogyatkozása van, de hozzá teszi ezeket is „Ante centum ferme annos, et antea trecentis quadringentisque non invenies, qui per Italiam sermonem habuerit tersum et lucidum. Sed „ecce revixit eloquentia, et nostro quidem saeculo „apud Italos maxime floret. Spero idem in Teutonia „futurum“ Be is teljesedett mondása, mert az Otfried és Roswitha nyelve Lessing és Göthe kezeik által erőt és rugósságot nyert.

(Nro 44) Tudós hazánkfia Bayer írja az első anya nyelvről: „Hic equidem amicissimo viro (Theodoro „Vualthero) vehementer adsentio, esse innumeras „voces passim per orbem terrarum dispersas, quae „ex priscorum parentum sermone permanebant, eo „vero cautius in hisce esse advertendum animum,

Bár nézze át valaki a' Gyarmathitól olly nagy gondal egybeszedett Vocabulariumot, (Bécs 1816.) mellynél már a' sláv nyelvre nézve kedvezőbb gyűjteményt alig lehet találni a' Dankovszky által megindított szótáron kívül (Pozsony 1833.) ha t. i. arról van a' szó, mivel gazdagított az bennünket, kivált hogy Engel is éppen ott ezt a' véleményt támogatja, megfogja látni könnyen, ha Leibnitz vizsgálatait is az angelsax, goth, 's más északi nyelvekről végig nézi, és az általa használt kutfőket magának kitarja, hogy a' *confusio et commixtio linguarum* teljességgel nem úgy esett meg, mint némely nyelv fejtegetők a posteriori kiszabták annak az utját, hogy a' *Kelto Scythá, Sauromat, régi Indus, Aethiopiai, Iberiai* nyelvekre kulcsot sem kapunk ma már az egy hozzá vetésen kívül, pedig a' dolgot ezeknél fogva lehetne csak tisztán meg

---

„ne vel ad cognationem earum gentium, quae iisdem
 „vocibus utuntur, vel ad commercium earum inter
 „se conjecturam temere expediamus:“ majd lejjebb ír-
 „ja: „Standum potius a partibus illorum, qui eius-
 „modi harmoniam vocum a communi origine scy-
 „thica repetunt, quale exemplum habes in Commen-
 „tarior. Academ. Tom. 1. p. 396 *Rhos et Rha* latinis
 „quoque *rivus* dictus, unde Hispanorum et Lusitani-
 „norum *rio*, item tamulis *Ara* (Historia Regni Grae-
 „corum Bactriani Petropoli 1738. p. 129 — item
 „Christ. Theod. Waltheri missionarii Danici apud
 „Trangambarienses Doctrina Temporum Indica
 „p. 163. — A' magyar *ár, árad. á viz* varia-
 „tióirtól szólanni fogok nem soká a' Bayer ál-
 „tal érintett oknál fogva, itt csak Heyne
 „értelmét emlitem még meg de fide histor. aetatis
 „mythicae Götting. 1798 (minélfogva ez a' Tudós azt
 „hitte, hogy az eredeti nyelvet többé fel nem talál-
 „hatjuk, sem a' tulajdon képi tőke nyelveket meg
 „nem határozhatjuk, az etymologia nem lehet az
 „illy magyarázatokban biztos alap többé.

kezdeni: p. o. a' 'sák, apa, atya, anya, már, kán, vár, buza, szamar, bán, baján, sereg, márvány, ur, mér, malom, mony, putton, vezér, arany, szent és vitéz szókat megemlítve, ki fogja megmutatni és ki fogja elhinni, hogy azok sláv nyelvből vett kölcsönözéseink, midőn ezek Európában mint Ásiában közönséges kiterjedésűek, (Nro 45.) különösen pedig a' szent és vitéz

(Nro 45.) Értekezések, és disputátiok nem világosítják fel ugy a' nyelvügyét, mintegy kritikai szótár felvilágosíthatja, hol factumok beszélnek, 's több nyelvekből a' rokon gyökér vagy leszármazott szók egymás mellé állítatnak, csekély Gyűjteményemből én is nem soká, mint Dankovszky tett. közre bocsátom az A betűt, az öszve hasonlításból csak nyerni fog a' nyelv tudomány, a' mi fő dolog a' nyelv vitákban. A' felyebbi 41-dik számalatti jegyzéshez képest közlöm itt az *asztal* szóról való felvilágosítást, mellyet Gyarmathi vagy is inkább Engel, Dankovszky, Fogarasi sláv kölcsönözetnek vallanak.

Hammer azt mondja, hogy az *asztal* nevezetet görögből kölcsönözték el az Arabsok is, 's a' *βυλοσ*ból *ostul* szót formáltak. (Jahrbücher der Literatur 1831 Band LIV. S. 53) orosz és lengyelnyelven *stol* = *asztal* *stolnik* = *asztalnok* (Gyarmathi vocab. p. 4) Tótul is *stul* = *asztal*, mellyből Bél Mátyás szerint is formáltak osztán a' Magyarok ki az *asztal* szót (Miscellanea Berolineasia Tom. IV. 1734 p. 208)

Ellemben Ádelung a' németh *stukl* szó alatt azt mondja, hogy annak sokféle a' jelentése 1) valamelly álló dolog, 's gyöknek a' *stiel* szót teszi, melly a' *stehen* igéből lett. 2) Tulajdonkép tett régen oszlopot görögül *σηλη*, *σολος*, epirotice *stula* albanice *stjula*, hová a' német *stolle* és *stiel* szók is tartoznak. 3) Képesleg jelent álló vagy töképenzt is, Svéd nyelven *Hufaendstol*: jelent több egy nemű dolgok öszveségét is, islandiai nyelven a' *stol*. Boxhorn glossáiban *stual* = die Last.

vitéz szókat azért, hogy a' Soraboknak *Svante-rit* bálványok volt, mellyet Frenzel Ábrahám

4.) Légszélesebb értelemben jelent állót, a' mire rakni lehet valamit. Svéd nyelven *stol* jelenti az olly padlázatot is, mellyre az árusok kirakják eladó portékáikat, középvégi deák nyelven *staulus*, *stallus*, honnan a' franczia *etaler* szó (anslegen auskramen, kitálatni: erről a' *tál* szóban fogok többet elmondani) csehül *stül* ágý fát is tesz. 5) Szorosabb értelemben a' *stuhl* széket tesz, mellyen ülhetni. Otfriednál *stuhl*, alsó saxoniai dialectben *stool*, angelsaxul *stol*, angolul *stool*. Ulphilásnál *stols*, wallisi nyelven *ystol*, slávil *stolek*; középvégi deák-ságban *stolium*, honnan *Faldistolium* olly szék, mellyet öszvelehet rakni, miből lett a' franczia *Fauteuil* (karszék). Eddig Adelung —

Akár a' görög *Στυλη* (lapis e terra exstans) millyenen ültek és ettek Homér' bajnokai, akár a' *Στολος* (columna, fulcrum, item graphium, stylus) légyen is a' gyökér, bizonyos, hogy a' görög *ασολος* (non fulcitus columnis) legközelebb jár a' magyar asztal szóhoz, mert hajdan hihetőleg csak a' föld vagy kiálló kövek szolgáltak asztalul, míg a' szükség mesterségeket találtatott fel. *ystol* = sella a' celta nyelvben is (Glossarium Celticum apud Leibnitium in Collect. Etymol. p.146.) A' *stehen* igéből lett *stein*, mint görög *ειον* a' *εαω* quia stat in terra, a' mi Adelung értelmével is talál (Job. Claubergii Ars etymologica Teutonum e Philosophiae fontibus derivata Duisburgi ad Rhenum 1663)

„*Stal* veteribus Teuton: cathedra Episcopalis „apud Lazium. In Belgico *driestal* pro sedili, quod „habet tres pedes. Apparet olim *stal* Teutonibus „fuisse usurpatum pro sede sedili (stelle locus, se- „des, ita *stallus* in choro et locus in capitulo. Abrahám Mylii Archeologus Teutonicus p. 158) Már ezeket így tudva, nem mondhatni, hogy a' Magyar tót nyelvből kölcsönözta az asztal szót, mert látni való, hogy az sok értelmű és szélesen kiterjedt szó; különben hason jóggal lehetne állítani, hogy a' görög, arabs 's más északi nyelvek is a' sláv nyelvből vették azt át, a' mit megmutatni nem lehet:

és Dobrowszky szent vitéznek magyaráznuak,

De haszinte a' tót nyelvből vette is volna azt át a' Magyar, annak más okot nem tudnak adni az ellenfelek, mint azt, hogy a' ki jött Magyaroknak nem volt *asztalok*, vagy nem értették az asztalos mesterséget, 's így hibáztván nallok az asztal észfogatja, nyelvekben sem volt meg az azt kijeleelő szó. Az illy merő hypothesis ellen sok kétségét lehet támasztani, p. o. hogy a' historia ellene mond annak, hogy legalább a' fővebbek, kik olly ékesen ruházkodtak asztalról ne ettek volna addig, mig itt meg nem telepedtek, továbbá meg kellene azt is magyarázni osztán, miért az asztal szóval együtt a' *szék* szót nem vették át Magyarjaink a' tót nyelvből, mert a' *stolek* ből eszébe sem jutott még senkinek a' *szék* szót kibozni; de nem is lehet, mert *Abaszék* ma is Georgia körül hallható, (mint azt *Aba* és *szék* szó alatt előfogom adni) már pedig asztalt *szék* nélkül kölcsönözni erőltetett dolog, mi helyt a' szegénység vagy szükség okaiból indul ki az ember, a' mellett az asztal és tál, a' kitalálás, és asztalra rakás egy máshoz correlativumok, ha a' francia *étaler* ige nem sláv kölcsönözet (mint a' *tál* szó alatt látni fogjuk) bizonyoson a' tál, és tálalás szavaink sem tót kölcsönözetek, mert *szék* és tál nélkül kölcsönözni az imént elmondottak szerint nem lehet. Figyelemre méltó az is, hogy a' *láb* szó (p. o. asztal láb) viszont talál a' görög *λαβη* szóval (prehensio, ansa, manubrium) a' *lábás* a' *λαβός*-sal (manubrium, forceps, vulsella, fibula) melly *láb* szó viszont több nyelvekben feltalálható mint a' maga helyén ki fogom mutatni, itt mellesleg említvén meg, hogy a' föld mérők asztala *Astrolabium* (arabul *astarlab*) név alatt közönségesen ismeretes, ámbar nem magát az asztalt, vagy nyergét (Adelung-*Gestell*-je vagy *stuhl*-ja) hanem a' szerszámot értik a' föld mérők és csillagvizsgálók alatta, mellyel szegeleteket vesznek le és mérnek meg. Különös az is, hogy az illy tartót vagy nyergét az Attikaiak már *Astrabé* (*Αστραβη*) nek nevezték, nevezetesen Demosthenes él e' szóval nyereg helyett egyik beszédjében. Helladius (Chrestnmathia cum Notis Meursii Ultrajecti 1686) meg is magyarázza honnan van az,

(Nro 47.) csak ugyan nem fogjuk sláv adomány-
nak venni, hanem ha a' deák *sanctus* a' franczia
sainte a' persa *zend* a' német *Zendgericht* szókat
is Svantevitből akarjuk következtetni, és még
is nekünk Engel szerint (Gyarmathi vocab. a'
vezér szóban l. XIII. et seq.) a' vár építést is
a' sláv néptől kellett eltanulniunk! miért nem
a' *vités* is egy uttal?

Spittler legalább egyenesebb a' Magyarok-
hoz, ki a' vár építéshez való értést nem ta-
gadja meg tőlök, 's tudva van az is, hogy a'
régí sláv költeményekben p. o. a' Tandariásban
1483-ból szó sints a' vitéz névről, hanem *Dobry*
fordul mindenütt elő (Nro 48.) midőn a' *Vitéz*
östörzsökös magyar nemzetségű familia Erdély-
ben okleveleknél fogva felviszi magát már a'
XII-dik századra. Igy van a' dolog a' *Hari, Bán,*
Bannus, Dárda, Talp, Tok, Gát, Madár, Len,
Lándzsa, Gúnya, Eszterág, Angyal stbb. szavak-
kal, mellyek a' celta, görög, deák, olasz,

---

t. i. az öszvért hajdan astrabénak hívták, 's a' nyer.
get is; mellyet rá tettek, rólla nevezték el. Arra az
időre mutat a' név, mikor az emberek nem tudván
még megszelidíteni a' lovakat, a' béke tüdőbb
számár hátát használták utjokban, évésekben, kel-
tekben, jártokban, mint ma is a' vándor csapatok
cselekesznek Ásiában.

(Nro 47) Swjatj Dobrowszky szerint heilig *witéz* =
Sieger honnan a' *Swjatowit* vagy *Svantevit*. Fren-
tzel Mihály *Sonnen mannak* magyarázza, de test-
vérje Ábrahám mint Dobrowszky heiliger Sie-
gernek veszi (l. Allgem. Lit. Zeitung 1832 Septemb.
S. 113 a' Legis munkája birálatját) — A' német
Sende és *Zent* szókról (Sitten gericht) l. Adelungot.

(Nro 48.) Litterarische Nachrichten von einer Reise
nach Schweden und Rusland von J. Dobrowsky
Prag 1796 S. 59.

sláv, goth 's más ásiái nyelvekben is előfordulnak, a' nélkül hogy a' sláv nyelvet, melly maga is ásiái származatú köz anya nyelvnek tekintetnők. Temler és Dobrowsky a' sláv és skandináviai nyelvekben sok hasonlatosságokat felfedeztek, de azért nem következtetnek azokból egy vagy más nemzet polgári állapotjára, miért kelljen hát éppen a' kijött Magyaroknál illy fonáságot elkövetni, helyes okát nem látom, különben a' tulságoknak kezdete 's vége nem lesz, 's majd arra a' következtetésre is vetemedhetik még valaki, hogy mivel az orosz és cseh nyelvben *Pár, Pára*, a' magyarban *párazat*, a' *Deset* és *Désiát* tizet jelentnek, ezek a' lélekzést és számlálást is itt Európában tanulták meg.

Ha nem ettek Magyarjaink kenyeret Ásiában, és bort nem ittak, hanem ló- és farkas hússal éltek, tejet és vért ittak, (Nro 49.) honnan van az még is, hogy nem a' sláv *Chleb* vagy *Chleba* és *Wino*, *Wjno* szók ragadtak meg nyelvében, hanem a' *kenyér* és *bor*, mikhez a' sláv dialectekben hason szókat sem találhatni? hogy már Oláh Miklós *Buzá* nevü falut említ, hogy *Búzamező* genus *Buzád* vicus et sacellum *Kenyér*, ismét *Kenyérfalu*, *Kenyérmező*, *Boros* és *Buzás* *Bocsárd* és több *Buzás* nevek régi történeteinkben jókor elő jönnek? hogy *Ungur falván* Erdélyben 27 magyar familia *Boglya* nevet viselt? honnan van az, hogy az *Ugar* szó a' deák *ager* a' kiholt régi georgiai vagy is tudós nyelvbeli *agarak* és *agarak*, nem pedig a' sláv *zemlja*, *zeme* *zembla* szókhoz huz? mi az oka, hogy az *árpa*

(Nro 49.) Engel (Gyarmathi vocab. l. c.) Anonymus szavaiból *non comedebant labores hominum, sed carnibus et piscibus vescabantur*, 's az ásiái Tatárok élete módja után tesz illy következtetést.

szót nem találjuk fel a' sláv nyelvben, hanem a' georgiai *árpa* pataokban, a' magokat magyar-fajnak tartó karátsai népnél hasonlóképp árpát jelentő *árpa* szóban, mint szinte a' török nyelvben is feltalálható, hogy Árpachánról emlékeznek a' napkeleti historiák, ki Hulaküt felváltotta? hogy Tacitus Árpó Cattus vezérről tesz említést? hogy az *árpás* víz, villa *árpás*, *árpástó* régi okleveleinkben mindegyre elő fordulnak? (Nro 50.)

(Nro 50.) Temler Christ. fridrikról dániai status tanácsosról († 1780) l. Jens Worm *Dänisches Gelehrten Lexikon* Th. 111. S. 771 — és Dobrowsky utazását lap. 47. 18. Castellum *Buza szigeth* Oláhnál Hungar. C. 7. Pouca de villa *Buza* 1219ből in ritu expl. verit. p. 219. Erdélyi püspök Demeter időt bizonyító levelében (literae revisionales) 1375ből Michael *Buzas* (Benkő Gyűjtem. mss) Castrum *Buza* II-dik Wladislaus oklevelében (Catal. Bibl. Szechen. T. 11. p. 58.) *Buza* helység Dobokában (Regestum Transylv. de anno 1702 mss) Az Atta bég dynastiában Persiában hetedik Dynasta volt *Buza bah* 1140 körül (Malcolm Geschichte Persiens T. 1. p. 250) Pázmány (Schediasm. Praeludialia p. 217) a' *Buzyges* nevet is idehuzza, ki Plinius szerint az ökrök és szántóvas használatját feltalálta 's hozzá teszi (p. 387) *Buzas* teste Herodoto genus Medicum v. mediai nemzetség. László erdélyi vajda 1297-diki oklevelében genus *Buzad* említettik (Cath. B. Szech. T. 1. p. 458.) Haller György és Sigmund testvéreknek szóló 1607-beli adománylevelében *Buza* mező (Collect. Benkőiana mss) Blasius *Buzás ketskemeti* 1603-ban megholt reformatus Superintendens (Jos. Benkő Transyl. Vindobonae 1778 T. 11-us ('s ténem családokozom ha a' *Bosa* ital nevét; mellyről Priscus már Atilla idejéből emlékezik, melly név ma is Afrika belső résziben mint Ásiában szerteszét használtatik, az Oby viz mellett lévő *Buzak* várost is idehuzom, mellyet Ysbrant Ides említ, mikről a' *Bosa* szóban környülállásosabban fogok egy kor értekezni. A' *Kenyér* falut (vicus *Kenyér*) emliti vi-

Valójában eleget szoltam már is egy olly tárgy felett, mellyben maga az orosz öszveha-

szont Oláh in Hungaria c. XV, Báthori István a' Kenyér mezőn kápolnát épitetett, hol az erdélyi Püspök két száz lovassai elestek a' viadalban. (1479) *Szántó halma* említettik Hunyadban mint régi helység az 1702-ban készült regestumban, Pristaldus *Szántó* 1217-ből in ritu expl. verif. p. 253. *Vad verem* az 1702-beli Regestumban. Alsó Fejér vármegyében terra *vetis v. vetés* a' nagy váradi ecclezsia birtoka 1265-ben V-dik István adomány levelében (collect. Benkö) *Boros* és *Buzás Bochárd* ma is senn lévő helységek nevei Erdély történeteiben már a' XIV-dik században többször elő fordulnak. A' mit Regino ír: *Vivunt non hominum sed belluarum more* (f. i. a' Magyarok I. Horváth István Rajzol. I. 67) *Carnilus, ut fama est, crudis vescuntur. Sanguinem bibunt, corda hominum quos capiunt, particulatim dividentes, veluti pro remedio devorant*: látni való, hogy csak hirtől írja, *ut fama est*. Spittler már nem adott hitelt az illy chronikásoknak, és nagyon helyesen, mert tudva van a' középevi chronikákról általjánosson, hogy szavaik a' nemzetek öszvekapcsolása és characteristikájok felett nem lehetnek magokban pragmatikai hitelűek, kivált hogy nagyobb részek alig olvasott néhány deák codéxet el, görögöt pedig majd nem is olvastak, 's leginkább a' mit Justinusból 's Curtiusból tudtak alkalmaztatták osztán írásaikban is az igy gyűjtött fragment ismereteiket, mellyekben chaoszt eleget de systemát nem találhatni. Igy p. o. a' Horváth István által öszve állított helyei Reginónak a' Justinuséval első szemmel mutatják, hogy az első az utolsót írta csak ki, a' vér italt és ember sziv évést pedig mivel nem találván Justinusban, mint az a' Parthusokat le írja egy, *uti fama est*, záradékkal odakapcsolta. A' magyar philologia egyszer még nagyobb tisztába fogja hozni az illy állitványok alaptalan voltát, mert ha gazdasági szavaink p. o. *szántás, vetés, búza, árpa, ugar, 'sák, malom, kert telek, rozs, kender, szőlő, aratás* stbb régi okleveleinkből már kimutathatók, ha meg bizonyítatik

sonlító nagy szótár egyedül elég bizonyosság arra, hogy a' föld külömb külömbféle részeiben lakó

az is, hogy azok Ásiában is divatoznak, p. o. a' Jenizeí Tatároknál Pallás szerint *Kinder* = Kender, úgy valóban olly közönséges állításon meg nem nyughatunk, hogy a' magyar a' sláv nyelvből kölcsönözte el az illy szavakat, hanem ha chronologicite hiteles datumoknál fogva belesz bizonyítva mellyik szót mikor kölcsönöztük, a' mit pedig lehetetlen megtenni — azért *opinionum commenta delet dies, naturae judicia confirmat*. Igy p. o. *luhere* (lóhere) előző az 1326-beli oklevélben, *kendertó*, *kenderasztató* az 1293 *cser* az 1193 *gyümölcsös fa alma*, *szil*, *bik fa sttb.* az 1225 *szőlő hegy* (zulhegh) az 1291, *telek jobbágy* az 1082 *vokpynche* (vak pincze) az 1336, *Henchmolma* az 1341-beli oklevelekben. (Cornides gyűjteményeiben) *Boroskun* patronus Abbatiae 1219-ből (in ritu. p. 194) genus *Boroskun* v. *Borokun* 1217-ből (honnan gondolom a' Boronkai familia származatját — a' magyar *bor* 's német *bier* 's *beeren*, *beere* szók ásiái közös származatját előfogom adni) *Borsómező* a' Borberekí fiscalitáshoz tartott már a' XV-dik század végivel (Benkő Transylv. T. 11.) *Bogja* hoc nomine 21 patres familias in Ungurfalva (Regestum de anno 1702 in cottu Belső szolnok) Nográdban is van *Baglyasallya* falu (Kresznerits szótára) *cseresznyés erdő* 's tán a' falu 1449-beli metalis levelében Kolosban (coll. Benkő) villa *Kenderes* (Cundurur, honnan a' Kenderesi régi nemzetség in ritu. de anno 1229 p. 263) *Egres patak* 1326-ból (Cornides) *Egres* helység Oláhnál (c. 170 lc.) *Egres patak* (palus quae vocatur Egres patak) 1223-ből, *Pusztá Egeres* Torrában 1537-ből honnan a' régi Egeresy Familia (coll. Benkő) *Nagy Eke mező*, *Kis Eke mező* Szent László idejéből Zsigmond uj adomány levelében 1421-ből. *Gerebenes* falu in nova donatione pro Petro Zelemir 1583-ből. *Stagnum Hagymás*, *colliculus Hagymástuk* 1211-ből, *Jármos* falu 1626-ből, villa *Jarum* 1217-ből, villa *Szöllös* (zolos) 1217-ből (in ritu.) *Keve* v. *Keve* föld Comes de *Keve* 1217-ből (in ritu). — Erdélyben ma is *keve* számra kötik a'

nemzetek nyelveiben sok hasonlatos szók találhatók, minek okát tisztán nem tudjuk, és magában a' slav nyelvben is elég georgiai, goth,

gabonát 's úgy rakják az asztagot — maga az *asztag* szó sem sláv kölcsönözlet mint Dankovszky 's mások vélik, a' mit szótárom igazolni fog — *Keve* vezérünk neve is ide tart. (villa *Kovachi* 1221-ből. oppidum *Kouvalshaza* Oláhnál (c. 16) *Kis Kaláz* v. alsó *Kalán* Hunyadban 1625-ből régi birtok neve. *Ludasheve* 1211-ből Cornidesnél, *Lugas* v. *Lugoi*, mellynek lakossai Oláh Miklos szerint mind lovas katonák voltak (c. 17.) *Pintér* civis castris Neugrad 1219-ből, (in ritu) *Rovás* régi hely név (in regesto 1702) *Timár*, 1317-ben (in ritu) villa *Méhes* 1229-ből. *Megyesmál* 1275-ből.

Mind ezeket figyelmeztetés végett érintettem csak meg, 's hogy elő adásom nem homokon épül, bizonyítsák bé az *árpa* és *ugar* szókról itt teendő jegyzeteim.

Á R P A.

Ezt a' szót Kassai a' deák *rapa* vagy répa szóból kerekíti ki, (Szótár I. 198.) de hogy mind a' kettő földben terem az csak ugyan nem ok a' betű cserélgetésre, 's az *Arpa* szó kiformalására, nem lehet ok azért is, mert az olly nemzeteknél is, kik a' deák *rapa* szót soha sem hallották a' maga tiszta hangjában fennmaradt.

Törökül is *arpa* árpát jelent. *Arpa Emii* Gerste intendant Hammer magyarázatja szerint (Jahrb. der Liter. LIV. B. S. 37.) Malcolm 1355-ből említi *Arpa Chánt* a' Hulaku dynastiából, ki Dseigis Chán marakéka volt. (Geschichte Persiens T. 1. p. 282.) Herbelot *Arba* chánnak írja (Biblioth. Orient. T. 1. p. 65.) Klaproth *Arpa tschai* patakot említi Georgiában, és a' karátsai nép nyelvében is az *arpa* szó árpát jelent (Reise in den Kaukasus Halle 1812. B. 11. S. 51.) Porter leg újabb útjában *Arpatchia*, törökül *Arpatschai*, régen *Harpasis*, melly szóban már Pázmándy az *Arpa* szó létezését gyanította (l. c. p. 830.) Tacitusnál (annal. L. 1.) a' Cattus fővezér neve *Arpo*, 's a' folyó viz neve

szász, görög, magyar 's más napkeleti gyökér szók találhatnak, de azért a' józan vizsgálódó nem fogja attól az eredetiséget és szüzességet megtagadni, sem korcsossággal a' nemzetet vá-

Árpos, Plinius is *Árpás*, folyovizet emleget, mellyet Pázmándy (Sched. Praelud. p. 595.) a' mai Karamaniában keres. Cicero hazája *Arpinum* ma *Arpino* qui et Arpinás dicitur, graece *Αρπινών* (Noltenii Lexicon antibarbarum p. 235.) 's tán a' francia *Arpent* szó is ide foglalható, melly föld mérték neme 's Leibnitz csak gyanítólag magyarázgatta, „ab *arando aripennis* quasi aripendis, arandi mensura. Pen- „sum enim non tantum pro pondere, et pro mensura sumitur.“ (Collect. Etym. p. 2) Belső Szolnokban *Árpástó* helységet Mindszenti Benedek nyerte el 607-ben az adomány levél szerint, 's *Árpás* nevű nagy falu van Fogarashoz közel Erdélyben, úgy *Árpás* patak említetik II-dik Andrásnak 1223-ban költ öklelevelében a' szebeni szent László praepost-sága felett „cadit in rivulum, qui dicitur *Árpás*“ tehát közel *Árpás* faluhoz — (Collect. Benkő) Kresznerits több *árpás* és *árpád* helyeket felhoz szótárában 's nem ok nélkül az *Árpád* vezér nevét is ide csatolja.

U G A R,

Dobrowszky (Allg. Literatur Zeitung 1799. Nro 214.) nem hagyja helybe Gyarmathi öszve hasonlítását az *ugar* szónak a' lapplandi *ukkar* szóval, melly industriát jelent, mert ugymond az ugar a' sláv *ugor*-ból lett, németül die *Brache*: de a' deák *ager*, a' görög *αγρος* (rus, *ager*) a' georgiai *agarak*, az örmény *agarak* (latine *ager*. I. Altert über die Georgianische Literatur Wien 1798. S. 155.) a' magyar *ugor* a' sláv *ugor*, orosz *ugar* (Vocabul. Gyarmathi l. 86.) góth *aggrs* szók csak egy köz eredetre mutatnak, mellyeknek gyökerét, mint az az első anya nyelvben lehetett talán az arabs nyelv, ha szinte eltávozóbb értelemben is, a' *gor gur* szókban (rupes) fenntartotta, honnan Pfeiffer (Critica sacra Dresdae 1680. p. 433.) a' samaritan *gju*, *gjriini* szavakat is

dolni, ha bár látja is, hogy a' német tudósok még ma is rút színekben festik le a' német országi sláv eredetű népeket, kiket erőhatalom hódított meg, kik a' német földön is vonakodnak a' gyó-

---

származtatja, miről a' *Goró*, *Gara*, *Garay* magyar familiák neveiben bővebben szólok. Akármint legyen azonban magával a' gyökér szóval a' dolog, annyi bizonyos, hogy az *ugar* szó sok változáson ment keresztül. Mylius Abrahám német Archaeologus czimű gyűjteményében, mellyet ki adott Ecard a' régi német írókban már illy változtatásokat talált *Acher* = ager *Achro* = agrorum, Kéronál *Achrum* = agris, *Acker* Belgául ager. — Clauberg egy jó Etymologus, kit Leibnitz is nagyon becsült írja már említett könyvében (in Collect. Etymol. Leibnitii p. 219. *Nulla est magis amica consonantium societas, quam si plane similes jungantur ut akker ager* *αγρός*. Hogy a' német *Akker* nem egyéb a' deák *ager*nel Adelung is tanítja. A' paraszt németül (írja Adelung) der *Ackermann*, angelsaxul *aecermon*, *aecer*, *ceorl*. Alemann dialectben *acharman*. schvéd nyelven *Akermann*. Tatiánnál *Akarbigengiro*, honnan az orosz *Ackierman* város neve is. A' *gor* gyökér a' régi német *Anger* szóban is mutatkozik. — Der *Anger* Adelung szerint a' szántó föld széle, mellyet fü fogott fel, másodszor jelent minden füves helyet a' mezőn, a' kaszállótól való megkülönböztetés végett, a' régi íróknál már *Anger* legelőt, ugart tctt, 's Schilter helyeivel bizonyít, a' közép évi deákságban *ancra*, *angra*, *anchra* szók jönnek elő, mellyek völgyet 's legelőt jelentenek: Schwéd nyelven *äng*, islandisch *angur* *bedeuten eigentlich eine Fläche an dem Ufer des Meeres*, Dán nyelven *Eng* most is gyepező mező, *grasanger*, *baumanger*, *gemeinanger*, *Schindanger* etc. Ungearan Willemannál annyi mint szántatlan (ungepflügt — ugar). *Igiar* Arméniában egy megye neve volt, hol Salam az arabs Khalifa Vathek küldötte a' IX-dik században keresztül utazott, mikor Derbendbe ment. (Herbelot Bibl. orient. Tom. III. p. 336.) Már itt az *Igur* v, *aigur* vagy *ojgur* napkeleti Turk nemzet mint a' *Hungar*, *Hungarus* név magyarázatai ba

zelmes részszel erkölcsi kép is egy testbe és lélekbe öszve forradnia. (Nro 51.)

Otrokotsi; *Bél Mátyás*, és az öregebb *Ribini* dicséretes példáit adták a' hontörténet, és nyelv-szeretetnek, kiket méltán követhetnének némely újabbi egész ellenkező szellemből dolgozó iróink,

is bele lehetne ereszkedni, ha a' czéltől messzire nem vinne, de elégnek tartom figyelmeztetni az olvasót arra, a' mit Horváth István a' *Georgiaiakról* mint föld mivesekről, a' *chorazmiansokról*, *Agriannokról* elmondott, (Rajzol. I. 52.) 's rövideden még megjegyezni, hogy a' görög *αγρος*, ager, ugor szókhoz tartnak még az örmény *aigher* szó, *Aighergol* egy tónak a' neve a' Kárp viz mellett (gol = tó) lásd a' Mongolok gyakori berontása historiaját Armeniába *Nouveau Journal asiat.* 1833. Nro 70. p. 276. — a' török *aghri* szó. — Ararát hegynek törökül *Aghri daghi* a' neve, közkimondásban *Aher daghe* Az elnevezet, úgy mond Klaproth, *Agori* vártól jöhet, melly Ararát hegyén volt. (p. 371.) Az *Agra*, *Eger* 's más hason változtatásai az *ager* és *ugar* szónak Indiában is nyomozhatók, hol a' híres *Agra* várost Mohammed *Baber* Tatar Chán bevette 1498-ban (Denkwürdigkeiten des Zerhiredin Mohammed Baber: ángolból fordította Kaiser Leipzig 1828.) Maga a' tatar *Baber* v. *Babour* név is nem egyéb a' *Bobori* magyar nemzetségi névnel. Sokat hozhatnék még feljegyzeteimből a' görög *agra*, *agreus*, a' deák *agrestis*, *agarennus* szókról, de az itt már is hosszára terjedett jegyzetet be rekesztem azzal, hogy felső Németországban is *ägerte*, *Egerto*, *egde* miveletlen földet, ugart jelentnek, (l. Adelung nagy szótárát in voce *Heide*.)

(Nro 50.) I. Allgem. Literatur Zeitung 1831. Mai S 93. hol a' többek közt a' pomeraniai sláv eredetű népről az iratik, hogy a' pomeraniaiak nem olly kutya természetűek, alázatosok, ravaszok, boszszú állók 's más rosz tulajdonsággal bírók mint más sláv lakossai Német országnak, kiket erővel hódítottak meg a' Németek, és sokaig kemény nyomatás alatt voltak.

mért olly világitók után menni, mint a' megneveztem írók, teljeséggel nem szégyen. Bél Mátyás még az elmúlt közelébbi század elein hathatósan kikelt a' magyar nyelv ügyében a' berlini folyóíráásokban, 's midőn Gróf Erdődy 1741-ben még némétül köszönte meg, hogy korona-örnek elválaszták, (Nro 52.) Bél Mátyás négy, Ribini pedig tiz év mulva viszont ki keltek a' Hungari Mastygesek ellen, 's a' *Radvanszkyak*, *Pronayak*, *Jeszenákok* majd meg is bizonyították, hogy érdemes tanítóiknak nem voltak érdemetlen tanítványai. (Nro 53.)

Futólag emlitem itt meg, a' mi csak egy külön dolgozásnak lehet tárgya, hogy nyelvünk nyomozása a' kiholt, és élő nyelvekben mindég gazdagabb gazdagabb kutforrásaira vezet az emberiség történeteinek, és a' mit Creuzer az etruriai régiségekről értekeztvén mond, hogy az etruriai vallás, és papi tudomány küszöbébe csak most léptünk bé, sokkal inkább elmondhatjuk a' philosophiai nyelv tudományra nézve, mihez az alap köveket Europa Tudóssai megújult erővel hordják mindenünnen öszve, 's a' kiholt *zend*, *pehlewí*, *deri*, *sanskrit*, *kelta*, és *sarmata* nyelveket hasonló figyelemre méltatják, millyennel az élő napkeleti nyelvek körül forogódnak.

(Nro 52.) I. Gabrielis Kolinovits Nova Hungariae Periodus, mellyben leírja Maria Theresia megkoronáztatását 1741-ben, ki adta Kovachich Budán 1790.

(Nro. 53.) „Frustra sunt profecto Hunno et Hungari „Mastyges illi, qui id magna virium contentione „elaborant demonstrare, *linguam hungaricam qualis „hodie in usu est, centonem esse cardinalium Eu- „ropae linguarum. Non est enim ita, quemadmodum „cogitate omnino, neque sine adparatu id evincimus*

Azok, kik *Grimm, Dorn, Hammer, Klaproth, Burnouf, Desacy, Frähn, Bopp*'s más tudós nyelvvisgálok' könyveikkel nem ismeretesek, kik a' párisi és londoni ásiái tudós társaságoknak felfedezéseiket nyomba nem kísérik, a' mellett olly útagókat, millyenek *Niebuhr, Gau, Clapperton, Burkhardt, Prokesch, Jomard* és társai meg nem kérdeznek, az illyenek mondom lehetetlen, hogy a' nyelv dolgában megne csalják magókat, és ha irói pályát futnak, alaptalan, csak víz színén meritett, állitmányaik következésében tévelygés magvait ne azorjanak el az úton, hol megfordultak.

Milly lelkesen szólamlott fel legközelebb is *Burnouf* a' párisi academia gyűlésében e' tárgyban, midőn a' sanskrit nyelv fontosságát ajánlván, e' hatalmas szavakkal éle.

„Philosophia, és historia nélkül nincs igaz nyelv tudomány, a' nyelv történeteinek kibontakozása magában már vizsgálati tudomány, melly ha szinte nem magának az emberi léleknek tudománya is, legalább annak leg hathatósabb tehetsége, melly által az maga magát ki is fejtheti.“ (*Nouveau Journal asiat. Nro. 63. p. 272.*)

„in *Meletemate ac Peregrinitate Linguae Hungaricae in Europa, quod exstat in Miscellaneorum Berolinensium T. IV. Parte 11. Litteraria p. 198, et recognoscemus, si Deus voluerit, in Genesi et Exodo Linguae Hungaricae curis repetitis*“ *Attila* etc. *Posonii 1745. p. 47.* (Bél jegyzetekkel adta ki *Priscus* munkáit.)

Ribini János emlékét lásd *Tudom. Gyűjtem. 1830. IX. füzet 1. 100. ki adta 1751-ben de cultura Linguae Hungaricae* című értekezését, mellyben sok velős igazságókat mondott el olly időben, mikor azokra nagyobb szükség volt mint ma.

Mintegy 120 esztendővel ez előtt sajdítólag írta meg már Leibnitz, hogy az europai nyelveket valamely köz rokonság köti egybe, mellyeknek bölcsőjüket Ásiában kell felkeresni,

Dorn jeles értekezést irt a' persa, german, és görög nyelv tókék atyafiságáról, azt tette *Jaeckel*, a' német 's deák, *Constantius Oeconomus* (pétervári) a' sláv, orosz és görög nyelvek rokonságairól. Grimm német grammatikája nem hágy kétségbe többé, hogy a' german nyelv régi dialectussai sokban egyeznek a' görög és deák nyelvekkel, 's hol ezektől eltávoznak, mint Burnouf később példákkal ki mutatá, a' Zend nyelvhez közelitenek, valamint a' sanskrit nyelv formái az első esetben ismét öszve találkoznak a' deák, görög és german nyelv formáival. (Nro 54.)

A' sláv literatura fő bajnokai *Karamsin*, *Dobrowsky*, *Surowiecki*, *Schaffarik*, *Pallachy*, és *Muchart* legrégebb lakossáivá tévén Európának a' sloveneket, kiket a' régi *Venedi*, *Enedi*, *Vinidi* népekkel egy nemzetnek vesznek, bár az

(Nro 54) p. o.

<i>Sanskrit</i>	<i>latin</i>	<i>Grec</i>	<i>Zend</i>	<i>Gothique</i>
pra	pro	προ	fra	fra
prathma	primus	πρωτος	frathema	fruma
Siapna	Sopnus	ὑπνος	quafna	svēfen

(Gellius noct.
attic. XIII. 9.
5. Schneider I.
315.)

praena	precor	— —	fraçna	fraihan
tvam	tu	tu	thwam	thu
tri	tres	τρεις	thri	threis

(Nouveau Journal as. Nro 40. p. 53.)

egyenlő névről az egyenlő származatra nagy az át ugrás, (Nro 55) még is annyit megengednek, hogy a' sláv nyelv indus ásiái származatú, valamint az öszve ragasztásban a' görög, deák, német nyelvel megegyez. Gróf Potocki János hasonlót állított már 1796ban hozzá adván azt is, hogy a' sláv nyelv sok gyökér szót felvett a' deák, görög 's német nyelvből, számtalan más gyökér szavakban pedig meg egyezvén amazokkal közös birtokot gyakorol más egyéb nyelvekkel. (Nro 56.)

Nem volna szükség mind ezek megemlítésére, ha hazánkban bizonyos vélemény elterjesztésére kezet nem nyujtanának némely írók, mintha a' sláv nyelv a' maga szüzességet nem csak egyedül fenn tartani képes volt, hanem a' maga gazdag tárából kölcsön is adván, utat nyitott egyszersmind hazánkban a' civilisatióra, felejtvén *Adler*, *Reiszke*, *Adlerbeth* historiai felfedezéseiket, hogy magának az orosz nagy nemzetnek a' XVdik századik még csak tulajdon

---

(Nro 55.) Hogy a' régi Venetek nem sláv nép, hogy a' pontusi syrmatákat nem lehet a' Tanaison tullakott sauromatákkal felcserélni, és hogy, 120 évvel Christus urunk születése előtt sláv nép Európába be sem lépett, azt Halling critikai pontossággal megmutatá (l. Jahrbücher der Literatur B. LXIII. p. 118.)

(Nro 56. Memoire sur un nouveau peryple du Pont Euxin etc. par le Comte Jean Potocki Wien 1796. Alter (Ferencz Károly) is azt írja az orosz nyelvről, hogy a' tatár nyelvből sokat kölcsönözött. „Die Russen haben in ihrer Sprache viele tatarische Wörter, z. B. *Kazna*: aerarium publicum, *Denga*: moneta minuta, *Kuschar*: cingulum, *Schtani*: caligae, *Caftan*: vestis superior — est etiam turcica vox, *Kalpak*: vitta, Schlafhaube, *Ssar*: globus, cingaris *Ssaros*. A' *Sobaka* és *Lossad* is tatár szó tán, leg alább Alter ugy vélekedik. *Sártekli* cingulum: l. Ueber

nemzeti pénze sem volt, sőt a' ma is nálla di-
vatban lévő font mértékek nevei is p. o. *Griver,*
Pud, Denga, Poluschka, Besmen a' szomszéd né-
pektől vett kölcsönözések, kik a' IXdik és Xdik
században a' Kaspium tenger mellől nagy keres-
kedést űztek a' Balticum tenger mellett lakók-
kal, nevezetesen Schwétziával, hol Abó körül
sőt a' tenger partokon és szigeteken is sok arabs
pénzre találtak, és hogy ebben a' kereskedés-
ben a' Kozárok 's Abulghási *Madschar* népei
részt vettek, nem hihetetlen, mihelyt nemzetünk
tör-

---

die georgianische Literatur Wien 1798. p. 150
— 153. Ezekből már a' *kosár, kalpag, zár* a' ma-
gyar nyelvben is meg vagynak, *Lossad* pedig Er-
délyben egy falu neve, de ki fogja már elítélni
tudni, hogy nem Ásiából hoztuk ki e' szavakat?
Hogy nyelvünkben sok tatár szó van a' bizonyos,
azonban Gyarmathi azt már hihetőleg kimutató (*Af-
finitas linguae Hungar. cum linguis fennicae orig.
grammaticè demonstrata* Göttingen 1799.) hogy a'
magyar nyelv grammatikája teljességgel nem egyez
a' tatár nyelv grammatikájával.

Bél Mátyás a' maga értekezésében (*De Pere-
grinitate Linguae Hungaricae Meletema*) hosszú laj-
stromát adja az emberi test részeinek, az elemek,
és házi állatok magyar elnevezéseinek, mellyek
kettőt vagy hármat kivéve mind egy tagú gyökér
szók, azokat a' deák, görög, német, sláv hason-
dolgót jelentő szavakkal öszve hasonlítja, a'
miből kitetszik, hogy a' magyar nyelvben legtöbb az
egy tagú gyökér szavak száma, hogy, nem talál-
ván azok semmiben is az öszve hasonlított nyelvek
szavaival, a' magyar nyelv külön eredetére mutat-
nak, mivel az első ismeretű és szükségű dolgok
elnevezésében különben egyeznének, a' mi a' sláv
nyelvel nem úgy van, mert az öszve hasonlításból
első szemre meg látszik, hogy az illy első szük-
ségű és ismeretű dolgokban már egyeznek a' sláv
nevezetek más nyelvekkel. p. o.

magyar

történeteit napkeleten több szorgalommal nyomozzuk. (Nro. 57.)

Magyar,	Deák,	Német,	Sláv,	Görög.
ór	nasus	Nase	nos	ὄρις
szem	oculus	Aug	oko	ὀφθαλμος
száj	os	Mund	usta	ὄμα
éj	nox	Nacht	noc	νύξ
juh	ovis	Schaaf	owce	προβατον
szamár	asinus	Esel	osel	ὄνος
disznó	sus	Schwein	swine	ὄς
Bor	vinum	Wein	wino	ὄινος

Még az igékben is egyez p. o.

él	vivit	er lebt	zige	ζωω
hal	moritur	stirbt	mre	ὄνεσθαι
ül	sedet	sitzet	sedj	καθημαι.

Jól mondja azért itt Bél „Proinde ex qualibuscunque linguarum invicem seu adfinitate seu similitudine, id quidem certo possis conjicere, populos eos aut consociatos commerciis, aut bellis collisos, aut permixtos fuisse migrationibus, non autem tuto satis consobrinos aliquando existisse.“

Piringer (Die Magyaren Sprache p. 115.) mondja, hogy a' magyar gyökér szók száma két ezerre is felmegy, ámbár ő csak 647 szót szedett össze, midőn Fourmont 300 gyökér szót talált csak a' görögben, Fulda 300 — 400-t. a' németben, Court Gebelin 400-t. a' francziában, abban is igaza van Piringernek, hogy gyökér szavaink nem mind egy, hanem két tagúak is, p. o. világ, ember stbb.

(Nro 57.) A' Stockholmi tudós Academia Év könyveiben 1798-ból az első részben Adlerbeth értekezik Swetzia napkeleti kereskedéséről okul szolgálván a' sok talált arabs pénzek 1633-tól fogva 1781-ig mellyeket leír.

Nincs nagyobb hebehurgyaság mint egy vagy más nyelv mellett minden philosophai elv nélkül tüzesen harczolni, vagy csupa nyelv tekintetből ki indulva valamely nemzetet erkölcsikép is megtámadni; mert ha valahol, bizony a' nyelv kiosztásban, és az emberi nem elszaporodásá-

---

A' legrégibb illy pénz Damaskusból való 699-ből (79-dik Hegira) Abdalmelek Kálifától, a' többiek a' X-dik századból valók, a' XI-dik század kezdetével megszűnnek az illy pénzek, mellyek Muszka országon keresztül jöttek a' Kaspium tenger mellől (l. Göttingische gelehrte Anzeigen 1798. p. 65.)

Egy tekintetet vetve a' *Madschar* városra Kuma folyó víz bal partján, melly Derbend várossa historiographussa szerint a' Hegira második századjában (tehát a' VIII-dik és IX-dik században) még nevezetes virágzatú helység volt, (l. Histor. Értek. a' Székelyekről l. 67. — Horváth István Rajzolatok l. 48.) tudva azt is, hogy a' Kozár nép az időtájban mind a' Kaspium, mind a' fekete tenger mellett a' maga erejében volt, és kereskedést folytatott (l. Balajthi Jó'sef Krimia leírását Tudom. Gyűjt. 1829. VII-dik füzet l. 59.) bizonyosnak vétehető, hogy mind a' két nemzet a' baltikumi kereskedésben részt vett, hogy arabs pénzzel folyt ez a' kereskedés igen természetes, mert a' Kalifáknak mind hatalmuk mind vallások kiterjedt már akkor Kaspium téreire, 's többször véres hadat folytattak a' két nemzet ellen, hogy az iszlami hitet közikbe is bevihessék, A' historiának ez időbeli szakaszsa (621 — 879.) különös figyelmét érdemli a' Magyaroknak, 's bár minél előbb találkoznék olly író, ki a' kút főkből öszve szedné az adatokat, mellyek közelebről vagy távolabról illethetik a' Kozár és Magyar nemzetet, mivel azokból osztán további biztos következtetéseket lehetne tenni, sőt ut nyilna a' nyelv tudomány segedelmével, a' Hunnusok régi időszakára is át törni

A' mit Turkuli, Lerch, Falk, Klaproth, Engel, Abulfeda a' *Madschar* városról irtak azok már nagyobbára tudva vagynak, de Pétervárában még

ban mélyek az Isten ntaí, 's az emberi tudomány mostanáig legalább budákol (Nro 58.) csak az öszve lánczolásokban, azért sláv, vagy akármi más metszetü tükört nem állíthat egy Tudós is más nemzeteknek bálványúl, hogy abban Móses és a' Leviták' tanítása szerint hajbokoljon az Isten kiválasztott népének.

Bátran lehet azért az illy magokat elhitt emberektől kivánni, hogy húzzanak vonalt a' *chinai, tunkini, siami, tibeti, japáni, egyiptomi, malai, javai, makassári* 's más polynesiái nyelvek közt, fejtsék ki a' *mandzsuri, mongol, kalmuk* 's más tatár nyelvek' viszonyait, milly egybekötésben állhattak azok a' régi *hunnus* és *kun* nyelvvel, adják elő a' Kaukasus és Káspium tenger mellett lakó nép csoportok nyelveik származatját, mi volt a' georgiai, mi az örmény vagy hajcáni nyelv? 's a' *Bagistán* szó, mint Strabó nevezi Semiramis templomát, 's a' *Venus Milytta* egyedül a' sláv *Bogastan* (castrum Dei) és *Molost*

---

többet lehetne arról öszve gyűjteni, 's hazánkfia Bayer levele is sajditatja ezt velünk, ki írja a' többek közt: „Ad radices fere Caucasi, septentrio-
„nem versus non ita longe a' Tanai *rudera ingen-*
„*tis urbis lapideae* reperta sunt. Hanc urbem sedem
„Mazarorum finitimi omnes Generales Chiliarchae
„*Garhero* ediderunt, qui aliquot annos litibus diri-
„mendis et definiendis limitibus iudex datus fuit
„ab nostra aula. Ita ex eius *relationibus* cognovi,
„quas haud ita pridem ad aulam misit.“ (Bel adpar.
p. 415. írta e' levelet 1732-ben. — Turkuli is muszka szolgálatban lévő Auditor akkor tájban járt ott, mert levele 1725-ből való némely kéziratokban, 's talán Garherrel volt. —

(Nro 58.) *budákolni* — Székely szó — annyit tesz mint ödöngeni, ide 's tova bujkálni bizonyos tudat és czél nélkül; a' lappangás értelme is benne van.

(amor) szókból megmagyarázható é? mellyek a' régi örmény, persa, sőt a' görög és magyar nyelvben is feltalálthatók. (Nro 59.)

Tudni kellene azt is, hogy a' zend, *pehlewí*, *deri* nyelvek a' parthus és baktriai nyelvekkel egy származatúak é? hogy a' tchilminári pompás romok felirásai, mellyek St. Martin szerint

(Nro 59.) 1. a' görög írókban előforduló persa szókgyűjteményét a' mai kimondás fermájival *Fundgruben des Orients* VI-ter Band III-tes Heft p. 339. hol *Багъсану* Baghistan persául. Az orosz nagyszótárban hol 273 nyelv van össze hasonlítva a' *Bog* variációi *Bug*, *Bu*, *Bug*, *Big*, de ugyan azon szótárban in circulo Jenisei és így belső tatár országban a' Jenisea folyó víz mellett megkapjuk a' *Buga* szót, melly annyit tesz mint a' sláv *Bog* azaz isten, megkapjuk a' Tungusi Barguzineknél, kiket Ysbrant Ides leir, a' *Biga* szót és így még beljebb Ásiában a' Bajkál tónál, hol az Angara víz foly, hason értelemben, ugyan ott az Angara folyó víz felett Verkhne Angarszkikh in Superiori Angar.) *Buga*, *Burkhan* szók állanak a' nagy szótárban, a' Tsapogirszky Tatárok nyelvén viszont *Buga*, felyebb láttuk hogy Tschingischan *Bokdó* nevet viselt.

A' nagy *Altai* hegyeknek (mongolul Alta iin oola) leg magossab része *Bokhda oola* nevet visel (szent hegy — Montagne sainte — Fragmens de Geologie et de Climatologie asiatiques Par. A. de Humboldt Paris 1831. T. I.) Turfánnál, mellynek három csúcsait szüntelen hó fedi — Pállás az egész hegy lánczot magosságáért *Bogdhonek* nevezte. Adlung nagy szótárában a' *beystehen* igének, (Hülfe leisten, segíteni) régi formái *Notker*, *Stryker* és más íróknál *Bistan*, *Puistan*, *Bigestan*. A' mit Diodorus Siculus Semiramis oszlopáról, kertjéről beszél azt mondja a' legujabb és leghitelesebb utazó Porter (l. Hammer kivonatját Jahrb. der Liter. LXII. B. s. 21) hogy az ma is talál a' persiai Kurdistanban lévő Taki Bostan (Kert templom) helyre, mihez közel van a' hires *Bisutun* (oszloptalan hegy) melly egyenes vágású oldallal (perpendiculariter)

Persa, Tychsen szerint Parthus hangejtésüek, három nyelven lévén készülve minő kulcsoknál

emelkedik fel, 's ez óriási munkát nem lehet másnak mint Semiramisnak tulajdonítani, mert Diodorus szavai tökéletesen találják az ott lévő hegyre, és völgyre. *Bagistan* úgy mond persául ma is kert földet jelent, és a' charaxi Isidor, ki a' nevezetet *Baptanára* csonkitotta el, beszél Semiramis ott álló szoboráról *Βαπτανὰ Σεμιραμίδος ἀγαλμα καὶ στήλη*. A' Bisutun perpendicularis magossága 1500 láb, csak két figura látszik még, azok is el vagynak rontva, a' tablába, mellyen görög felírás van, új persa felírás is van vésvé. Porter *Golarzes* Satrapa nevét, más semmit sem tudott a' felírásból kivenni. Hosszú volna mind azt elő adnom, a' mit a' német *Bogen*, *Bug*, a' magyar *bog*, *bogos*, *bagos*; a' persa *bagoas*; a' görög *Areopagus* (Martis collis, nem pagus, mint Augustinus magyarázta l. Noltenii Lexicon antibarbarum p. 232.) a' Celta *buvch* (Eccard Bachussa) a' sarmat *Bog*, v. *Bug* folyóvíz (régebben Hypanis) a' Bogdan és török *Bég* névről el lehetne mondani, elég annyit megjegyezni, hogy e' gyökér szónak szélesesen kiterjedt familiája van, mellyet a' maga idejében közleni fogok, 's nem csak Orosz országnak van *Bog* folyó vize (*Βογου* Constant. Porphyrogenitusnál), hanem Skótzsiának is *Bogie* szent vize van, hol a' Druidismusba beavatandók meg tisztultak, 's mi mellett nem rég is Ceres fenn álló jelképére (figura symbolica) akadtak. (Bulletin des Sciences historiques etc. 1831. p. 214. Nro 9.) Ritter meg mutatta azt is, hogy a' *Buddha* v. *Bhoda* a' Birmánoknál *Bogha* legrégebbi neve az Istennek, 's egy a' persa *Khoda* sláv *Bog*-régie német *Bodhee*, *Odin*, *Wodan* szókkal. (Vorhalle europ. Völk. Gesch. Berlin 1820.) Maga a' *Gospod* *Beg* (Der Herr Gott) szó az oroszoknál atyafias már a' *Hospodár* és a' görög *δεσποτής* (Despota) szókkal, és hol a' kulcs annak megmutatására, hogy mellyik nyelv kölcsönözte el a' másiktól a' szót?

A' Venus Milyttáról most csak azt jegyzem meg, hogy már Adelung nagy szótárában meg van a' gyökér, *Fen* Willeramnál 's más régi íróknál

fogva nyerhetnek tiszta magyarázatot? (Nro 60.)

Vajon a' Herodotus *Kelta, Kimmerus, Geta, Scytha, Budin, Sarmata, Massageta, Argispaei, Issedon, Arimasp* népei az europai *Gallokelták, Cimber, Iberus, Lygius, Illur, Tauriscus* népekkel egybe köthetők é? 's hol vagynak azon nyelv vezér fonalak, mellyek útainkban biztosíthatnak? ki fogja a' határközt kimérni tudni, melly p. o. a' semitikai nyelveket a' barbarus pelasgus és később ki pallérozott görög hellén nyelvtől el választja? midőn még a' később származatú nyelvekben sem vagyunk egészen tisztában: p. o. hogy a' Basquok nyelve Pyreneus északi részeiben Kyneto Iberus vagy Cantaber nyelv szülötje, hogy az Irrelandusok és Skotusok nyelvében a' régi Keltogallusok, Valesben és kis Bretagneban a' Cimbrobrittanusok nyelvei fennmaradtak?

Vin, Vino ein Geliebter, *Vin* ein Freund, Gothusul *Wino, Wen* angelsaxul *Win* die Gattin, Ehefrau, Venus csillaga, melly legközelebb áll Mercurral a' naphoz. *Winen* lieben (obsoletum) *Winiscaf.* Ein Bündniss, Verbindung, régi schwed nyelven *Vinatta*, Freundschaft, *Vinur* ein Freund. (A' *verwandt, fein, finis, affinis*, a' magyar *finom, vén* (senex) a' deák *veneror* stbb. mind ide tartnak, a' mit nem néhez a' nyelv philosophiájából megmutatni.) A' Milytta szót a' *Molostra* huzni erőltetett dolog, mert maga a' *molost* szó is a' *mál* gyökernek kifolyása, melly gyökér szót még a' polynesiái nyelvekben is megkaphatni.

(Nro 60.) *Tychsen de cuneatis inscriptionibus Persepolitans lucubratio cum 11 aere expressis tabulis Rostok 1798.* Egy magyarázatja így van: „*Osch Patscha, osch Aksak eale. osch Aksak osch Aksak ucha i malkajuseh. och Aksak yka ouä yohanhaschak.*“ Is est Monarcha, is Aksak magnus. Is Aksak is Aksak perfectus, et rex, is Aksak divus pius heros admi-

Mit szóljak a' Skoloto Scytha nyelvről? mellyel a' *gothus*, *german*, *gallus*, *vandalus*, *fries*, *skandinav* nyelveket szokták egybekötni.

Tudjuk e' már egész bizonyossággal, hogy Olasz ország első lakosai Kelták és nem Lygiusok voltak? hogy a' *hetruscus* nyelv mint *Passe-*

rabilis. Fontos az a' megjegyzés, hogy mindenik felírás háromszor van meg, három különböző alfabétumban, mint Niebuhr mondja, azért ezek a' felírások három különböző dialectusban készültek. Tychsen parthus, médus, és baktriai nyelven iratknak gondolja, a' mi hihető, mivel a' régi tudósítások szerint Cyrus és Darius sirjaikon való felírások is görög és persa nyelven voltak, de persa betűkkel. Hogy ha valamely régi ásiái talán indiai alfabétum segítségével lehetne valami görög felírást felfedezni, meg lenne a' homájos dolog így fejtve,

St. Martin a' Niebuhrtól közölt hat felírásokból az első és másodikat így magyarázza, azokat Zend nyelven vagy annak valamely dialectussán írottaknak lenni állítván: „*Darius*, a' hatalmas Király, „*Királyok Királya*, *Istenek királya*, *Vischtasp fija*, „*hires nemből 's nagy Meltóságú*.”

„*Xerxes* a' hatalmas király, *királyok királya*, *Darius király fija* hires nemből. (I. Ergänzungs Blätter zu der allg. Lit. Zeit. 1832. Nro 69. s. 547.)

Hammer (Jahrb. der Literat. LXII. B.) az újabb napkeleti utazások kivonatját adván Porterről írja, hogy *Olenin* a' pétervári Tudományok Akademiája Elnöke és Porter rokona tanácsolta az utazónak a' hűséges le rajzolást, mivel Chardin francia czifraságot, Van Bruyn (Le Brun) hollandus, Niebuhr német vagy inkább danus kellemségeket zavartak rajzolatjaikban, mellyeket úgy lehet nézni mintha ez utazók semmi rajzokat nem közöltek volna, mivel azok csak tévelygésbe hozták az azok után el indulókat. A' Porter rajzai hűségesek, 's egész más kulcsot fognak nyitni a' régi felírások magyarázatjára.

ri állítja, a' kelet, görög, gallus, és henet nyelvekből kerekedettki? Bevan e' már bizonyítva, hogy Kisásia régi lakossai, a' *Henetusok* vagy *Paphlagonok*, *Chalybon*, *Halixon*, *Amazon*, *Capadox*, *Mys*, *Lyd*, *Dardan* v. *Troja* nevű népei rokonok voltak is valósággal az európai *Geta*, *Trax*, *Dák*, *Agathyrsus* nemzetségekhez? és hogy minyáyan sláv nyelven beszéltek volna? Hihető e' hogy a' *Scytha* név a' sláv *Tschudo* szóval egy jelentésű? és annyit tesz mint peregrinus? és hogy a' *scytha* és *géta* nevezetek a' VI. század előtt már jóval elenyésztek, 's helyettek a' *gothus*, *sláv*, vagy *avar* nevezetek használtattak? holott a' *geta* név máig fenn maradt a' *Dschete* nevű tatár tőkében, melly *Timar* hadakozásaiban nagy szerepet játszott, (Nro. 61.) annyival inkább nincs még megmutatva, hogy a' felyebb előhordott nemzetek mind sláv nyelven beszéltek; sőt még azt is nagy homály fedi, hogy a' Volga mellett lakó *Sarmaták* miű kapcsolatban állottak a' Duna felett lakó *Metanastes*, *Jazyges*, *Antes* és *Slavini*, a' *Vistula* meléki, pomeraniai, meklenburgi, és rügeni *Wendus*, vagy *Venedik*, *Soráb* és *Rhedarius* népekkel? vajon az orosz, serbus, bulgar, bosnyák, horváth, carnioliai, tót, cseh, lengyel, sorab, henet, lithuav, lett, és kiholt burkus, nyelvek mint meg annyi el ágazásai a' régi *Sarmaták* nyelvének e' köz anya alatt illendő osztályaikat méltóképp fellelhetik e'?

Ha mind ezen kérdésekre ki elégítő választ egy iróban sem találunk, szünjünk is meg fenn

---

(Nro 61.) I. Professor Asbach munkáját *Geschichte der Westgothen* Frankfurt am Main 1827. és Hallingot 1. c. ki a' Gétákat és Gothusokat egy nemzetnek vezzi. —

hangon hercze huczálni egy vagy más nemzetet, annyival inkább mostani tudományunkhoz képest illetlen dolog még akármely nemzetet, mint egy mások lealázásával universalizálni akarni, mert látjuk a' történetekből, hogy a' felemelkedések és megbukások váltogatva esnek meg e' kis földgömbünkön, hol az ember, ez az Isten teremtése a' mi könnyen elbizza magát a' szerencsében, éppen olly könnyen elvesztheti lelki erejét ha szerencsétlenség éri.

Fő czélja mostani értekezésemnek magyar nemzetiségünk lévén, szólok berekesztőleg valamit a' honnyelv' szeretetről is.

Egy bizonyos író köztünk Ciceróra hivatkozott csak nem régiben, mintha ő a' honnyelv mellett nem eléggé buzgott volna, de Cicerónak illyes valami eszébe sem jutott, sőt a' honnyelv szeretét nyilván kijelentette ime fontos szavai-
ban „hogy ambár Sophocles Elektrája legszebb „nyelvben van is írva, inkább szereti azt Attilius fordításában olvasni; mert legnagyobb gyávaság, mondja ő, a' honyi írókat nem ismerni, azoknak dolgozatjaiban járatlannak lenni, és ha nem gyávaság e' dolog, bizonyosan elkényesedett csömörgés az oka; én ugyan, folytatja Cicero, nem tartom azokat eléggé tudósoknak, kik előtt honyi íróink ismeretlenek. (De finib. Bonor.“ L. I.)

Nem czélja az írónak illy kényes tárgyban elszórní az egyenetlenség' magvait, de annyit szelidséggel megírhat, a' mi különben is historiai factum, hogy minden nemzet, az eszmélet és politikai függetlenség' idejében szerette és apolgatta a' maga nyelvét, mert csak az egyedül fenn tartó kapcsa a' nemzeti létnek, rokon atyafi érzeteknek, és százados hagyományoknak,

Példát adtak erre nem csak Róma, hanem más nemzetek is, sőt magok a' Csehek és Morvaiak törvényt tettek Forstner tanusága szerint, hogy senki köztök földbirtokos nem lehet, ki sláv nyelven nem beszéll. (Nro. 62.) A' mik itt rövideden következnek hát, csak historiai factumok, 's szerényen megvallja az író, hogy azok, egyik mint a' másik nemzet jogai mellett egy aránt szólnak.

Attiláról egy régi kézirat után azt jegyzi meg Alcyonius Xdik Leo Pápához tartott beszédjében, hogy megtiltotta a' latin nyelvel való élést, és tulajdon nyelvét terjesztette minden felé. (Nro. 63.)

Justinus is írja, hogy a' Carthágóiak Hannó idejében megtiltották a' görög nyelv tanulását, mivel Sumatus elárulta görögül írt levelében Dionysius Tyrannusnak az ellene való készületet. (L. XX. in fine) Ekkép tett Valid Kálifa is, hogy

---

(Nro 62.) Bayle Forstnernek Tacitusra való jegyzeteiből közli: „Apud Bohemos et Moravos lex est, ne cui illustri, vel equestri ordine nato cuiusquam haereditatem cernere, praediaque quae nos Landgüter appellamus, possidere liceat, nisi linguae slavonicae perito.“

A' berlini kritikai ujságban (1833. Nro 14.) olvashatni Tzschoppe oklevelei után a' schlesiai német telepek felett, hogy azok bevándorlásának első nyoma 1175-beli oklevélben jó elő, miután a' német nyelv lassanként elnyomta a' lengyelt. János breszlai Püspök 1495-ben megparancsolta lengyel jobbágyainak *Woitz* faluban, hogy öt esztendő alatt megtanuljanak németül, különben elhajtya őket birtokaikból.

(Nro 63.) „In Bibliotheca nostra asservatur Liber in-certi authoris graece scriptus de rebus a Gothis in Italia gestis, in eo meminí me legere Attilam regem post partam victoriam tam studiosum fuisse

az Arabsok erőre kaptak Aegyiptomban, megtiltván végképpen a' görög nyelvet, és parancsban kiadván, hogy minden hivatalos iratok arabs nyelven szerkesztessenek.

Harmadik Bajazetról is azt jegyzik fel Duverdiér és Bembus, hogy a' venetiai követ nem boldogulhatott nálla, mert a' köztársaság kérelmét nem török nyelven nyújtotta bé, a' mire pedig a' venetiai születésü Renegatus Grittus András előre figyelmeztette a' követet.

Spanyol országban X-dik Alphonsus kezdte a' XIII-dik században megtörni a' latin nyelv hatalmát, 's azzal a' spanyol nyelv ki virágzására utat' is nyitott egyszersmind, valamint I-ső Ferencz Francia Király 1533-ban követvén a' jó példát hivatalos nyelvétette szülötte nyelvét. (Nro 64.)

Angliában III-dik Eduard idejében, u. m. a' XIV-dik században kezdett a' latin nyelv nagyon is elhatalmazni, a' per folyamatok is e' nyelven vitettek, melly szokástól nem elébb mint 1730-ban állott el az angol nemzet, át látván végre, hogy honnyelvét illy szolgálás alól felmenteni nemzetisége parancsolja.

A' német nyelvről azt írja Gatterer Diplomatikájában, hogy az az V-dik századig csak nemzeti de nem diplomatikai nyelv volt, mert a' Germánok még akkor irni sem tudtak, a' IX-dik századig a' latin nyelv volt a' status és

---

, gothicae linguae propagandae, ut edicto sanxerit „ne quis lingua latina loqueretur, Magistros insuper ex sua provincia accivisse, qui Italos gothicam linguam edocerent.“ (Bayle D. T. I. p. 374.)

(Nro. 64.) A' felyebbi adatok vétettek *Rapin Comparai-son de Platon et Aristote*. IV. Partie ch. 3. p. 388. Bayle Dict. T. II. p. 189. item p. 506.

diplomatikai nyelv, németül csak egymás közt beszéltek, a' IX-dik századtól fogva a' XII-dik századig csak status nyelv volt, de nem diplomatikai, a' latin ellenben status és diplomatikai nyelv volt. A' XII-dik századtól fogva a' XV-dikig már nem csak status, hanem diplomatikai nyelv is lett a' német nyelv, de még is a' latin mind a' két tekintetben valamennyire uralkodott. A' XV-dik századtól el kezdve az elmult század végéig meg maradt mind a' két nyelv status és diplomatikai nyelvnek, de a' német még is nagyobb becsületre kapott; 's az első országos végezés német nyelven a' moguntiai Diaetán 1235-ben II-dik Fridrik Császár alatt történt, Camerarius pedig azt is megjegyzi, hogy 1272-ben Rudolf alatt elhatározták a' német Rendek Nürnbergben, hogy a' német nyelv légyen diplomatikai nyelv, (Nro 65) de mind e' hatá-

---

(Nro 65.) Conring (c. XXVII. de origine Juris German. és in Praefat. Edit. Cornelii Taciti Germaniae p. 41.) írja, hogy az első német nyelven irt constitutio II-dik Fridrik Császár idejéből való. Gottfrid Barát, ki IV. Ottó császár alatt élt (ki megholt 1214 ben) 's annalissai 1237-ig terjednek, mellyeket Marqu. Freher Tom. 1-o Scriptorum Rerum Germanic. felvett, írja: „Curia celeberrima in adsumptione beatae Mariae apud Moguntiam indicitur, ubi fere omnibus Principibus regni Teutonici convenientibus pax juratur, vetera jura stabiliuntur, nova statuuntur, et teutonico sermone in membrana scripta omnibus publicantur.“ Burckhard (de Linguae Latinae in Germania fatis novi Commentarii p. 104) jegyzi tovább meg: „Rudolphus 1-us austriacus eodem saeculo statuit, ut posthac ob inscitiam nobilitatis Principum et Pontificum edicta, privilegia in Teutonum lingua ederentur, quae romano sermone edita adhuc fuerunt.“ Camerarius Filep írja (Operarum Horarum subcisivarum Cent. III. c. 1-só Rudolfról, hogy 1272-ben Nürnbergben ország

rozatok mellett is Luther idejéig nem igen haladhatott elő a' német nyelv, az arany bulla IV-dik Károly alatt deák nyelven iratott, és első Maximilián kénytelen volt újra a' Cölni gyűlésben I-só Rudolf constitutióját a' nyelv dolgában megújítani. A' bekövetkezett Reformatio kezdte Német országban is mint mindenütt, hová az elhadt emelni a' honnyelvet, mellyen kellett irni és szólani a' népsereghez, hogy az az új tudományt meg értse és elfogadja. Bár mi villongások voltak is a' külömb külömbféle hit felekezetekre szakadt első idő szakok, azoknak tagadhatatlan befolyását a' honnyelv feltartására nem lehet észre nem venni.

A' schwéd, literaturája disze kezdetét ez időszakra teszi, mikor a' Regenerator I-só Gustav 1526-ban Upsála halmairól le felé menydörgött minden latin származatú fonákságok ellen, kinek diszes emlékét Murberg az Academia Évkönyveiben 1786-ban egy dicsérő beszédben halhatatlannította is.

Fájdalom, hogy éppen ez időszak az, melly Schwétiára a' hajnal csillagot felhozta, magyar földünkön annak fényét a' gyászos mohácsi veszedelem által sok időre behomájosította, és Mátyás Király és Calixtus Pápa bús jelenetű szavai a' jövendőre, „*Regnum Ungariae latissimum quondam et florentissimum*“ teljesezésbe is jöttek a' megbukás által

---

gyűlést tartott, hol meg határozott: „*Ut deinceps in Cancellariis et contractibus germanicum idioma reciperetur.*“ Campanus írja egy Cardinálnak, hogy 1502-ben a' regenspurgi gyűlést német beszéddel nyitotta meg a' Császár nevében a' tridentumi Főpap I. Epistolae Turcicae Reusner kiadásában 1598. in 4-o L. 3. p. 96.

De bár zúzta is kebelünket az ég akkori korcsosságunkért, és sujtolt török iga által, még is azt a' mi legféltőbb vala nemzetiségünkre nézve, u. m. nyelvünket nem csak megtartotta, hanem nagyobb virágzatra is hozta I-só Ferdinand és Maximilián Királyaink alatt, kiket az Isten különös lelki tehetségekkel tán azért is ruházott fel, hogy a' közép évi sötétség-ből kivergődő nemzeteknek vezér csillagul világoljanak elől.

A' mit Busbek, Thuanus, Lunig e' két derék Fejedelmekről emlékezetben hagytak, nem szükség itt viszont el mondanom, de nem lehet nyelvünkre nézve elhallgatni, hogy az alattok szembetünőkép kezdett magának erős gyökeret verni, 's a' könyvnyomtató műhelyek mindenütt a' két hazában elszaporodván, a' magyar iratok száma, bár nagyára theologiai versengés vala is, tovább tovább kezde terjengeni, 's a' sok sisakos pánczélos irások majd Pázmán nyelvét és tollát is mozgásba hozták, hogy édes anyai nyelvünk illy borúk között magossabb láthatárra felvergődhessék.

Gyűjtsük öszve tehát azon idő szakbeli magyar könyveket, mellyek bár mi fanyar izlésűek is a' mostani korhoz képest, tiszteletre méltó ereklyéi magyar tudományosságunknak, mellyekről én jobban nem szólhatok, mintha Quintilian' szavaival élek, mellyekkel a' nehéz górdületű Enniust ajánlotta hazafitársainak: „*Ennium sicut sacros vetustate lucos adoremus, in quibus grandia et antiqua robora jam non tantam habent speciem, quantam religionem.*“ (L. 10. c. 1.)

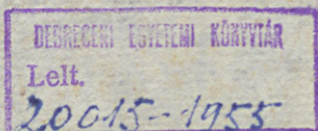
Fő gondunk legyen pedig, a' mire Engel még 1798-ban figyelmeztetett, mikor Schlötzer ellen védett bennünket a' jénai tudományos újságokban (allg. L. Z. Nro 54 — 1798.) más nyelvű hazafi társainknak velünk öszve olvasztását egy testben bizodalom szeretet, és nyelv utján mind inkább inkább eszközteni, a' mire a' magyar historia elég példát nyújt, 's a' mit nemzetiségünk' jogai az egésznek boldogsága tekintetéből is parancsolnak.

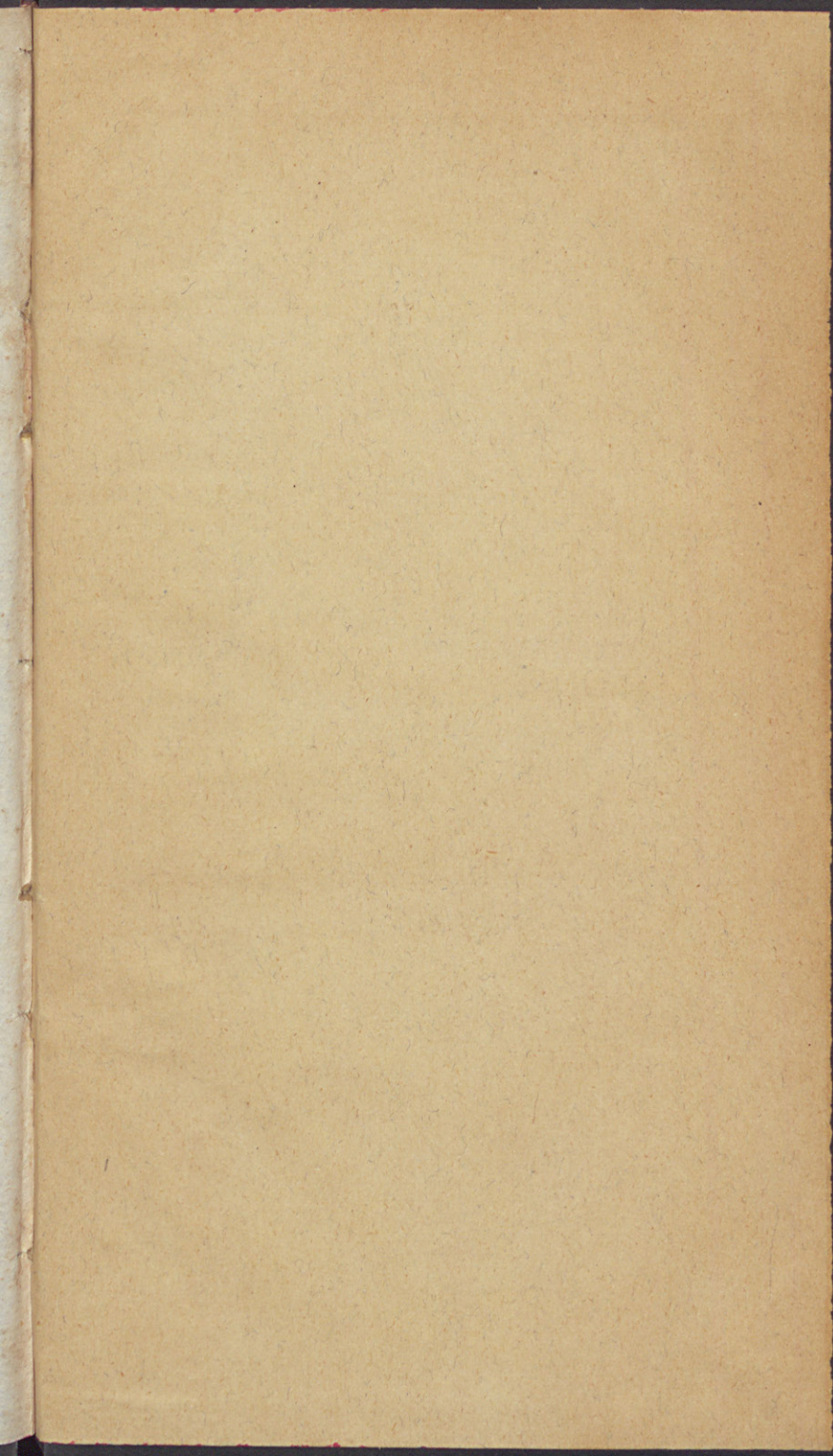
Erdélyről, hol 1722-ig a' törvényeket is magyar nyelven tették, azt írta II-dik Pius Pápa (Aeneas Sylvius) a' XV-dik században, ki országunkat jól ismerte, hogy ott kevés ember van ki magyarul ne értene, (Paucos apud Transylvanos invenias viros, ungaricae linguae nescios Tudom. Gyújt. 1829. IX. Kötet lap. 82.) és most ennyit nem mondhatunk el, ha bár a' nyelv szeretetben az az ország sok izben felül multa is az anya országot.

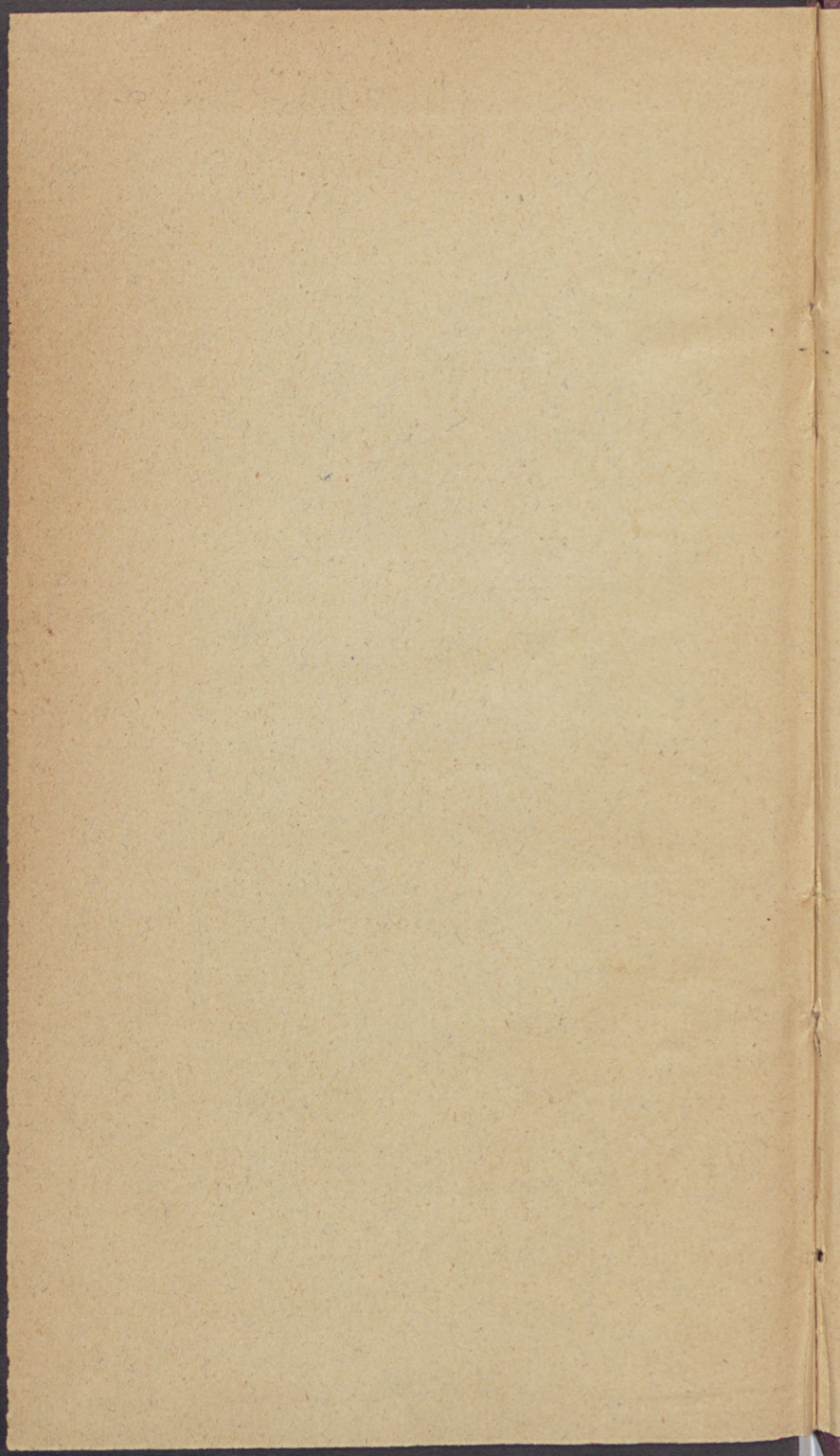
Sok, felette sok van még hátra, hogy csak olly élénk szavakra is ne adjunk többé alkalmat, millyeket irt a' bécsi könyvtárnok Garelli Bél Mátyáshoz Pozsonyba: „*Quod tibi extra commercium literarium degenti, et in tenebris Hungariae latitanti etc.* — De ne csüggedjünk el az elkezdett nemes szándékban, használjuk férjfiisan az igaz tudomány gyümölcsét, melly a' szelidséget párosítja a' józan okossággal, becsüljük meg a' honyi írókat, mert a' magunk megbecsülése első lépés a' további haladásra, és mivel a' türedelmetlenség mindenkor vadság és gyávaság' bélyege volt, tartsuk szüntelen szemünk előtt Sallustiusnak azon psychologiai észre vételét, miért a' kitsiny görög nemzetet nagygyá nevelték

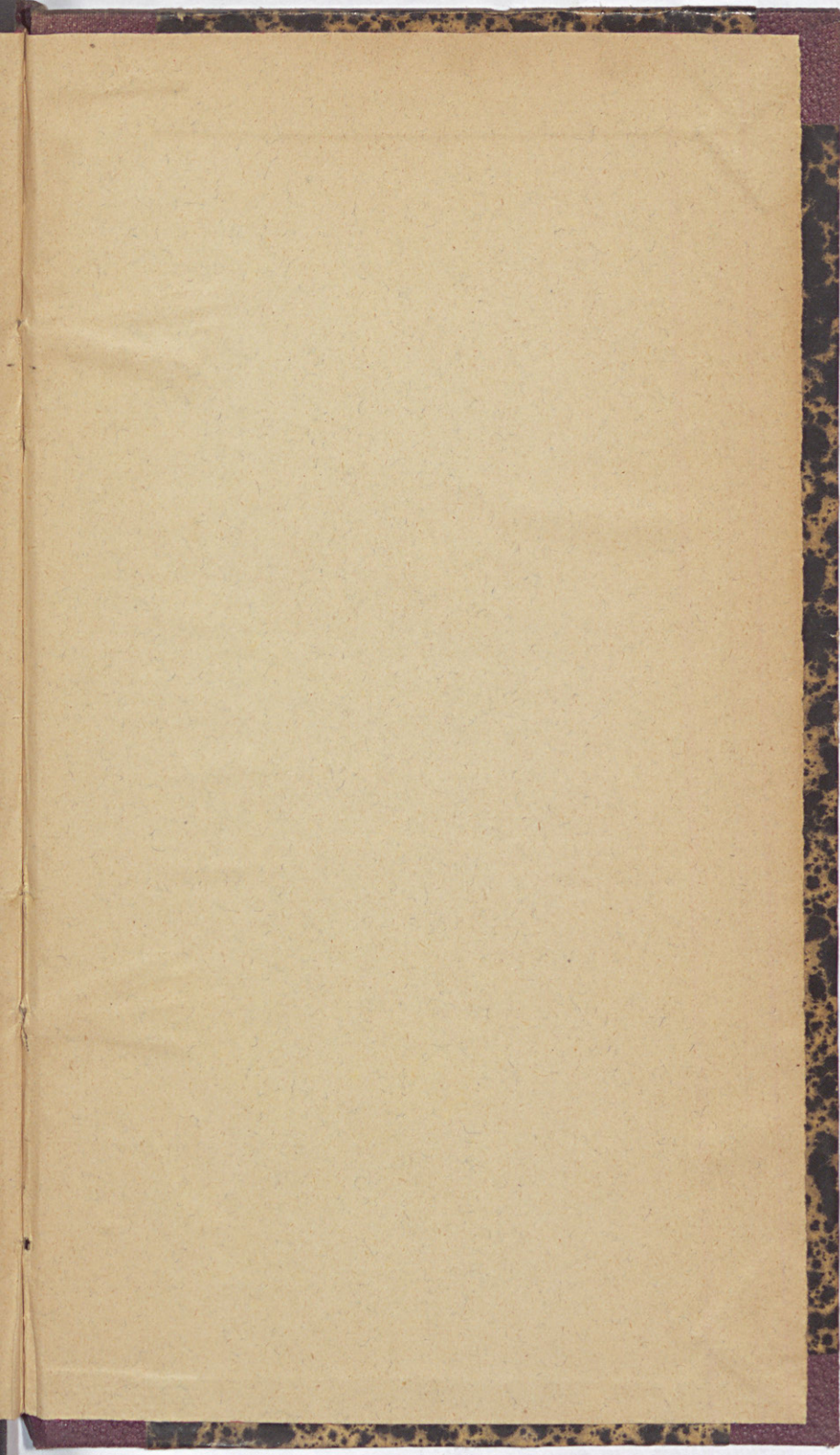
irói, midón a' nagy római nemzetből alig válhattak némellyek ki irói pályára, azért amazokkal a' halhatatlanságban egyenlő mértékben nem is osztozhatnak. (Nro 66.)

(Nro 66.) „Atheniensium res gestae sicut, ego existimo, „satis amplae magnaeque fuere, verum aliquanto „minores tamen quam fama feruntur: sed quia „provenere ibi magna scriptorum ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maximis celebrantur. Ita eorum, qui ea fecere virtus tanta „habetur, quantum verbis ea potuere extollere praecleara ingenia. At populo romano nunquam ea copia fuit, qui prudentissimus quisque negotiosus „maxime erat. Ingenium nemo sine corpore exercebat, optimus quisque facere quam dicere, sua ab „aliis benefacta laudari quam ipse aliorum narrare „malebat. (Bellum Catilin.)

75843

